

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

<https://doi.org/10.46630/gsrj.22.2024>

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за србистику
Филозофског факултета у Нишу

Оперативни уредник
Др Маја Д. Стојковић

Годишњак за српски језик

Уредник серије
Проф. др Татјана Трајковић

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу
Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXV, број 22

Ниш
2024

University of Niš
Faculty of Philosophy

ANNUAL REVIEW OF THE SERBIAN LANGUAGE

Vol. XXXV, No. 22

Editorial Board

- Dr Nedeljko Bogdanović (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Jordana Marković (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Goran Maksimović (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Sofija Miloradović (SASA, Institute of the Serbian Language)
Dr Sreto Tanasić (SASA, Institute of the Serbian Language)
Dr Nadežda Jović (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Marina Janjić (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Mirjana Ilić (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Prvoslav Radić (University of Belgrade, Faculty of Philology)
Dr Nikola Ramić (University of Kragujevac, FILUM)
Dr Valentina Bondjolova (Veliko Tarnovo University of St. St. Cyril and
Methodius, Faculty of Philology)
Dr Mihaj Radan (West University of Timisoara, Faculty of Letters, History and
Theology)

Editor-in-Chief

Dr Tatjana Trajković (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Secretary

Dr Ivana Mitić (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Niš
2024

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXV, бр. 22

Уредништво

Др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Др Никола Рамић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и
Методий, Филологически факултет)
Др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie
și Teologie)

Главни уредник

Др Татјана Трајковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Секретар

Др Ивана Митић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Ниш
2024

САДРЖАЈ

Александра Д. Благојевић НУШИЋ У ПУБЛИЦИСТИЦИ: ПОЧЕЦИ И РАЗВОЈ	9
Мирјана Бојанић Ђирковић МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА УСМЕНИХ СВЕДОЧАНСТАВА ТОПЛИЧАНА О ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ ..	19
Јелена В. Видановић ФЕМИНИСТИЧКИ И ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКИ ПОГЛЕД НА <i>СТРАТЕГИЈЕ ПЛЕТЕЊА МРЕЖЕ</i> Ј. И В. НОЦИЋА	33
Јелена В. Јовановић НИШ У ЗАПИСИМА СТРАНИХ ПУТНИЦА С ПОЧЕТКА 20. ВЕКА ...	51
Александра Р. Лончар Раичевич, Катарина П. Станковић КОНТРАСТНОЕ СРАВНЕНИЕ ХАРАКТЕРА УДАРЕНИЯ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ (ПРИЗРЕНСКО-ТИМОКСКИЙ ДИАЛЕКТ)	65
Снежана М. Милосављевић Милић <i>СТРАХОВИТА ЧУЛНОСТ</i> – ПОЕТИКА СЕНЗОТОПА У <i>ИРИСУ</i> <i>БЕРЛИНА</i> МИЛОША ЦРЊАНСКОГ	83
Тамара С. Минић ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У РОМАНУ <i>КАД СУ ЦВЕТАЛЕ ТИКВЕ</i> ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА	97
Анђела Г. Митић ДИЈАЛЕКАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗБИРКЕ ПЕСАМА У <i>РИТМУ ДИЈАЛЕКТА 2023</i>	113
Александар М. Новаковић, Ивана З. Митић О НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА СРЕДЊОШКОЛЦЕ НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА НИША	133
Миљана С. Пешић ОБЛИКОВАЊЕ ЛИТЕРАРНЕ ПАРАДИГМЕ: НИНОВА НАГРАДА И САВРЕМЕНИ СРПСКИ РОМАН	145
Ксенија А. Стаменковић ИЗРИЧНЕ И НАМЕРНЕ РЕЧЕНИЦЕ У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ..	159
Јована С. Стевановић <i>NOMINA LOCII</i> У ГОВОРУ ИГРОША КОД БРУСА	173

ТЕМАТ: Олаф Брок и српски дијалекти 1903–2023

Недељко Богдановић УЗ БРОКОВУ ГОДИШЊИЦУ	189
Јордана С. Марковић О МАТЕРИЈАЛУ ОЛАФА БРОКА У МОНОГРАФИЈИ <i>ДИЈАЛЕКТИ</i> <i>НАЈЈУЖНИЈЕ СРБИЈЕ</i> КАО ОСНОВИ ЗА ДОНОШЕЊЕ ЗАКЉУЧАКА	193
Мирјана Илић ДИЈЕЛЕКАТСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА – ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИЦИ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ	205
Тања З. Милосављевић, Ана Р. Савић-Грујић РЕЦЕПЦИЈА ОЛАФА БРОКА У СРПСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ	213
Татјана Г. Трајковић <i>ОЛАФ БРОК: ДИЈАЛЕКТИ НАЈЈУЖНИЈЕ СРБИЈЕ</i> – ОСВРТ НА МОНОГРАФИЈУ	221
Саша Димитријевић ПОВРАТАК ОЛАФА БРОКА НА ЈУГ СРБИЈЕ	227

ПРИКАЗИ

Валентина П. Божић ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ <i>ФРАЗЕОЛОГИЈА И КОГНИТИВНА</i> <i>ЛИНГВИСТИКА</i> (ФРАЗЕОЛОГИЈА И КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА, ЗАГРЕБ: СРЕДЊА ЕУРОПА, 2022)	235
Исидора З. Јакшић Перовић НОВАКОВИЋ, АЛЕКСАНДАР. <i>УЏБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ У</i> <i>НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА</i> . НИШ: ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ, 2022, 232. стр.	239
Неђо Јошић СРЕТО ТАНАСИЋ: ЈЕЗИЧКО ОГЛЕДАЛО СРПСКО	245
Нина Љ. Судимац Јовић СРПСКИ ЈЕЗИК КАО СТРАНИ У ИСТОРИЈСКО-ДРУШТВЕНОМ КОНТЕКСТУ: РАЗВОЈ НАСТАВЕ ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА ДО ДАНАС	251

НУШИЋ У ПУБЛИЦИСТИЦИ: ПОЧЕЦИ И РАЗВОЈ²

Сажетак: Рад се бави почецима и развојем Нушићевог новинарског рада. Пописују се имена разних часописа и листова у којима је Бранислав Нушић био уредник или сарадник. Указује се на Нушићев значај и допринос новинарству као и развоју позоришне периодике у Србији (покретање и уредништво првог позоришног гласила *Позоришни лист*). Предочавају се кључни моменти у животу Бранислава Нушића уз окретање новинарству као главном извору прихода. Истиче се мултивалентност стваралаштва једног од најбољих српских комедиографа. Посебно се наглашава писање рубрика у листу *Трибуна* под називом *Из полупрошлости*, као и фељтона *Из београдског живота* за *Политику* под псеудонимом Бен Акиба, које ће Нушићу донети велику популарност и означити га као успешног новинара и неког ко је сигурно оставио траг у српској журналистици.

Кључне речи: Бранислав Нушић, часописи, листови, новинарство, *Позоришни лист*, *Политика*, Бен Акиба.

Историјат Нушићевог новинарског рада

Још као осамнаестогодишњак, Бранислав Нушић је купио стару штампарску машину и основао *Смедеревски гласник, лист за трговину, обртност, новост и забаву*. Лист је излазио два пута недељно, а уредник је био сам Нушић. *Смедеревски гласник* је, по Нушићевим речима, имао рубрике: Уводник, Дневне новости, Телеграми, Листак, Мале шале, Трговина и обрт. Нажалост, ниједан примерак није сачуван.

Касније, Нушић је био уредник разноразних часописа и листова: *Дневника*, *Преоднице*, *Позоришног листа*, *Звезде*, *Малих новина*, *Самоуправе*, *Српског југа*, *Београдских новина*. Био је сарадник: *Радикала*, *Велике Србије*, *Самоуправе*, *Уставне Србије*, *Трибуне*, *Нове Србије*, *Домовине*, *Правде*, *Босанске виле*, *Нове искре*, *Кола*, *Дела*, *Српског књижевног гласника*,

¹ a.blagojevic-20392@filfak.ni.ac.rs

² Рад рађен под менторством доц. др Мирјане Бојанић Ћирковић у оквиру предмета *Књижевни часописи*.

Воденог цвета. Под псеудонимом Бен Акиба, Нушић је у *Политици* писао фељтоне *Из београдског живота*.

Давне 1903. године постао је члан Удружења новинара Србије које је важило за једно од првих професионалних новинарских удружења у свету. Три године заредом, 1905, 1906. и 1907. године, је биран за потпредседника Удружења. За председника је изабран 1908. године и ту дужност је обављао све до тренутка када се Удружење спојило са Друштвом српских новинара и публициста. Тада је био изабран за потпредседника нове управе.

На XI конгресу словенских новинара, одржаном у Прагу 1912. године, Нушић је изабран за другог потпредседника Одбора Савеза словенских новинара.

Не може се рећи да је Нушић био *канцеларијско пискарало*, јер је он био и новинар који је извештавао са лица места разних догађаја. Тако је у Солуну, током Младотурске револуције 1908. године, поред извештавања о детаљима преврата успео и да добије историјски интервју у којем Јане Синдански, чувени лидер левог крила ВМОРО, описује трајну и непремостиву подељеност у свом револуционарном покрету.³

Бен Акиба – рођени новинар

Нушићево интересовање за часописе и новине датира из његових младих дана. При крају гимназијског школовања 1882. године, млади хумориста постаје један од оснивача и уредника илустрованог листа *Српче*. Та преокупација, као и писање комедија, ће наставити да прати нашег писца читавог живота. Бритка мисао и изузетно познавање свих животних околности су му некада доносиле невоље, јер би *без длаке на језику* изливао на папир све мане тадашњег друштва. Један је од најактивниј сарадника у листу *Српче*, поред Миленка Веснића, Михајла Сретеновића, Милорада Митровића, Јакова Продановића. Осим песама и прича, у радовима које је објављивао у листу могу се пронаћи реалистичне опсервације обојене хумором. Да ће смех и хумор остати печат његовог стваралаштва, наговештено је у приповеци *Фрак* коју је Нушић објавио у забавнику *Нада*. Забавник је покренуло уредништво *Српчета*, с Нушићем као чланом редакције (Лешић 1989: 19).

Те исте године кратко је објављивао политичко-сатиричну поезију у листу *Борба* Мите Ценића. Лист је био кратког даха, јер је био социјалистички оријентисан и заузимао је бескомпромисан став према обреновићевском режиму и радикалној опозицији.

О *Смедеревском гласнику* зна се само оно што је Нушић написао о том часопису. Лист је излазио два пута недељно, текстови су били хумористич-

³ Нав. према: <https://nusicfondacija.rs/svestrani-branislav-nusic/ben-akiba-rodjeni-novinar/>

ког карактера. Читав часопис је одисао хумором и досеткама, јер је писац желео да од читавог подухвата и уређивања новина направи смејурију. Зато и није могуће створити праву слику о самом часопису, нити о његовој садржини. Ни овај лист није дуго излазио, што због недостатка материјалних средстава, тако и због мањка претплатника и сарадника (Лешић 1989: 28).

Крајем 1886. и почетком 1887. године Нушић објављује текстове у часописима *Видело*, *Отаџбина*, *Стражилово*. Ти текстови су делови приповедака из збирке *Приповетке једног каплара* у којима се описују трагичне приче из периода српско-бугарског рата 1885–1886. године.

Након што је послат на издржавање двогодишње казне затвора у Пожаревац 1888., Нушић наставља да пише из затворске ћелије. Тада шаље писмо Илији Огњановићу – Абуказему, хумористи и уреднику листа *Јавор*, са жељом да постане стални сарадник часописа. Овај му је то омогућио, те је наш писац наставио да објављује песме и најавио да би евентуално могао и приповетку за *Јавор* да напише, али биће му потребно мало више времена јер пише ноћу и пази да га стражар не види. Како је био стално под присмотром, Нушић је кренуо да скицира своје *Листуће* на парчићима папира. У њима описује и анализира у исповедном тону козерска ћаскања и лирске реминисценције, своје тешко животнo стање у коме се нашао након свих невоља које су га задесиле. Било је то добро време за преиспитивање и тражења одговора на многа питања која су мучила младог Нушића. Тада је дошло до свеопштег разочарења и велике депресије, схватио је да ништа није онако како би требало да буде. На крају му је преостало само да се смеје и у смеху је пронашао свој лек. Смех ће га доживотно пратити и обележити читаво његово стваралаштво (Лешић 1989: 48–49).

Иако је био осуђен на две године затвора, одлежао је свега три месеца и десет дана. Његов отац је тражио опроштај од краља због синовљеве несмотрености, морао је понизно да моли. И успео је да издејствује да му се син врати у Београд. Међутим, Нушићев живот није био нимало лак у том периоду. Тешко материјално стање и немогућност да дође до посла због увреде коју је нанео краљу, утицали су на то да постане непожељан и сумњив. Свуда је био одбијен, а и они који су могли да му помогну нису то чинили да се не би замерили власти. У таквој незавидној ситуацији, савим неочекивано је дошла понуда двојице штампарских радника, Јефте Медицијана и Ђоке Кимпановића, да Нушић прихвати хонорарно уређивање јеног дневног листа. Биле су то *Мале новине*, часопис намењен свима, без политичких тема, фокусиран на најразличитије области: од трговине до криминала, преко занимљивости из београдске свакодневнице, са књижевним, научним и позоришним белешкама. Све је то било писано кратко, језгровито, занимљиво, са упадљивим и сензационалним насловима. Нушић се том послу посветио темељно и озбиљно, јер није било лако уређивати које су излазиле свакодневно. Захтевале су изразито умеће у проналажењу адекватног материјала који ће бити објављиван (Лешић 1989: 54–55).

„Колико су *Мале новине* окупирале Нушића, најбоље илуструје чињеница да он те године, након изласка из затвора, није објавио ниједну пјесму или неки прозни састав, новинарство га је потпуно обузело (и радовало) и он му се посветио докраја, с оном његовом познатом и неуништивом радном енергијом и ентузијазмом.” (Лешић 1989: 55).

Када су се свршили дани конзуловања у Приштини, Нушић се вратио у Београд, ишчекујући да буде распоређен на нову дужност. Међутим, ништа се није дешавало, па је морао да настави да се бави чиновничким послом у Министарству спољних послова. Тада је заједно са Војиславом Илићем поново покренуо часопис *Преодница* (пре тога је власник и уредник часописа био Драгутин Илић, а часопис је покренут 1884. године). Под уредништвом Илића и Нушића часопис је излазио свега месец дана, јер су га након четвртог броја поново препустили Драгутину Илићу. *Преодница* је окупљала угледне сараднике, као што су Змај, Веселиновић, Вукићевић, Митровић, Шантић. Рад на овом часопису помогао је Нушићу да се врати књижевном раду и да допуни *Приповетке једног капилара* и да напише прву велику хумористичку приповетку *Кикондонска посла* (Лешић 1989: 67).

За време службовања у Битољу, писац је имао намеру да доврши своју књигу о Косову *Опис земље и народа*, пошто су одломци које је штампао у *Босанској вили* 1892. године наишли на леп пријем код читалаца. Такво истраживање је изискивало додатну материјалну помоћ, те се Нушић обратио Министарству спољашњих послова са молбом да му се дозволи одсуство и додели одређена сума новца за те потребе. Међутим, министар Авакумовић није био сагласан са тим подухватом. Док је писац чекао на одговор, увећано је прикупљао материјал за другу књигу *Крај обала Охридскога језера*. Ту му помоћ није мањкала, јер је битолски конзул Боди био благонаклон према Нушићу и дозволио му је да крене пут крајева Охридског и Преспанског језера. Након прикупљене грађе, књига је одштампана 1894. године у оквиру Коларчевог фонда и уз материјалну помоћ Министарства спољашњих послова. У часопису *Коло* су објављивани делови њиге *С Косова на сиње море – белешке с пута кроз Арбанасе 1894. године*, да би се касније прештампале у самосталну књигу у Београду 1902. године. После 1893. године у којој није ништа објавио, Нушић наставља да пише, објављује, да сакупља грађу и прави белешке за будуће радове. У Приштини је успео да доврши *Приповетке једног капилара*, тако што је првобитној верзији која је садржала девет приповедака, додао једанаест нових које је објављивао у часописима *Дело*, *Босанска вила* и *Бранково коло* (Лешић 1989: 70, 83 и 87).

Повратак у Београд је донео Нушићу дуго очекивану позицију управника Народног позоришта. У том периоду од две године, Нушић је покренуо бројне и значајне акције. Најзначајна је била оснивање и уређивање *Позоришног листа*, првог позоришног гласила у Краљевини Србији. Главни задаци овог часописа су били: подстицање и развијање домаћег драмског

стваралаштва, приближавање позоришта публици и обављање просветне функције. Сваки број доноси дневне листе представа које се играју тих вечери, један дужи текст о некој важној театарској теми, сталне и повремене рубрике о вестима из Народног позоришта или са њим у вези, али и са другим српским, европским и светским театрима. *Позоришни лист* је излазио од 14. јануара 1901. до 24. јануара 1902. године. За годину дана објављено је укупно 137 бројева овог часописа на 854 стране. Одласком Бранислава Нушића из Народног позоришта (пензионисан 1902. године) гаси се и први позоришни часопис у Београду (Стевановић 2015: 48, 57).

„Нушић је веома професионално осмислио и водио уређивачку политику првог театарског гласила у Београду, *Позоришног листа* у издању Народног позоришта. Током годину дана трајања овог гласила, оно је верно испуњавало циљеве и задатке које је Уредништво (то јест Нушић) поставило у првом броју, а истовремено је било примерено потребама и могућностима – и читалаца, и публике, и самог Театра. Нема сумње да је управо Нушић за ово најзаслужнији, будући да је на својеврстан начин обједињавао велико искуство у области књижевности и журналистике, теоријска и практична знања из тако разноврсне и разгранате области позоришне уметности и праксе, те непогрешиво познавање својих суграђана и савременика, београдске позоришне и читалачке публике.” (Стевановић 2015: 57).

Тридесетосмогодишњи Нушић је намерно тражио пензију, јер је био увређен званичним указом новог министра просвете и црквених послова Љубомира Ковачевића, којим га поставља за драматурга, док место управника преузима Јован Докић. Пензија је била више него скромна и Нушић је њоме једва издржавао породицу. Поново се окреће новинарству као потенцијалном излазу из тешке материјалне ситуације. Заједно са Јанком Веселиновићем почиње уређивање владиног листа *Дневник*, који је заступао идеју споразума између радикала и једног дела напредњака. Доласком владе Димитрија Цинцар – Марковића политика споразума је прекинута, те је и часопис угашен (Лешић 1989: 109).

Две године је Нушић провео у Новом Саду као управник тамошњег Српског народног позоришта. Како су га тамо задесиле разноврсне непријатности (пословне и брачне), морао је 1905. да се врати у Београд где заједно са Михаилом Сретеновићем оснива *Мало позориште* – намењено деци и са децом глумцима. Пун ентузијазма и оптимизма, Нушић је вредно радио и писао комаде за децу, радио са децом, сликао декор, режирао. Био је потпуно обузет тиме, док га крајем 1905. године нису позвала браћа Рибникар, Владислав и Дарко, оснивачи независног листа *Политика*, и предложили му да преузме рубрику *Из београдског живота* која би на хумористичан начин коментарисала свакодневни градски живот. Нушић је одушевљено прихватио и кренуо је да објављује фељтоне под псеудонимом *Бен Акиба*. Овим фељтонима Нушић је успео да сагледа и опише разноврсне животне

ситуације, да их повеже у оквиру одређене теме и да им удахне ону карактеристичну хумористичку ноту (Лешић 1989: 127–128). Пишући за *Политику*, Нушић је успео да поправи своју материјалну ситуацију, јер је био популаран међу читалачком публиком, а то је значило и бољу зараду. Преко четири стотине таквих текстова је написао. У њима се дотакао не само топографије Београда, већ и конкретних друштвених и животних ситуација карактеристичних за ову градску средину. На један занимљив начин је приказао београдску средину с почетка XX века. Као вешт познавалац људских нарави и менталитета није му било тешко да створи шаренолику палету ликова са којима се и данас сусрећемо: „чудака и особењака, паланачких интриганата, занимљивих доколичара и досадних чиновника” (Максимовић 2024: 182). Нушић се дотакао скоро свих животних аспеката, те у његовом фељтону налазимо описе за време прославе слава и Божића, али и закрчености саобраћаја приликом сахрана и спровода. У домену његових интересовања наћи се и негативне стране менталитета београдског живља као што су немарност, алкавост и заборавност. Дотаћи ће се и односа који је држава имала према књижевницима (њиховом лошом материјалном ситуацијом), те одлуком државних органа да се књижевници сахрањују о трошку државе под условом да не умиру један за другим. Веома занимљив је гротескно-фантастични фељтон под називом *Једна небеска седница* у којој се Нушић „састаје” са српским преминулим књижевницима који доносе одлуку да славном комедиографу још увек није време за умирање. Бенакибовском оку није промакла ни политичка ситуација у којој су приказане незасите политичке страсти, себичност, бесциљне политичке расправе, корумирано и крајње неспособно чиновништво. Изокренут систем вредности и обесправљен положај образованих људи је незаобилазна тема код Нушића, те се и у овом фељтону на хумористичко-сатирични начин разрачунава са празноглавим министрима, лажним одликовањима и ордењем. Такође, бавио се и разоткривањем паланачког менталитета и страсти као једне од лоших црта менталитета уопште. У свом фељтону Нушић је често указивао и на тешкоће и изазове којима подлеже новинарска професија. Међутим, некако се чини да му је омиљена тематизација била приказивање приватног и јавног живота обичних људи, као и приказ живота људи приликом оснивања разноразних друштава и организација. Нису изостављени ни разноразни економски парадокси нашег друштва (пренамножавање акционарских друштава, проблематизација рада порезника и пописивача имовине, незаобилазна канцеларијска кафа и сл.). Нушић се дотакао и начина живота у страним земљама: Мађарској, Француској, Италији, Белгији, Персији, Русији, Кини, Бугарској и сл. Посебно су занимљиви они фертони у којима се прожима слика страног и домаћег света (Максимовић 2024: 183–198).

О захтевности писања оваквог фељтона указује Лешић:

„Писање за новине, ограничено простором и укусом најшире (малог-

рађанске) читалачке публике, присилило га је, с једне стране, да се изражава једноставно и лапидарно, у неколико ефектних потеза, тражећи или најучљивију карактерну црту (девијацију) или оно што је у одређеној ситуацији најсмјешније; [...] У његовим бенакибовским козеријама можемо лако препознати читав низ поступака у изграђивању оног специфичног *нушићевског смијеха*, које је издашно користио и у својим комедијама: хипертрофирање или гомилање једне ситуације, мане, или једне изговорене реченице (понекад само једне ријечи) у водвиљском ритму, када се догађаји вртоглаво заплићу, а понављањима успоставља одређена комичка тензија. У највећем броју козерија Нушић постиже хуморни учинак управо том вртешком, која понављањем ситуација, мана, говора, остварује крајњи комички алогизам и изазива комичну поенту.” (Лешић 1989: 128).

Када је осетио да губи на популарности и да је исцрпљен и уморан од свакодневног писања новотарија из градског живота, Нушић је напустио *Политику*. Са новинаром Наумом Димитријевићем је покренуо лист *Трибуна* 1910. године. За разлику од хумористичких прича које је објављивао у *Политици*, писац се сада окреће ка прошлости старог Београда и свог детињства. Један део тих бележака које је објављивао у *Трибуни* 1910. и 1911., Нушић преобличава у збирку прича под називом *Из полупрошлости*. Писац залази у прошлост која се десила пре његовог детињства, описује како је Београд некада изгледао и како се у њему живело (Лешић 1989: 146–147). Ово је врста Нушићевог документарно-уметничког доживљаја Београда с краја XIX и почетком XX века. Осим топографије, акценат је и на свеукупном тадашњем животу које је Нушић писао делом по сећањима старијих, делом по сопственом сећању, као и на основу доступних историјских докумената. У сликама старог живота сусрећемо се са описима београдских ханова, покретања трговачке берзе, првих телеграфских линија. Посебно место је дато познатим београдским кафанама: *Дарданели*, *Грађанска касина*, *Гушанац*, *Коларац*, *Позоришна кафана*, *Господарска механа* и чувена кафана *Три шешира*. Нушић приказује битне догађаје из градског живота: први адвокатски испит, организацију политичких избора, различита културна дешавања попут прве опере, првог српског музичког концерта, првих балова, покретања првих новина и других дешавања из јавног живота. Посебно је занимљив опис породичних кућа које су сачувале ону *харемску* тајновитост, али које се за време великих хришћанских празника, Божића и Васкрса, отварају за комшилук и све госте. Овај фељтон није био намењен искључиво београдској читалачкој публици, већ је био занимљив и онима који су посећивали Београд или привремено боравили у њему (Максимовић 2024: 320–321).

Нушићева умешност у приказивању свеколиког живота и менталитета људи прожима читаво његово стваралаштво, а можда најбољу оцену Нушићевог новинарског умећа даје Антун Густав Матош у студији *Листић о фељтону*:

„Нушић је рођени новинар, уносећи у ту најновију и најактуелнију врсту наше писмености онај љубезни и забавни начин ћаскања, шале и фантазије, којим журнализам улази у књижевност, књижевност у журнализам, претварајући ситницу у догађај и догађај у ситницу, стварајући од фељтона, кронике, листића свакидашњи пролог о свакидашњој људској комедији, која кроз дневник улази у трагичност свјетске историје.” (Матош 1952: 178–179).

Закључак

Новинарски рад Бранислава Нушића тече упоредо са његовим драмским и прозним стваралаштвом. Он ће и касније објављивати у разним часописима као што су *Листићи*, *Нови живот*, *Мисао*, *Српски књижевни гласник*, *Епоха*, *Време*, поново ће сарађивати са *Политиком*. Неко ко је сав у причи и причању мора добро познавати психу човека, мора да зна како друштво *дише* и о чему размишља док безбрижно седи у својој *тежкостеној* фотели каквог председника, министра, чиновника, адвоката, или, пак, сасвим обичној кућној фотели. Читавог живота ће овај свестрани писац *експериментисати* писањем у свим *смеровима*, чиме ће оставити неизбрисив траг у свету књижевности, позоришта и новинарства.

Литература

- ЛЕШИЋ, Јосип. *Бранислав Нушић – Живот и дјело*. Нови Сад: Стеријино позорје, 1989.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. Поговор и хронологија живота и рада Бранислава Нушића у: Г. Максимовић (ур.), *Сабране комедије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- МАКСИМОВИЋ, Горан. *Књижевни свијет Бранислава Нушића*. Нови Сад: Православна реч, 2024.
- МАТОШ, Антун Густав. „Листић о фељтону (Предговор „Причама” Бранислава Нушића)”. У: *Ессеји и фељтони о српским писцима*. Београд: Просвета, 1952.
- СТЕВАНОВИЋ, Јелица С. „Бранислав Нушић – родоначелник позоришне периодике у Београду”. У: *Драмско дело Бранислава Нушића- традиција и савременост*. Нови Сад: Стеријино позорје, 48–58, 2015:

Aleksandra D. Blagojević

NUŠIĆ IN PUBLICISTICS: BEGINNINGS AND DEVELOPMENT

Summary

The paper deals with the beginnings and development of Nušić's journalistic work. The names of various magazines and newspapers in which Branislav Nušić was an editor or associate are listed. Nušić's importance and contribution to journalism as well as the development of theater periodicals in Serbia are pointed out (starting and editorializing the first theater magazine *Pozorišni list*). The key moments in the life of Branislav Nušić are presented, with the turn to journalism as the main source of income. The multivalent creativity of one of the best Serbian comedians is emphasized. Special emphasis is placed on the writing of columns in the newspaper *Tribuna* entitled *Iz poluprošlosti*, as well as the feuilleton *Iz beogradskog života* for *Politika* under the pseudonym Ben Akiba, which will bring Nušić great popularity and mark him as a successful journalist and someone who has certainly left his mark in Serbian journalism.

Key words: Branislav Nušić, magazines, newspapers, journalism, *Pozorišni list*, *Tribuna*, *Politika*, Ben Akiba.

Мирјана Бојанић Ђирковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за србистику

УДК 821.163.41.09-94:398
94(497.1)“1941/1945“
Оригинални научни рад
Примљено: 10. 9. 2024.
Прихваћено: 10. 10. 2024.
<https://doi.org/10.46630/gsrj.22.2024.02>

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА УСМЕНИХ СВЕДОЧАНСТАВА ТОПЛИЧАНА О ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

У раду представљамо резултате истраживања *Усмених сведочанстава Топличана о Другом светском рату*, насталог у оквиру истоименог пројекта подржаног од стране Општине Блаце (Топлички округ), а спроведеног у периоду 2023–2024. године. Такође, рад је резултат на пројекту *Књижевна прошлост и садашњост на простору југоисточне Србије (О-19-18)* Огранка САНУ у Нишу. Истраживање је представљено са методолошког аспекта који обухвата: интенције, ток истраживања, дескриптивнопоетичко одређење усменог сведочанства, типологију прикупљених усмених сведочанстава, остале аспекте казивања Топличана о Другом светском рату (језичке, фолклорне, антрополошке), као и контекстуализацију у корпусу досадашњих истраживања сличне тематике и методологије.

Кључне речи: сведочанство, усмена историја, животна прича, Топлица, Други светски рат.

1. Интенције

Истраживање усмених сведочанстава Топличана о Другом светском рату резултат је континуираног ауторкиног усмерења ка књижевно-научним врстама, нарочито писане мемоаристике, чија је поетика, тумачена у дијахронији са аспекта развоја жанра као кључног проблема, временски – до почетка 21. века, након опсежнијег проучавања публикована у књизи *Морални сведок: савремена поетика мемоара* (2022). У наведеној научној монографији, као једно од кључних места промене у жанру мемоара (у контексту ауторске, писане књижевности) истичу се сведочанства о Другом светском рату, преваходно о Холокаусту, што је, у датој књизи, између осталог аргументовано кроз анализу мемоарско-аутобиографских дела Прима Левија, а у теоријско-методолошком контексту концептом *моралног сведока* Пола Рикера. *Наставак* истраживања ипак треба схватити условно; реч је о континуитету у погледу тематике (Други светски рат), али се, за разлику од писаних ауторских (или ауторизованих) мемоара сада усмеравамо ка усменој мемоаристици, културно-историјски и друштвено-политички

ка Топлици као локалитету у раздобљу Другог светског рата, обележеног разједињеним братоубилачким сукобима и уједињеним оружаним борбама најмање двеју војних јединица, партизана и четника², са додатним локалним специфичностима на микро-плану *сукоба* (у најширем значењу), као и *одјека* (можемо рећи – последица учешћа у борби, деловања у војној јединици или неслагања на индивидуалном и породичном плану); стога се наведени узорак, бар у историјском контексту, овде не сагледава као *mise en abyme* Другог светског рата на простору тадашње Краљевине Југославије. Међутим, у контексту усмене мемоаристике овај узорак може бити *слика у слици* осликавања Другог светског рата у индивидуално-колективним причама у контексту усмене књижевности на простору данашње Републике Србије.³

2. Ток истраживања

Истраживање је започето у другој половини 2023. године проучавањем дотадашње прикупљене и публиковане (или на неки начин похрањене) грађе усмених сведочанстава о Другом светском рату уопште, као и састављањем библиографије досадашњих научно-стручних текстова, монографија, зборника, темата или хрестоматија у вези са нашом изабраном темом. Том приликом дошли смо до податка о формираној збирци сећања учесника Другог светског рата, забележених у оквиру пројекта *Усмена историја – сведочанства учесника антифашистичке борбе*, који је резултат „заједничког подухвата фондације Хајнрих Бел из Београда, Савеза антифашиста Србије и Независног удружења новинара”⁴. Као примарни циљ овог пројекта истиче се дијалог с прошлошћу⁵ у смеру критичког преиспитивања званичних институционализованих наратива о Другом светском рату на простору тадашње Југославије, нарочито у вези са Народно-ослободилачким покретом, а у домену ове уже тематске целине – са намером налажења дивергентних гласова и алтернативних виђења; наизглед, реч је о „демократизацији” у погледу „позваности” (релевантности) говора о (за)да-

² Војне јединице наведене су азбучним редом.

³ Напомињемо да наше истраживање у овом тренутку не претендује на наведене закључке.

⁴ Опширније о пројекту в. на линку: <https://rs.boell.org/sr/2012/11/01/usmena-istorija-svedo%C4%8Danstva-u-%C4%8Desnika-antifa%C5%A1tisti%C4%8Dke-borbe> (21. 8. 2024)

⁵ Уп. „Циљ овог пројекта управо је тај да се отвори простор за критички осврт на тенденције садашње политике сећања и на друштвене и културне манифестације које произлазе из ње. Са друге стране настојимо да овим отпочнемо дијалог у вези са антифашистичким покретом, осврћући се на њега, скоро седамдесет година касније, и након што се распала држава за коју се тада борило. Да ли можемо на исти начин говорити данас као што се говорило некад? И да ли се нешто прећутало?” (<https://rs.boell.org/sr/2012/11/01/usmena-istorija-svedo%C4%8Danstva-u-%C4%8Desnika-antifa%C5%A1tisti%C4%8Dke-borbe>, 31. 8. 2024)

тој теми. Иако садржај упитника коришћеног за потребе овог истраживања није познат, из видео-записа разговора са испитаницима евидентно је њихово усмерење ка сопственом (и колективном) учешћу у народноослободилачкој борби, а у самим наративима учачамо да је значајан простор посвећен *лично*м (ограђујемо се од квалификације *субјективном*) сагледавању учешћа и улоге одређене војне (и/или паравојне) јединице тадашње Југославије у Другом светском рату. Записи су превасходно базирани на фактографији, и у форми су извештаја; дигресије које се тичу ширег контекста Другог светског рата и учешћа у рату сведене су на минимум. Сходно интенцији истраживача у оквиру наведеног пројекта, можемо рећи да је остварен циљ ширења могућности појединаца за учешће у јавном дискурсу (пост)југословенских република о Другом светском рату на подручју тадашње Југославије. Наше истраживање је неинтенционално у смислу експлицитног или имплицитног усмеравања саговорника ка фактографији (догађајима/борбама и личностима/борцима) или ка ревизионизму одређених институционализованих наратива, нарочито оних о партизанима као носиоцима народноослободилачке борбе. Потом, усмерено је ка обичном човеку који се не издваја у погледу функције у одређеном војном одреду, партији и др. Циљ нашег рада био је сакупљање приватних, породичних наратива о Другом светском рату, у ширем контексту (локалном друштвено-културном, окружном; фолклорном; етнографском; језичком и другом).

3. Дескриптивнопоетичко одређење усменог сведочанства

Појам индивидуално-колективне приче, како смо испрва назвали сегменте грађе прикупљене током истраживања које представљамо овом књигом, на први поглед и у контексту жанровског система фолклора може бити излишан: подразумева се да *прича* која се *преноси* и *опстаје* у колективу јесте „верификована”, (опште)прихваћена. Унутар самог жанра усмене мемоаристике која се термилошки најпрецизније, а најобухватније одређује *предањима*, индивидуално-колективна сведочанства наших испитаника кореспондентна су у „намери да се истина каже” (Поповић Николић 2016: 11). Овде је углавном реч о (а)типичној ситуацији непосредног стицања искуства у периоду детињства (већина испитаника је у време почетка Другог светског рата у тадашњој Југославији, и за време његовог трајања било узраста 5–9 година); искуство, о коме се приповеда на упит, најчешће је мотивисано питањима уопштеног типа са циљем елиминисања (или свођења на најмању меру) усмеравања саговорника; *vice versa*, овакав приступ додатно растеређује „пролаз” ка доживљајном, (парадоксално) заобилазним *путима* „скривеног” индивидуалног памћења (и личне процене упамћеног), насупрот стаза(ма) породичног или ширег колективног наратива о датом до-

гађају, ситуацији или личности. Приповедање, махом у првом лицу, често задобија полифони карактер – у њега се инкорпорира прича пренета непосредно од чланова породице, фамилије, комшија, мештана; међутим, она интерферира са индивидуалном причом (и памћењем) саговорника идентификацијским маркером у погледу форме (приповедање у првом лицу народним говором са архаичном лексиком), док се на плану садржаја уочава (накнадна) процена „преузете”, односно усвојене приче; овакву ситуацију налазимо у причи Јулијане Ђорђевић која се, исприповедана на фону мајчиног казивања (садржински и језичком конструкцијом) удаљава од наслеђеног става о опозитном вредновању учешћа двеју војних јединица у Топлици у Другом светском рату. Нивелисање опозиције добро – лоше, браниоци – издајници, пријатељ – непријатељ, свој – туђ, у сва три граматичка рода, у већој или мањој мери заступљено је у свим причама наших информаната. Многе од прикупљених прича опстајале су као породичне приче и тематиком (нпр. о званично неразјашњеним убиству члана породице, уз више исказа и аргумената о злочинцу који су остали и опстали у усменој комуникацији), и формом – често је реч о наративима који, из одређених разлога, нису прелазили (а ни превазилазили) породичне или месне оквире. Каткад смо дошли и до посредних сазнања о тенденциозном уништавању писаних трагова о неразјашњеним сукобима и убиствима (в. сведочанство информанта С. М.). Овакве приче би се само условно могле назвати колективним: у појединим селима топличког округа суседна капија је међа дате приче; дословно, уласком у друго двориште, мењају се улоге актера дате приче и општи став према историјском догађају.

Након ове дигресије, можемо дати прво појашњење појма индивидуално-колективне приче, као одређења иманентног наративног корпусу у овој књизи, тачније у њеном првом делу: реч је о сведочанству базираном на непосредном доживљају или прерађеном (ређе суженом, а чешће дигресивном) приповедању „из друге руке”, каткад „из треће руке” (односно из угла другог или трећег колена); у домену приповедне перспективе, неизоставно се заузима једно становиште, општеприхваћено на породичном или ужем географско-друштвеном плану, али не без експлицирања постојања „наличја” датог наратива у контексту другог говорника. Овде се проблем жанра наших прикупљених наратива додатно усложњава: имајући у виду породичну ситуацију описану, примера ради, у сведочанству С. М., аспект сагледавања догађаја мења се у зависности од породичне гране, а каткад и унутар саме породице. У размери индивидуалног и колективног у овим причама, ипак не постоји топос у погледу „тежине таса”; и када се исприповеда као непосредно искуство, не доводи се у питање веродостојност самог сведочанства (свака од прикупљених прича у основи има историјски потврђен догађај и/или ситуацију, често у писаној форми), али се с већим пијететом приступа самом појму истине, па јој се прилази „суженије”: информанти

ово становиште експлицирају формулативним изразима „тако сам ја чуо”, „то сам ја упамтио”, „тако је мене моја мајка казивала”, уз пуну свест о могућности алтернативних праваца саме приче. Међутим, свака од прикупљених прича садржи довољно аргументације да бисмо је могли реципирати као уверљиву и веродостојну.

4. Типологија усмених сведочанстава у овој збирци

Највећи проценат грађе организоване кроз први и други одељак збирке настао је „на упит” саговорника у вези са темом сећања на Други светски рат, без ограничења у погледу визууре/фокализације; заправо, приступом примењеним током овог истраживања интендирано је информантово *сагледавање* догађаја о којима приповеда, а оно подразумева различите типове коментара и интерференцију (често уз процену веродостојности) прича које фигурирају у казивачевом пољу упамћеног. Аспект сећања као активног процеса стварања значења⁶ истичемо не да бисмо изнова потврдили тезу когнитивних психолога, нити когнитивних наратолога о наративној рефлексiji као менталној активности иманентној и процесу памћења и наративизације сећања, већ да бисмо усмерили расправу ка контексту специфичном за усмена сведочанства о рату на локалном плану⁷: казивачи су и те како свесни институционализације наратива о Другом светском рату (у Топлици, и шире), и стога неретко експлицирају да ће приповедати о ономе што није забележено у књигама (уп. „Народ може да прича свакојако, а она [моја мајка, прим. М. Б. Ћ.] мене није причала да су дизали матике. Имам децу, греота да се лаже.”, казивача Ј. Ћ.). Контекст сакупљања и чувања грађе у приватном архиву породице Весић сведочи о немогућности публикавања (односно, институционализације) усмене (алтернативне, али не апокрифне) историје ни на локалном нивоу, у одређеном временском раздобљу (у овом случају, реч је о 80-им годинама 20. века). Иако свесни палимпсестног контекста обликовања историјског наратива о Другом светском рату (тачније, идеолошких прерада наратива до озваничења, што је подразумевало преуспевања и изостављања било одређених догађаја, било личности), саговорници нису вршили аутоцензуру – нису изостављали казивања о нерасветљеним злочинима (в. приче Ђорђа Ераковића и Симеона Маринковића), нити детаље који се косе с општеприхваћеном карактеризацијом одређене групе

⁶ У овом контексту Ејбрамс тумачи сећање као активан процес *призивања* (слика, прича, искустава, осећања), *сређивања* и *смештања* наведених елемената у оквиру наратива који потом бива уобличен и друштвено-културним контекстом. Опширније у: Lynn Abrams, *Oral History Theory*, London: Routledge, 2010, pp. 78–79.

⁷ Уп. са радом Ивана Праштала „Обликовање искуства Другог светског рата у склопу животне приче”, *Фолклористика*, бр. 8, св. 1–2, 2023, стр. 89–130.

војника (в. причу Јулијане Ђорђевић).

Поједина сведочанства (Светолика Челића, Константина Ђорђевића, Јулијане и Момира Ђорђевића, Богосава Ћурчића) прикупљена су групним разговором, коме су каткад присуствовали и чланови уже породице. Овакав метод прикупљања грађе је драгоцен из угла објективности самог наратива (присутни често потврђују, ређе оповргавају да је *било баш тако*, како је приповедано), корективности (исправљања погрешака у погледу номинализације личности, локалитета и сл.) и дигресивности (појашњавања просторно-географских одредница поменутих догађаја и ситуација, или пак наративизацијом одређених локалитета кроз оквире предања и сл.; в. причу о Калиграду у казивању Светолика Челића). Хронотоп казивања у овој збирци увек је била породична кућа, или окућница (двориште), што је допринело мотивацији приповедања и развијању приче, а са аспекта рецепције – укупном утиску уверљивости казивања. Током разговора саговорници су често користили деиктике, а овакав елеменат приповедања сам по себи доприноси слушаочевом/читаочевом урањању у *свет* приче. И у улози саговорника (испитивача), и из угла транскрибера прича, сведочимо о подједнако интензивном учинку деиктика (в. „*баш овде у мом дворишту*”, Љ. М.; „*Бугари били поставили шатор на брдо онде, па тукли*”, Р. Р.).

Простор казивачеве приче у контексту наше збирке усмених сведочанстава обухвата породични наратив, где су подједнако заступљени мајчина/бабина и очева/дедина прича, обично истоветне тематике али у мањој или већој мери различите реторике; тако је мисао водиља Живадинкиног (Ж. У.) приповедања понос, док се Светолик Челић, као непосредни учесник ратних збивања усмерава ка нарацији у изворном значењу појма (*низања догађаја*), док поједине ситуације предочава с дозом хумора, што доприноси лакшем читаочевом урањању у свет суштински трагичне приче. Ова (условно речено) дихотомија у погледу доминатних облика приповедања (описа и коментара наспрам нарације), те „похвална” реторика (патос и етос) насупрот логосу нису родно обележје дискурса у овој збирци; примере похвалне реторике налазимо и у приповедању Љубинка Милосављевића и Ђорђа Ераковића. Када је реч о „објекту” похвалне приче, сразмерно су заступљени наративи о жени (*Прича о партизанки Милицы Вељковић Живадинке Убавић*) и мушкарцу (личности/лику ђеда Јована Перова Ераковића у причи *Кад је најопасније – најмање се плаши Ђорђа Ераковића*). У прикупљеним усменим сведочанствима нема поларизације ни у погледу личног/колективног искуства: сви казивачи приповедали су о непосредном искуству из угла детета и одраслог човека, интерферираног са породичним наративом, ужим колективним наративом (села) и у корелацији са општим виђењем Другог светског рата у Топлици које се не односи на институционално сагледавање, већ на епско уопштавање (без поједностављивања) ситуација формулама које овај историјски догађај сагледавају у кључу апокалиптичких нарати-

ва (в. инципит приче Р. Р. где се предстојећи рат мотивише земљотресом на Копаонику у марту 1941. године). На микро плану приче, формулативно приповедање налазимо у сегментима о одласку у рат, праћеном благослови-ма (в. причу Јулијане Костадиновић о благосиљању мајчиним млеком), (за) клетвама („Срећан вам пут, јунаци, не вратио се ко изд’о!”, у причи Ђорђа Ераковића), или веровањима у функцији предсказања („И изнели у дво-риште вино и пију овако, чаше ове (показује, прим. М. Б. Ћ.) им целе у вину, бацају чаше увис како ко попије; коме се поломи, тај ће да погине (добро, сад то је неко веровање”, у причи Рада Ракоњца).

У садржају усмених сведочанстава Топличана о Другом светском рату у овој збирци, уочавамо неколико тематских целина:

- Детињство и одрастање у ратном времену (опште место свих при-ча првог поглавља збирке)
- Одлазак у рат: мобилизација, добровољство
- Заробљавање, ослобођење или погибија члана/чланова породице или мештана
- Одмазда због учешћа у борби на одређеној страни (у оквиру од-ређене војне јединице)
- Свакодневни живот у ратном времену
- Прича о малом човеку
- Интегрално сагледавање Првог (Великог) и Другог светског рата у Топлици
- (Далекосежне) последице рата на (чешће) индивидуалном и (ређе) колективном плану

У погледу начина обраде наведених тематских целина (мимо контекста одређене приче) уочавамо честу експлицитну карактеризацију личности, односно јунака – борца, члана породице или мештанина, у погледу њего-вих моралних особина, али и из угла социјалног сагледавања: тако прича о малом, обичном човеку (деди, оцу, брату, стрицу, комшији) прераста у нара-тив о хероју, каткад исприповедан по одисејевској матрици повратка из рата (овде, из заробљеништва). Поједине личности у прикупљеним казивањима обликују се по моделу јунака Солунца или војника Краљеве гарде; док је први јунак сагледан кроз топос континуиране жртве и поноса породице, ужег и ширег колектива, приповедање о обојници јунака каткад се приближа-ва патосу у разним нијансама задивљености, усхићености, егзалтираности и сл. Више наративних сегмената усмерено је као обликовању лика прегато-ца – деде, оца, домаћина који се труди да поврати одузето (имање, стоку) или да се избори за правду и ослободи заробљеног сина (као у казивању информанта С. Ч.); да прехрани породицу и сачува је на окупу (казивање Ћ. Е.). У интегралном приповедању о два светска рата (често без заобилажења Балканских ратова) уочавамо наративну матрицу усмене бајке са јасном и оштром поларизацијом добра и зла (у односу на браниоца и непријатеља);

међутим, сама прича о Другом светском рату имплицитно је уобличена библијским моделом приповедања о братоубиству; у више наврата Други светски рат назива се братоубилачким, и из угла *приповедног* (одраслог) ја сагледава се као најстрашнија казна (због „ударања” на своје најближе) и опомена (в. казивање С. М.).

У већој или мањој мери, казивања из првог поглавља збирке можемо назвати *животном причом*⁸ по (ауто)биографском моделу: приче „Ја пешчанијом низ пут, немам кад да жалим ноге!...”, „Кад је најопасније – најмање се плаши...”, „Археологија сећања” и „Баци то преко леђа и иди даље – мора да се живи...” у целини прате животни пут казивача (С. Ч., Ђ. Е., Р. Р. и С. М.). Усмена историја⁹, засебан жанр и циљ нашег теренског истраживања, у прикупљеној грађи смештена је унутар животне приче као крвног жанра. У самој животној причи препознајемо породични наратив са елементима породичног предања (в. причу о породици Ераковић, казивача Ђ. Е.); каткад се породично предање базира на хибрису као узроку-одговору на потоња страдања у породици (казивање Ж. У. о непокопаном страдалнику у аудио-запису).

5. ОСТАЛИ АСПЕКТИ СВЕДОЧАНСТАВА ТОПЛИЧАНА О ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

– ЈЕЗИЧКИ, ФОЛКЛОРНИ, ГЕОГРАФСКИ, АНТРОПОЛОШКИ

Усмена сведочанства публикована у овој књизи исприповедана су народним говорима заступљеним на територији Топличког округа. Уз напомену да није увек реч о целовитом приповедању на народном говору, приче

⁸ Истражујући усмену грађу о Другом светском рату у студији „Титовим стазама револуције, или богазама усмене историје”, Јеленка Пандуревић (2021: 197–222) разматра (ко)релацију форми обликовања наведених казивања: усмена историја као крвни жанр обликује се према три доминантна модела приповедања – животној причи, породичном предању и (ауто)биографском наративу, појашњавајући да „у наративној организацији личног и колективног сјећања казивачи често посежу за традиционалним обрасцима који обезбјеђују прихватљиву интерпретацију (за породичне, а онда и личне идентитете) фондирајућих догађаја и поступака који су из аспекта званичног, идеолошког прихватљивог и потенцираног дискурса деградирани.”

⁹ Наведена синтагма у функцији жанровског одређења експлицирана је *Сећањима учесника Другог светског рата*, забележених у оквиру пројекта *Усмена историја – сведочанства учесника антифашистичке борбе*, који је подржала Фондација „Хајнрих Бел”. Појашњавајући наведени жанр, Ђорђевић Белић и Пандуревић (2021: 177–178) истичу да „наративи у којима су комплексни историјски процеси сагледани из личног угла или породичне перспективе свакако посредују прошлост, али су доминантно одређени афективним, експресивним и имагинацијским приповедачким планом. Мада превасходно јесу усмена историја, ове породичне 'приче из живота' заправо неретко нуде доживљај историјског збивања структуриран према препознатљивим мотивима и моделима усмене традиције”. Опширније в. у: Смиљана Ђорђевић Белић и Јеленка Пандуревић, „Фолклор Народноослободилачке борбе (НОБ-а): изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике”, *Књижевна историја*, год. 53 бр. 174, 2021, стр. 163–185.

према доминантним дијалекатским обележјима можемо разврстати на следећи начин:

- Казивања косовско-ресавским дијалектом као доминантним обележјем (*Од Београда до Претежане априла 1941. – прича о Николи Вељковићу, војнику Краљеве гарде; Прича о партизански Милици Вељковић; Ја нешчанијом низ пут – немам кад да жалим ноге!...; Страдање на Стоваришту и бег кроз маглу; Археологија сећања; Од Солунског фронта до Другог светског рата*). Ова сведочења прикупљена су у следећим селима општине Блаце: Претежана, Горња Јошаница, Пребреза и Ђуревац.
- Казивање стандардним језиком са обележјима зетско-сјеничког говора (*Кад је најопсаније, најмање се плаши – прича о породици Ераковић с оне стране фронта*), забележено у Куршумлији.
- Казивање призренско-тимочким говором (*Добро смо преживели, добро смо остали...*), забележено у Доњој Коњуши у Белољину (Град Прокупље).

Поред ових аспеката грађе значајних за дијалектолошка истраживања, поједине приче наших информаната садрже ризницу народних обичаја и веровања: Јулијана Ђорђевић и Раде Ракоњац приповедали су о обредима који прате одлазак војника у рат; неки су везани за веровања или гатања, а неки су у функцији магисјких радњи (заштите мајчиним млеком). У причи Светолика Челића налазимо сегменте о тадашњој народној медицини (у вези са лечењем *ницине*). Љубинко Милосављевић и Ђорђе Ераковић су оставили значајна сведочанства о приватном животу у Топлици за време Другог светског рата; реч је о животу у задрузи, опису сеоске куће (богатије и сиромашније), начину припремања хлеба. Светолик Челић је сачувао од заборава опис колибе, обично грађене на рубу села, махом за потребе чобана; колиба би каткад била коришћена и за спремање сира, а услед несрећа (спаљивања кућа од стране бугарске војске) била је и привремени смештајни објект породице (као у казивању Добриле Бирке Којић). Симеон Маринковић је сведочењем о Другом светском рату обухватио и друге аспекте приватног и јавног живота у селу Попови – прослављање славе, одлазак у цркву на празник, сабор и др. Фолклорни материјал је у овој збирци заступљен и кроз народне пословице, изреке и стихове епских песама; стога смо најмање три сведочанства насловили наведеним кратким усменим обликом: баци то преко леђа и иди даље; кад је најопасније – најмање се плаши; *прего ун поко пање, стимати сињори*.

6. На фону претходних истраживања

Уз методолошко-тематску корелацију нашег истраживања са архивском рукописном грађом породице Весић, на шта је указано у претходним одељцима, овде ћемо детаљније упутити на публикације које у већој или мањој мери садрже транскрипте усмених казивања Топличана о Другом светском рату.

Када је реч о аспекту целовитости, најпре треба поменути књигу *Црне приче: записи о злоделима првог бугарског окупационог корпуса на територији Топлице, и Добрича у II светском рату* (1982) Милинка Алексића, митраљесца у II батаљону XXIV српске бригаде током Другог светског рата. Намера сакупљача и приређивача наведене књиге превасходно је била дати хронику и опис злочина Првог бугарског окупационог корпуса до којих је дошао истраживач. Међутим, претходна интенција насловљавања књиге према *памћењу сагрешења*¹⁰, открива постојање приређивачеве намере за удаљавањем од чистог хроничарског казивања. Претпостављамо да је хроничарско приповедање у коначној верзији књиге добило примат услед ауторове двоструке тежње за објективношћу, зарад којих се удаљио од сопственог сведочења и своје записе свео на на форму кратких извештаја казивача. Стога су прикупљене приче презентоване уз претходну селекцију – кроз одломке сведене на хронолошко низање догађаја. Текстови су углавном *локално* организовани (према местима где су подаци сакупљени). Да је тежиште Алексићевих текстова фактографија, сведочи и навођење имена испитаника од кога су *подаци* прикупљени. Наводимо карактеристичан пример записа из збирке *Црне приче*:

„ 12. Добри До (одломак)

Августа 1943. године камионима су дошли Бугари из Куршумлије у Добри До. Убили су чика Николу Ђорђевића (72 год.) из Трпезе. На сред пута убили су ковачког шегрта Драгољуба Пејовића (19 год.) и Рајка Јелића. Убили су учитеља Љубу, родом из Пирота, који је због болести пуштен из ропства и из дворишта нигде није излазио.

У јесен 1943. године, у засеку Вуче, ухапсили су Милеву Вучић – Колаковић, довели у Добри До и код основне школе стрелићали. Њен грех су били неразмештени кревети. Наиме, кад су јој упали у кућу, ова ситна црномањаста жена, која је од чељади имала само мужа, и посињеног сестрића, није стигла да препростре кревете.

– Тука су спавали шумците! – повикали су на жену и почели да је туку.

¹⁰ Уп. „Сам наслов *Црне приче* дошао је после наслова *Топлица памти и сагрешења*.” из говора написаног у Горњој Речици јула 1969. године. Међутим, иницијална интенција очувана је у појединим насловима прича: „Ситори Михаиллов”, „Погреша ли отац Андреја?” и „Један Нечовек и два Човек”. Све је нав. према: Милинко Алексић, *Црне приче: записи о злоделима првог бугарског окупационог корпуса на територији Топлице, и Добрича у II светском рату*, Прокупље: Општински осбор СУБНОР, 1982, стр. 198; 81; 85; 179.

Стрељана је ујутру, око десет часова, датума се не сећам, била је јесен 1943. године.

Податке даје:
Божидар Митровић” (Алексић 1982: 154)

Проф. др Владимир Вујичић је сачувао од заборава неколико ратних прича из Топлице, објављујући их у одељку „Прилог 19: Сведочења преживелих из строја смрти” монографије *Стотридесетједна годишњица Горње Јошанице* (Београд, 2012). Аутор-истраживач дословно је наводио прикупљена сведочења Гвоздена Вујачића и Радивоја Челића, бугарских заробљеника који су преживели стрељање мештана из подјастребачких села 22. јуна 1942. године. Сегменти ових прича наведени су према запису Радолуба Глигоријевића, вероватно објављеног у некој од топличких дневних публикација.¹¹ О наведеном историјском догађају Вујичићу су непосредно сведочили Јован Лазаревић, Стојадин Јевтић и Драган Костић, сви мештани Горње Јошанице. С обзиром на то да је стрељање мештана топличких села на Стоваришту тема неколико прича наших казивача, Вујичићеви записи сагледани су у релацији са самом грађом у првом одељку наше будуће публикације.

Књига *Блаце. Историја цркве, становништва и насеља* (2014) Душана Миљковића садржи упућивања на начин рада близак методологији наше монографије: поједина поглавља Миљковићеве књиге су заснована су на личним сведочанствима мештана одређеног села које је предмет истраживања, или су пак поткрепљена таквим подацима. Подаци о усменим казивањима као изворима информација су често давани експлицитно, у фуснотама¹², или је пак парафразама упућивано на упориште дате фактографије у причама мештана. Миљковић је одређеном исказу приступао палимпсестно и користио га је у разним аспектима свог истраживања: конфесионалном, историографском, географском, демографском, фолклорном и др. У одељку о селу Кашевару Миљковић је забележио историјски значајне податке о мештанима интернираним у немачке логоре; тако наилазимо на податке о повратнику из логора „Маутхаузен” – Будимиру Павловићу, уз шта је важан и испитаников коментар о нерадом казивању о патњама и страхотама у овом немачком, нацистичком концентрационом логору. Међу мештанима – повратницима из немачких логора јесу Борисав Недељковић, Милановић Милашин Мика, Вула Васиљевић Милановић, Станоје Спасић, Диконије

¹¹ Р. Глигоријевић је као публициста највише сарађивао са *Топличким новинама*. Значајан је и његов књижевни рад у Топлици, из кога издвајамо најновије књиге *На брезу памћења* и *Аманет духовног пастира Романа*.

¹² Као пример, наводимо фусноте бр. 505 и 506. у поглављу „Кашевар, Црква и црквешта”: „Светозар Тоza Милановић, рођ. 1950. године у Г. Кашевару; разговор вођен на дан 3. 6. 2013. године у 13.10 сати” и „Томислав Стевчић, Г. Кашевар, 25. 1. 2013. године” (Миљковић, Душан ипођакон, *Блаце. Историја цркве, становништва и насеља*, Блаце, 2014, стр. 147).

Стевчић, Славко Стевчић, Мирољуб Јанић. Од пратећих података налазимо навођење да су мештани у Кашевару махом били симпатизери партизанског покрета, и да су неки од њих (Мирољуб Јанић) били актери у борби против Немаца и Бугара; неки од њих су пре рата, а неки након ослобођења (Борисав Недељковић, Вула Васиљевић) били војни службеници – командири, резервни официри и др. Поједини мештани Кашевара су након ослобођења боравили у иностранству (Енглеској, Америци – Чикагу), а јединствен је пример командира Мирољуба Јанића који се, након заробљавања од стране Бугара на Овче-пољу и одвођења у Битољ пешке вратио у Топлицу. (Миљковић 2014: 147)

Миљковић је користио и необјављене личне записе, попут оног у приватној архиви Милорада Миљковића из Трбуња (рођ. 1907), чије сведочанство, због најнепосредније корелације са методологијом нашег истраживања, овде наводимо у целости:

„У зиму 1943, нешто после Божића, моју кућу су окупирали партизани, у раним вечерњим сатима. Имали су капе на глави такозване титовке, са петокракама, са предње стране, док су од позади имали кокарде. У велику гостинску собу су унели сламу, заложили ватру у кубету, и ту остали до нека доба ноћи. Ја сам у кући био са мајком, женом и четворо малолетне деце. Кад су дошли овамо само су рекли: домаћине, ноћас кућа није твоја. Ако сам ишао у своју бачвару да наточим ракију коју су тражили, нисам могао сам да идем, већ ме пратила стража. Ако сам хтео у ВЦ да идем, пољски, пратила ме је стража, као и приликом доношења дрва за огрев. Приметио сам да су имали и рањенике, и да су се много бринули о њима. У неко доба после поноћи чуо се прасак пушке у даљини. Само су кратко рекли: пст, покрет! И за тили час нестали. Брзо сам узео да почистим собу од сламе, испалих метака, и старих и тврдих кора хлеба, па заложим кубе, јер је већ било пред зору, кад ето ти неко лупа на врата. Отворим, а испред мене три човека, наоружани до зуба, назваше ми добро јутро па пре него што сам било шта рекао уђоше у кућу. Седоше за сто, мало разгледаше, па започеше са питањима. Ко ми је био то ноћас, и какве ја везе имам са том војском, колико има чланова у кући, каквог сам имућног стања, имам ли ракију, месо и хлеба, или било шта од хране. Мајка брзо устане, припреми им доручак, скувам им ја врућу ракију и лепо поразговарам са њима. Прекрстим се у име Бога и кажем им да ја не познајем војску, ни који су, ни где су отишли... А они мени кажу да они све знају и да је моја срећа што сам поштен човек и верник, и што имам малу децу, иначе би они са мном другачије, да сам их слагао. И тада су ми рекли да су они четници...” (Миљковић 2014: 538)

У одељку књиге о селу Гргуру Миљковић наводи још неколико података о заробљеницима немачких логора – Богдану Васиљевићу, страдалом 1943. Миљковићева монографија, нарочито њени делови о Гргуру, значајни су и као писана потврда закључака изнетих у неколико усмених казивања наших информаната (Светолика Челића, Константина Ђорђевића) о привр-

жености мештана Гргура партизанима и сарадњи са њима, као и о честој „присмотри” села од стране четника због поменуте сарадње (Миљковић 2014: 203).

На фону наведене грађе, наше истраживање је директно коресподентно са одређеним историјским догађајима (стрељање мештана јастребачких села 22. јуна 1942. године) и чињенично, и у ширем смислу садржајно јер се догађај не сагледава у супротности са општим ставом колектива, па ни званичне историје. У погледу опсега, усмена сведочанства која смо прикупили омогућавају вишеструку контекстуализацију (о)сведочених догађаја; ти контексти су породични оквири, фамилијарни, ужи месни али и шири окружни, па чак и државно-политички; поједина сведочанства прате пут преживелих и ван граница тадашње Србије.

Цитирана литература

- АЛЕКСИЋ, Милинко. *Црне приче: записи о злоделима првог бугарског окупационог корпуса на територији Топлице, и Добрича у II светском рату*, Прокупље: Општински осбор СУБНОР, 1982.
- БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана. *Морални сведок: савремена поетика мемоара*. Ниш: Универзитетска библиотека „Никола Тесла”, 2022.
- ВУЈЧИЋ, Владимир. *Стотридесетједна година Горње Јошанице*, Београд: Отворена књига, 2012.
- ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, Смиљана и Јеленка Пандуревић. „Фолклор Народноодбодилачке борбе (НОБ-а): изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике”, *Књижевна историја*, год. 53 бр. 174, 2021, стр. 163–185.
- МИЉКОВИЋ, Душан ипођакон, *Блаце. Историја цркве, становништва и насеља*, Блаце, 2014.
- ПАНДУРЕВИЋ, Јеленка. „Титовим стазама револуције, или богазама усмене историје”, *Књижевна историја* 0350–6428, 54/177, 2022, стр. 197–222.
- ПОПОВИЋ НИКОЛИЋ, Данијела. *Други свет: студије о демонолошким предањима и тужбалицама*. Ниш: Филозошки факултет, 2016.
- ПРАШТАЛО, Иван. „Обликовање искуства Другог светског рата у склопу животне приче”, *Фолклористика*, бр. 8, св. 1–2, 2023, стр. 89–130.
- ABRAMS, Lynn. *Oral History Theory*. London: Routledge, 2010.
- Усмена историја – сведочанства учесника антифашистичке борбе*, <https://rs.boell.org/sr/2012/11/01/usmena-istorija-svedo%C4%8Danstva-u%C4%8Desnika-antifa%C5%A1tisti%C4%8Dke-borbe> (21. 8. 2024)

Mirjana Bojanic Ćirković

METHODOLOGY OF RESEARCHING THE ORAL TESTIMONY ABOUT THE SECOND WORLD IN TOPLICA

In this paper, we present the results of the research of the oral testimonies of *Usmena svedočanstva Topličana o Drugom svetskom ratu*/The Oral Testimonies about the Second World War in Toplica, created within the project of the same name supported by the Municipality of Blace (Toplički district), and carried out in the period 2023-2024. year. Also, the work is the result of the project *Literary Past and Present in Southeastern Serbia (O-19-18)* of the SANU Branch in Niš. The research is presented from a methodological aspect that includes: intentions, research flow, descriptive-poetic determination of oral testimony, typology of collected oral testimony, other aspects of Toplicas story about the Second World War (linguistic, folklore, anthropological), as well as contextualization in the corpus of previous research on similar topics and methodology.

Keywords: testimony, oral history, life story, World War II, Toplica.

ФЕМИНИСТИЧКИ И ПОСТСТРУКТУРАЛИСТИЧКИ ПОГЛЕД НА СТРАТЕГИЈЕ ПЛЕТЕЊА МРЕЖЕ Ј. И В. НОЦИЋА

У раду се разматрају теоријски оквири различитих феминистичких праваца који су довели до развоја *гинокритике*, као једне од кључних оријентација феминистичке критике, односно *арахнологије*, као њене најпознатије варијанте. Циљ рада је да представи и анализира необјављени текст „Стратегије плетења мреже”, аутора Јасмине и Владимира Ноцића, који је доступан искључиво у форми аудио- записа емитованог у емисији „Огледи” на Радио Београду 3 (2014). Текст пружа јединствен увид у примену феминистичких и постструктуралистичких теорија на анализу процеса књижевног стварања, користећи метафору паукове мреже. Рад ће се бавити и интерпретацијом овог аудио-записа и анализом кључних теоријских оквира које текст обрађује. Такође, у раду истражујемо како се *гинокритика* уклапа у шири феминистички оквир овог необјављеног текста и како доприноси разумевању сложености књижевног стварања. Сходно томе, рад се темељи на два кључна теоријска концепта, *арахнологије* Ненси Милер и *хифологије* Ролана Барта. Посебна пажња посвећена је и Вирцинији Вулф и њеном доприносу концептуализацији женског искуства у књижевности. Методологија нашег рада обухвата компаративну анализу теоријских текстова релевантних за *арахнологију* и *хифологију* и дескрипцију. Текстуална ткања или мреже као метафора у различитим феминистичким теоријама предмет су анализе кроз интертекстуални приступ. Кроз теоријску синтезу феминистичког и постструктуралистичког приступа, истраживање показује како стратегија плетења мреже омогућава сложеније и дубље разумевање текстова, посебно у погледу родних и идентитетских питања.

Кључне речи: феминизам, *гинокритика*, *арахнологија*, *хифологија*, женско ауторство, метафора, *плетене паукове мреже*

1. Феминистичка теорија: од феминизма ка феминизмима

Феминистичка књижевна теорија представља једно од најдинамичнијих поља критичког промишљања унутар савремене хуманистике, настојећи да

¹ jelena.aleksov@yahoo.com

преиспита и редефинише традиционалне обрасце књижевног канона и културне продукције. Корени феминистичке идеје допиру у далеку прошлост² која сеже уназад стотинама година и могу се препознати у првим покушајима разоткривања родно успостављене хијерархије, али и личних опредељења која полазе од чињенице да „жене у друштву имају неповољан положај који може да се промени системским активностима чињења женских проблема специфичним и видљивим, признатим и адекватно вреднованим, тако што ће се идентификовати насиље над женама и указати на дискриминацију и дефаворизовање жена” (МРШЕВИЋ, БАБИЋ и др., 1999: 44).

Феминизам се заснива на уверењу у социјалну, политичку и економску равноправност полова. Иако потиче из Западне Европе и обухвата различите организације и посвећене заступању женских права и интереса, његов појмовни оквир превазилази историјске и географске границе. Истицањем „патријархата као организованог концепта” (МРШЕВИЋ, БАБИЋ и др., 1999: 161), указује се на један од кључних аспеката феминистичке теорије. Патријархат се одређује као систем који теоријски и практично успоставља и „одражава субординацију жена” (МРШЕВИЋ, БАБИЋ и др., 1999: 161). Ово је једна од темељних критика феминистичких теоретичарки, које тврде да су друштвени и културни системи обликовани тако да одаржавају неједнакост између полова. Концепт „поделе на јавно/приватно која структурално дели женске животе да би у сваком жена била дискриминисана и да би се сваки од њих лакше контролисао од стране мушкараца” (МРШЕВИЋ, БАБИЋ и др., 1999: 161), указује на то, да са једне стране, приватна сфера (дом, породица) често постаје простор невидљивог угњетавања, док су, са друге стране, жене искључене из јавног простора (политика, економија). Такође, феминизам препознаје и значај „утопијских идеја” (МРШЕВИЋ, БАБИЋ и др., 1999: 161) чиме тежи друштву без опсесија, у којем би равноправност полова била постигнута. Препознаје и важност „теорије субјективитета” (МРШЕВИЋ, БАБИЋ и др., 1999: 161) која се бави идентитетом жена унутар патријархалног друштва. Феминистичке теоретичарке, попут Елен Сиксу (*Hélène Cixous*) и Лус Иригаре (фр. *Luce Irigaray*), значајно су допринеле истраживању ових тема, посебно кроз анализу језика и психоанализе.

Историја је често писана из перспективе доминирајућих структура моћи у којој доприноси жена и њихова улога често остају невидљиви. На тај начин, феминизам се не ограничава само на друштвени и политички активизам, већ се протеже и на теоријске покушаје да се кроз анализу и критику доминантних наратива пронађу и „извуку” нека невидљива места која

² Адрана Захаријевић, феминистичка критичарка, у књизи *Неко је рекао феминизам* (2008), у поглављу „Кратка историја спорова: Шта је феминизам?” (стр. 386-415) нуди концизан и приступачан преглед историје феминизма, фокусирајући се на његове кључне фазе и темељне идеје. Ауторка објашњава развој феминизма и јасно оцртава историјске прекретнице, наглашавајући сложеност и еволуцију феминистичке мисли кроз векове, чиме пружа оквир за даље разумевање савремених феминистичких дебата.

би могла послужити као путоказ за будуће праксе” (ЗАХАРИЈЕВИЋ 2008: 384). Идеја о „извлачењу” невидљивих места усмерава пажњу на креативни аспект феминистичке мисли, која не само да критикује постојеће структуре, већ нуди алтернативне начине читања и разумевања историје, с циљем обликовања нових друштвених пракси.

Феминизам, усмерен на дубљу анализу друштвених стереотипа, који се „дефинишу кроз бинарни и хијерархијски однос” (МИТИЋ 2017: 31), означава не само тежњу ка укидању неједнакости између мушкараца и жена, већ критички преиспитује друштвене норме које постављају ригидне границе између рода и других идентитетских категорија. Бинарни односи често подразумевају неједнакост, где један пол доминира над другим, док хијерархијски поредак ове односе учвршћује. Отуда, феминистичка теорија усмерена је ка разбијању дуализма и хијерархије, отварајући простор за разноликије, флуидније и егалитарније концепте рода и друштвених разлика.

На сложеност феминистичке теорије указује употреба термина „феминизам” у множини – „феминизми”, истичући да феминизам није јединствена, монолитна идеологија, већ се састоји од различитих перспектива и шири ка различитим гранама и правцима унутар феминистичке мисли, који се баве специфичним питањима и изазовима у оквиру родних студија, расних и класних разлика, сексуалности и других специфичних категорија. Ова плуралност указује да феминизам не може бити сведен на једну дефиницију или јединствен критички став, јер различите друштвене, културне и историјске околности обликују различите врсте феминизма.

Историјат феминистичке мисли указује на чињеницу да је овај покрет упркос почетној тежњи истицања идеала једнакости и равноправности, пре свега у друштвеном и политичком смислу, у својој унутрашњости осликао више хијерархијских образаца утемељених на вековним покушајима деконструкције слободе и усклађивања равноправности статуса субјекта. Од првих захтева за једнаким правима (XVIII и XIX век), преко борбе за репродуктивна права, радничке реформе и политичку заступљеност (средина XX века), феминистичка мисао се развијала и ширила у мноштво варијанти и у различитим правцима. Отуда, савремене струје феминистичке мисли, попут интерсекционалног феминизма, радикалног феминизма, либералног феминизма, мултикултуралног феминизма, глобалног, постколонијалног и екофеминизма, не само да преиспитују родне неједнакости, већ се баве и повезаним питањима расе, класе, сексуалности, екологије и глобалних неправди. Самим тим, ова теорија показује флексибилност и способност да се прилагоди новим изазовима у друштву, играјући кључну улогу у обликовању друштвених покрета и академских дискурса, обогаћујући феминистичку теорију и омогућавајући јој да се прилагођава и реагује на различите изазове и контексте.

2. Мноштво варијанти феминизма

Сваки талас феминизма, почевши од раних борби за политичка и грађанска права жена, па до каснијих интелектуалних и културних револуција, играо је кључну улогу у постављању темеља за феминистичку књижевну критику. Кроз мноштво варијанти феминизма, књижевна критика је поступно развијала специфичне алате и методологије за анализу дела женског ауторства и женских искустава у књижевности.

Према истраживањима, феминизам се може систематизовати на основу врсте ангажмана у оквиру женског питања, при чему се прави разлика између социополитичког и академског феминизма. Са једне стране, социополитички феминизам је најранија варијанта феминизма, датира од XVIII века, усмерен на активизам и конкретне друштвене и политичке промене, обухватајући покрете и организације које се залажу за права жена у различитим друштвеним сферама. Његова примарна сврха је да путем акције утиче на доношење закона и политика које ће унапредити положај жена. Са друге стране, академски феминизам, који се развио шездесетих година XX века, покренут на америчким универзитетима у почетку као женске студије (*Woman's Studies*)³, а затим у виду феминистичке и *gender* критике, својом интердисциплинарношћу (обухватао је све хуманистичке науке) додатно је наглашавао потребу за ослобођење жена, ширећи утицај насталог покрета на целокупну сферу човекове духовне делатности. Овај облик феминизма тежи анализи културних и историјских оквира који обликују женска искуства, а њихов утицај често се огледа у развоју нових теоријских концепата који проблематизују и редефинишу друштвене и родне односе.

Међутим, поред наведеног, најчешћа класификација феминизма врши се на основу постојања „три таласа”. „Први талас” социополитичког феминизма настајао је између XIX и XX века и трајао до почетка шездесетих година. У зависности од истраживача, периодизација првог таласа варира. Неке од разлика у класификацији временског оквира произилазе из фокуса на различите аспекте феминизма у том периоду. Поједини истраживачи феминизам сврставају у време мобилизације америчких и енглеских сифражеткиња, између 1890. и 1920. године, док други истичу период од 1830. до

³ Истраживачице у Сједињеним Америчким Државама и у Енглеској (Кејт Милет (*Kate Millet*), Мари Елман (*Mari Elman*)), Гајати Чакраворти Спивак (*Gayatri Chakravorty Spivak*), Барбара Џонсон (*Barbara Johnson*), Илејн Шоуволтер (*Elaine Showalter*) и др.) објављивале су подробне анализе слике жена у англоамеричкој прози, посебно се надовезујући на *Други пол* Симон де Бовоар, као и на дела Вирџиније Вулф. Ове истраживачице показале су суштинску различитост женског књижевног стваралаштва и изнова су обнављале дела скрајнутих и заборављених списатељица. Женске студије су се концентрисале на прикупљање свих могућих сазнања о присуству жена у књижевности и култури уопште. Самим тим, у оквиру тих студија почела је да се ствара нова књижевна историографија која је писана из перспективе жена, које су до тада из највише патријархалних и историјских разлога потискиване на маргину.

1950. године, дакле време четрдесетих и педесетих година које је обележило најважније дело „првог таласа” феминизма Симон де Бовоар (*Simon de Beauvoir*) *Други пол (The Second Sex)*. Трећи пак сматрају да је најпогодније наводити „1850. годину као приближно почетну тачку” (ХОЛСТ 2013: 56) почетка првог таласа феминизма.

Импулс за настанак „првог таласа” огледа се у још једном парадоксу. Наиме, побољшање животних услова изазвало је погоршање положаја жена, док је развој капитализма и ширкојење индустријализације био директан узрок потискивања жена из јавног живота. Зато је феминистичка мисао тога времена била пре свега усмерена у правцу изједначавања грађанских права за оба пола и њихово подједнако учествовање у привредном и економском животу. Ту тенденцију нарочито су покренуле у својим остварењима америчке сифражеткиње (енг. *suffrage* – „право гласа”), које су се залагале за једнако право гласа мушкараца и жена. „Први талас” социополитичког феминизма обележен је и усвајањем такозване *Декларације сентимената* 1894. године у Њујорку, формулисане по узору на *Декларацију о независности*, у којој су покренути проблеми повезани са реформама породичног живота и давања женама права јавног изјашњавања. Такође, од значаја за ово време било је и оснивање удружења за равноправност између мушкараца и жена, која су основале Сузан Ентони (*Susan Anthony*), Елизабет Стантон (*Elizabeth Stanton*) и Луис Стон (*Luis Stone*). Због тога је, први талас феминизма, који се фокусирао на право гласа, образовање и политичку равноправност, углавном имао друштвено-политички карактер.

„Други талас” који је обележио шездесете, седамдесете и осамдесете године XX века, био је кључно раздобље за обликовање феминистичке књижевне критике. Фокус другог таласа феминизма проширио се изван политичких тема, обухватајући шира питања родне равноправности и друштвених промена. Тако су отворена нова поља борбе, укључујући, репродуктивна права, право на рад, борба против сексизма и патријархалних норми, као и правда за жене у свим аспектима друштва. Овај талас довео је до ширења интересовања за питања женске сексуалности, породичних односа, идентитета и репресивних друштвених структура које обликују женско искуство. Унутар овог таласа почињу да се препознају специфичне теме у књижевним делима које пишу жене (ауторке попут Симон де Бовоар, фр. *Simone de Beauvoir*) и Вирџиније Вулф (*Virginia Woolf*), док теоретичарке (попут Илејн Шоувалтер, *Elaine Showalter*) почињу да преиспитују како патријархални културни системи обликују књижевне традиције, што даље води ка развијању нових праваца анализе фокусираних на жене као ауторке. Управо у овом периоду, под утицајем феминистичког покрета, рађа се гинеокаритика као посебна методологија унутар феминистичке књижевне критике. Гинеокаритика, коју је артикулисала Илејн Шоувалтер, не представља само критику књижевности из феминистичке перспективе, већ се фокусира искључиво на

жене као ауторе и на специфичне карактеристике женског писања. Док су рани облици феминистичке књижевне критике били усмерени на анализу како мушкарци пишу о женама, гинокритика преумерава пажњу на саме жене и њихове наративне стратегије, теме и искуства.

„Трећи талас” феминизма⁴, који се појавио крајем XX века, доноси још већи плурализам и интерсекционалност, где се препознаје различитост женских идентитета, заснованих не само на полу, већ и на раси, класи, сексуалности. Овај плурализам унутар феминизма додатно оснажује гинокритику, јер омогућава дубље и сложеније проучавање различитих женских гласова и искустава у књижевности. Гинокритика се у овом контексту не бави само универзалним „женским искуством”, већ препознаје специфичне друштвене и културне услове које обликују женско ауторство.

Кроз еволуцију феминистичке мисли, од борбе за политичка права до анализе женских идентитета и искустава, гинокритика се појављује као одговор на потребу да се књижевна дела која пишу жене анализирају из перспективе која не зависи од патријархалних норми. Сваки феминистички талас допринео је интелектуалној и критичкој традицији, омогућивши развој гинокритике као специфичне области феминистичке књижевне теорије, која препознаје и тражи аутономне просторе за женско писање и читање.

3. Гинокритика

Феминистичка критика имала је две важне оријентације. Прва је у почетку била усмерена ка ревизионизму. Ревизионистичке тенденције које су се јављале нарочито крајем шездесетих и у првој половини седамдесетих година XX века, биле су, пре свега, усмерене на разоткривање репресије према женама, на жигосање свих видова мушке доминације у теоријском и књижевном дискурсу, на критику књижевног канона из мушке перспективе. Другу важну оријентацију америчке феминистичке критике представља *гинокритика*. Настала је као „адаптација француског термина *la gynocritique*, да би означила ону врсту феминистичке критике која проучава ‘жену као произвођача смисла текста, историју, теме, жанрове и структуре књижевности коју су писале жене’” (ДОЈЧИНОВИЋ НЕШИЋ 1996: 67). Уводећи појам гинокритика, Шоуволтер „указује на нужност усредсређења на жену као ауторску личност која производи значење текста” (ГОРДИЋ ПЕТКО-

⁴ „Који се још назива постмодерни феминизам, постфеминизам, почиње осамдесетих година XX века, када се политици идентитета, као сили која мобилише други талас феминизма, супротставља политика разлике. [...] Са друштвених неправди акценат се помера на субјективна и индивидуална искуства, саморефлексиивност, укључује се антропологија, социологија, психологија, испитује се улога медија, нових технологија, популарне културе, глобализације. Друштвена конструкција полне разлике допуњује се анализом психичке и дискурзивне конструкције полне разлике.” (ЈОВАНОВИЋ 2016: 27).

ВИЋ 2011: 307). Према наводима Шоуволтерове, гинокритика почиње у тренутку када настојимо да се ослободимо апсолутне линеарне вредности мушке књижевне историје, када престанемо да покушавамо да уклопимо женско између редова мушке традиције, и уместо тога се фокусирамо на нешто ново, на видљиви свет женске културе.⁵

Истраживачко полазиште америчке теоретичарке била су запажања која су се дотицала тадашње доминантне тенденције феминистичке критике која је одређивана као „ревизионистичка струја”. Усмерена на детаљна истраживања дотадашњег стања, Шоуволтерова је пажљиво пошла од разликовања феминистичке критике од гинокритике, тиме што је овој првој придавала ревизионистички карактер.⁶ Мисао Шоуволтерове била је усмерена и ка отворености гинокритике према култури. Теоретичарка је тиме истицала да би прихватање културне перспективе значило „неопходност преформулисања историјског приступа – дотадашња историја (такође и историја културе) била је писана с мушкоцентричног становишта” (БУЖИЊСКА, МАРКОВСКИ 2009: 462). Сагласно томе, сасвим јасно је настала потреба за писањем нове историје женске културе, која ће бити написана из женске – „феминистичке” перспективе, али тиме не и издвојена из једног сложеног система односа опште културе и културе жена. У складу са тиме Шоуволтерова је тврдила да се женско књижевно стваралаштво не треба и не може изоловати из целине књижевног универзума.

Анализирајући наводе Илејн Шоуволтер, аутори текста „Стратегије плетења мреже” Јасмина и Владимир Ноцић⁷, указују на главне задатке гинокритике: „Дефинисати женскост и увидети на чему је базирано женско стваралаштво. Утврдити структуру, теме, стил, врсте и историју женског стваралаштва. Установити стваралачки процес који је својствен списатељицама. Утврдити норме књижевне традиције жена. Размотрити, да ли је оно женско својство самог текста или се формира теку процесу читања” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014).

Најпознатију варијанту гинокритике представља такозвана *арахнологија*, Ненси К. Милер (*Nancy K. Miller*). Метафоричка идеја о плетењу паукове мреже као аналогија стварања текста односи се на концепт писања као процеса израде сложене структуре.

4. Стратегије плетења паукове мреже

Теорије текста и стварања које за основ узимају плетење или ткање паукове мреже као аналогију за стварање књижевног дела заступљене су у необјављеном, већ само прилагођеном тексту за аудио-запис, аутора Јасмине и Владимира Ноцића. Под насловом „Стратегије плетења мреже”, аутори дају осврт на теорије феминизма и постструктурализма. Задатак аутора текста је осветљавање *арахнологије* Ненси Милери, *хифологије* Ролана Барта (*Roland*

Gérard Barthes), али и сагледавање контекста у оквиру кога су ове теорије настале, уз истицање важности улоге Вирџиније Вулф у стварању теорије Ненси Милер. Основна теза текста је како аутори истичу, указивање на то, како теорија о плетењу паукове мреже⁸ интегрише идеје из постструкту-

⁸ Јасмина и Владимир Ноћића наводе да Ненси Милер у тексту *Arachnologies: The Woman, the Text, and the Critic*, афирмише теорију под називом „’арахнологија’, која има за задатак да утврди и дефинише стваралачки процес специфичан за жене, положај ауторке у односу на настало дело, као и специфичност женског читања. Арахнологија је дисциплина биологије – наука о пауцима, а Ненси Милер позајмљује термин да би систематски проучила начин женског стваралаштва користећи алегорију жене–паучице која ткање ствара својим телом”. Аутори иситчу: „У миту о Арахни, Ненси Милер, покушава да се концентрише на питања идентитета, рода и моћи, одређујући природу и положај жене уметнице на основу аналогije са овом митском хероиницом. По верзији мита на који се ослања у анализи, сви који су долазили да виде Арахнина ткања били су уверени да ју је сама Атена научила тако беспрекорном занату. Међутим, Арахна одбија да призна Атени примат и заслуге и истиче своју стваралачку способност, изједначујући је са богињом. Чувши ово, Атена долази Арахни прерушена као старица и упозорава је да не пркоси боговима јер последице могу бити кобне. Арахна остаје при своме и Атена, приказавши се, предлаже да се такмиче. Атена тка слике богова у свој својој величини и слави, и себе под пуном опремом и у ситуацијама где побеђује. Арахна, с друге стране, представља сцене чувених смртница које су биле жртве божанског греха и њихове освете, Медузу, Леду, Антиопу, Европу и Еригону. Она покушава да пркоси Атени указујући јој на слабости и недолично понашање богова. Медуза се нашла на овој таписерији, јер је била прелепа девојка која је завела Посејдона у Атенином храму, због чега ју је Атена казнила и претворила у биће са змијама уместо косе и вепровским зубима, коју је касније убио Персеј. Леда је такође била погодна за приказивање јер је била жртва Зевсове страсти. Када није могао да је освоји Зевс се заљубио у Леду. Он се преобратио у лабуда и бадио јој се у наручје да би се заштитио од орла који га је прогањао. Орао је била богиња Афродита која је журила Зевса. Зевс је обљубио Леду у сну. Као и Леда и Европа се нашла на мети врховног бога. Он је отео на превару док је брала цвеће са другарицама. Претворио се у бика и глумећи пријатељство, пришао јој је. Европа, као најлепша и најразуданија од свих присутних, усудила се да се попне на његова леђа. Зевс ју је поседовао на обали реке Лете или код једног извора близу Гортина, под једним платаном који је запамћен по вечном зеленом лишћу. Антиопа је била такође жртва своје лепоте и Зевсове похоте. По мишљењу Аполодора, била је ћерка Никеја, краља Тебе. Када ју је Зевс силовао прерушен у сатира побегла је краљу Сикиону, који ју је узео за жену, заљубивши се у њу због лепоте и беспомоћности. Најинтересантнија од свих које су исткане на таписерији је свакако Еригона, ћерка Икаруса из Атине. Он је био у добрим односима са Дионисом и једном му је дао вино од кога су се његови пастири напили. Мисливши да је Икарус хтео да га отрује, Дионис га убија. Његово тело нашли су Еригона и њен пас. Еригона се обесила изнад очевог гроба, а Дионис казнио куглом читаву Атину, све док Атињани нису почастовали Аригону и њеног оца. Ненси Милер проналази аналогije између Еригоне и Арахне, јер се Еригона обесила због самољубља богова, а исти је случај по неким верзијама мита и са Арахном. Пошто је и овим мини наративима Арахна пркосила боговима, то је још више увредило Атenu. Врховна богиња у такмичењу побеђује. Чини се да Арахна од самог почетка није имала шансе. Атена јој поцепа платно и удари је по глави. Понижена, она одлучује да се обеси. Атена остаје при своме да је казни и претвори је у паука, да виси и да тка. Милерова користи мит као пример фигурације женске продукције у односу на доминанту мушку культуру и за могуће моделовање женске поетике. Она тумачи параболу на следећи начин: тврди да Атена репрезент мушког принципа оличеног у Зевсу, да делује у његово име, заступајући га. Она се потчиниола мушком ауторитету и има специјалну дозволу да га користи. Арахна бива кажњена јер одбија да се повинује и има своје мишљење.

рализма и феминизма, у великој мери ослањајући се на претходне радове Вирциније Вулф и Ролана Барта.

Према Јасмини и Владимиру Ноцићу, реч „текст” или на латинском језику *textus*, значи „ткање”, уједно представља аналогију и полазиште за француског филозофа и теоретичара књижевности Ролана Барта који ствара теорију под називом *хифологија*, која „подразумева дефинисање текста као плетење или ткање паукове мреже.” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014). Аутори истичу да с обзиром на позадину у којој настаје ова теза, а то је постструктурализам, Барт инсистира на „суспензији аутора на уштрб процеса стварања, изјављујући да се паук – аутор губи у сопственој мрежи стварајући” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014), акцентирајући тиме самосталност и комплексност самог текста у односу на аутора. Јасмина и Владимир Ноцић успостављају важан концептуални мост између *хифологије* Ролана Барта и феминистичке критике представљене у радовима Вирциније Вулф и Ненси Милер. Док Барт користи метафору паукове мреже као аналогију за текст, Вулф и Милер примењују сличну метафору да опишу женско стварање. У њиховој феминистичкој критици, жена списатељица је упоређена са „паучицом” која плете своју мрежу, што симболизује сложеност и интерактивност женског писања. Обе теоретичарке виде женско стварање као процес откривања скривених димензија женског искуства, које „треба открити у дубљим слојевима” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014) текста. На тај начин, Вулфова и Милерова користе слику паукове мреже као метафору за структуру и динамику женског писања, које открива богатство и сложеност унутрашњег света жене писца.

Анализа Јасмине и Владимира Ноцића указује на интересантан аспект у раду Вирциније Вулф. У свом есеју „Сопствена соба” Вулфова⁹, користи поређење ствараоца са пауком „без употребе метафоре”, што може бити нагласак на специфичним разликама између мушког и женског стваралаштва. Ово упоређивање, које избегава директну метафору, може указивати на разлике у процесима стварања и на различите начине на које се ствараоци уклапају у своје стваралачке контексте. Вулфова је можда желела да истакне како женско стваралаштво, као и паучина, може бити комплексно, интимно и испреплетено, и да се разликује од традиционалнијих, често доминантних мушких приступа стварању. Пишући о односу међу половима¹⁰, о друштве-

Она представља женски принцип и побуну против мушке тираније. Због тога је ограничена да плете изван репрезентације, затварајући се сама у себе. Једном одвојена од уметничког дела она је осуђена да плете као природна жена буквално мрежу. Жена попут паука ствара своје дело, изнедрујући га из сопственог тела, нужно и неодвојиво спојена с њим, понижена и одбачена, кажњена због сопствене креативности” (НОЦИЋ Јасмина, Владимир: 2014).

⁹ Дело Вирциније Вулф *Сопствена соба (A Room of One's Own)*, „многи сматрају првим манифестом модерне феминистичке свести” (ЛЕШИЋ 2003: 112).

¹⁰ Вулфова из властитог искуства пише о односу међу половима наводећи: „жена мора имати

ној неједнакости међу половима у свим сегментима, посебно о положају жена у књижевности и женском начину писања које, омета недостатак образовања, енглеска књижевница закључује:

И пошто роман кореспондира са стварним животом, његове вредности су до извесног степена исте као у реалном животу. Али очигледно да се вредности жена веома често разликују од вредности које ствара други пол; природно је што је тако. Ипак мушке вредности преовлађују. Грубо говорећи, фудбал и спорт су 'важни'; обожавање моде, куповина одеће су 'тривијални'. И те вредности се неизбежно преносе из живота у прозу. (ВУЛФ 1997: 155)

Својом анализом Јасмина и Владимир Ноћић указују на то да Вирџинија Вулф прози придаје „миметички карактер, јер је мрежа увек прикачена за живот макар и танким нитима”. Доводећи у везу друштвени положај жене са писањем, ауторка истиче: „Била би огромна штета када би жене писале као мушкарци, или када би живеle као мушкарци, или када би изгледале као мушкарци, јер будући да је постојање само два пола сасвим неадекватно кад погледамо колико је свет огroman и разноврстан, како бисмо се сналазили са једним? Зар образовање не треба да покаже и да оснажи разлике пре него сличности?” (ВУЛФ 1997: 164). Вулfoва у свом раду истиче важност очувања женског погледа и искуства у писању, подећајући на то да, иако постоје два пола, свет је много сложенији и разноврснији од једноставног бинарног раздвајања. Она верује да образовање треба да охрабри и оснажи разлике између полова, а не да их уништи. Тиме, овај приступ подржава концепт миметичког карактера у женској прози, где је мрежа живота, ма колико танка, увек присутна у писању, одражавајући истинске и специфичне доживљаје и перспективе.

Овим нас анализа Јасмине и Владимира Ноћића још једном подећа на кључне аспекте есеја „Сопствена соба” Вирџиније Вулф. Енглеска књижевница истражује како друштвене, економске и културне препреке утичу на способност жена да се баве уметношћу и књижевношћу. Она наглашава да је недостатак ресурса, простора и слобода озбиљна препрека за жене у развоју њиховог уметничког потенцијала. Аналогија „сопствене собе” у овом контексту служи као метафора за независност и аутономију које су женама потребне да би могле слободно изражавати своју креативност. Вулfoва истиче да је истински креативан рад могућ само ако жене имају простор и услове који има омогућавају да развијају своје способности без спољних ограничења. Ова тема је основа за детаљно разматрање улоге жена у друштву, књижевности и уметности, уз наглашавање важности стварања и окружења које подржава женску креативност и изражајност.

Јасмина и Владимир Ноћић истичу да В. В. својим радом антиципира феминистичку дисциплину гине критике и поставља темељ за њено развијање. Вулfoва указује на важност независности и простора за жене као

новац и своју сопствену собу ако мисли да пише прозу; и тако, као што ћете видети, остаје нерешен велики проблем праве природе жене и праве природе прозе” (ВУЛФ 1997: 110).

услова за њихово креативно изражавање. Према анализи Ноћића, видљиве су и разлике између ставова Милерове и Вулфове. Док је код Вирциније Вулф „мрежом обухваћено читаво стваралаштво¹¹, а разлика између мушкараца и жена утврђивана на основу квалитета целовитости и слојевитости мреже, Ненси Милер говори о свођењу женског стваралаштва на плетење мреже од стране доминантне андроцентричке културе” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014). Ово указује и на то како се женско стваралаштво тумачи и вреднује у патријархалном друштву.

На основу анализе ставова обеју теоретичарки, Јасмина и Владимир Ноћић наводе, да и Милерова и Вулфова истичу исто: „Жена је маргинализована као стваратељка у патријархалној култури”, где доминантне вредности и моћи држе мушкарци. Женама је често онемогућен приступ ресурсима, образовању и јавном дискурсу, што их ставља на маргине уметничке и интелектуалне продукције. Самим тим, ова анализа указује на потребу за променом у начину на који се женски рад и креативност вреднују и интегришу у шири културни и интелектуални контекст.

Јасмина и Владимир Ноћић јасно истичу важност доприноса и Вирциније Вулф и Ненси Милер у области феминистичке теорије и књижевности. Док Вулфова акценат ставља на материјалну неједнакост жена и друштвене улоге у породици, Милерова се фокусира на неједнакост креативности у уметничком стварању. С тога, како наглашавају аутори текста, „арахнологија може бити продукт обеју критичарки, с обзиром на то да обе истражују сложеност женског стваралаштва, иако на различите начине. Оба приступа доприносе развоју развоју феминистичке теорије и књижевне критике XX века. Такође, заслуге Ролана Барта, иако се Милерова супротставља његовом учењу и гради своју теорију на негацији његових идеја, остају важан део овог дискурса”. Бартова концепција о тексту као мрежи значајно је утицала на развој каснијих теорија, укључујући Милерову.

Сходно томе, трагом осветљавања *хифологије* Ролана Барта, Јасмина

¹¹ Стварање и ткање паукове мреже има значајну дубоку симболику и у делу *Ка светионику (To the Lighthouse)* Вирциније Вулф. „Инсекти су плели мрежу у сунчаним собама” (ВУЛФ 2016: 130). Мрежа као уметничко дело саме природе, симболизује сложеност живота и међусобну повезаност људима. У овом контексту Вулфова истражује теме пролазности времена, људским судбинама, емоцијама, тражењу смисла и односа међу људима. Кроз аналогију с мрежом коју стварају инсекти, ауторка указује на комплексне односе између ликова и њихову међусобну везу са природом и околином: „Да ли природа допуњује оно што човек унапређује? Да ли она довршава оно што он почиње?” (ВУЛФ 2016: 132). Пукова мрежа симболизује несталност и пролазност живота, слично темама које се јављају у делу. Паукова мрежа може бити и симбол мистичности и тајанствености, представљајући дубоке и неразумљиве аспекте људске егзистенције. Овом симболиком ауторка истражује сложеност људске психе и дубоке, неухватљиве мисли и емоције. Тумачење ткања мреже као процес за писање и настанак књиге, где писци попут Вирциније Вулф стварају комплексна дела, откривају нам и суштинске истине о људском постојању. Ова симболика подстиче читаоце да размишљају о природи стварности и људског искуства на дубљи, интроспективнији начин.

и Владимир Ноцић, анализирају и интерпретирају теоретичарев есеј *Задовољство у тексту* који „уноси нову димензију у тумачењу текста” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014). Бартова анализа се фокусира на природу задовољства у контексту савременог друштва, истражујући како конзумеризам, медији и симулакруми¹² утичу на наше разумевање и искуство текста. Барт истиче да савремено друштво има тенденцију да буде опседнуто конзумеризмом, где је задовољство све више и потрага за путем потрошње производа и слика које нас окружују. Међутим, филозоф истиче да су многи од ових задовољства само „симулакруми” – лажне или површне представе које замењују стварност и маскирају дубље друштвене проблеме. Ова концепција је важна јер указује на то како наша потрошачка култура може водити до дезинтеграције стварног задовољства и искуства, представљајући само површине или привидне аспекте реалности. Јасмина и Владимир Ноцић користе Бартову теорију да осветле сложеност тумачења текста и покажу како конзумеризам и симулакрум могу утицати на наше разумевање текста и стварања у књижевности:

Значај Бартовог есеја за наше подручје истраживања огледа се у издвојеном цитату који наводе Јасмина и Владимир Ноцић:

Текст значи ткање. Но, како се ово ткање није увек узимало за неки производ, један готов вео, иза кога се држи више или мање скривен смисао (истина), ми сада у овом ткању наглашавамо генеративну идеју да се текст сачињава, израђује вечитим плетењем. Изгубљен у овом ткању – текстури – субјекат се ослобађа у њему попут паука који се и сам раставља у градитељском излучивању своје мреже. Ако бисмо волели неологизме, могли бисмо да теорију текста да дефинишемо као хифологију (*hyphos* је ткање и паучина). (БАРТ

¹² Трагом тумачења француског филозофа и теоретичара Жана Бодријара подручје симулације је подражавање реалности, која у основи има неки стваран објект, али упућује и „на религију и на симулакрум божанства” (БОДРИЈАР 1991: 8), чиме, симулакрум представља замену стварног његовим знацима. Божанство које почне да се умножава, пародирање, иконама и идолима, замењује постојање чисте идеје Бога, што у свести „иконокласта” (БОДРИЈАР 1991: 8) развија уништавајућу идеју да Бог није ни постојао, „да је постојао само његов симулакрум, односно, да је сам бог одувек био само сопствени привид” (БОДРИЈАР 1991: 8). Убитачна моћ слика идола одражавала се на презентовање односа стварног и нестварног. Представа полази од принципа еквивалентности знака и стварног, где знак представља оно што је стварно. У сложеном систему знакова, где сваки феномен може бити симулиран и постати симулација, долази до обесмишљавања, укидања стварног, оно више није то што је било, већ постаје искривљена слика дубоке реалности, у којој, „нема више бога који би распознао ко му припада, нема више судњег дана да одвоји лажно од истинитог, стварно од његовог вештачког ускрснућа, јер је све већ унапред мртво и оживљено” (БОДРИЈАР 1991: 10). Бодријар тумачи појам симулакрума као копије или репрезентације стварности које постају важније од саме стварности. Према његовој теорији, симулакруми су симулације које се ослањају на идеју стварности, али заправо немају стварну основу. Оне могу генерисати илузију стварности која може бити моћнија од саме стварности. Бодријар тврди да у данашњем друштву симулакруми постају форма искуства, стварајући „хиперреалност” која је одвојена од стварног света.

1975: 86)

Интерпретирајући наводе Ролана Барта, аутори наглашавају да филозоф означава „текст као ткање, ткање у коме се и сам аутор губи”. Ова перспектива подржава Бартову тезу „аутор је мртав” (БАРТ 1975: 36) и идеју да свет не преноси фиксну истину или миметички приказ света. Самим тим, Барт заузима „генерички став да текст настаје вечитим плетењем” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР 2014)¹³. Према Бартовој теорији, текст се стално израђује, а сва читања доприносе новим слојевима и „мрежама” у тексту. Текст се никада не може преточити у дело, он је при сваком читању обогаћен новим ткањем, новим мрежама, без личног печата, јер „лично не постоји, постоји само индивидуум, оно што ме одваја од других људи” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014). Текст се чита телом, урањањем у њега задовољством¹⁴. Бартова концепција да текст настаје као „вечито плетење” указује на то да се никада не може потпуно дефинисати или завршити. У овом контексту, текст се не тумачи као статичан објект, већ као живи процес који се развија кроз читање и интерпретацију. Субјект (аутор) се суспендује у овом процесу стварања и не постоји фиксирано у времену и простору, што значи да се текст стално обогаћује новим значењима и интерпретацијама. По Барту, текст се чита телом, уживајући у процесу, из чега произилази да нема првог читања текста, „има стало нових читања која су само нити у плетењу непрекидног пауковог ткања” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014)¹⁵.

¹³ Јасмина и Владимир Ноцић, анализирајући ставове феминисткиње и уже, гинекологичке, Ненси Милер, указују на то да, како би ближе објаснила појам арахнологије, Милерова „ступа у полемички однос са Роланом Бартом и заузима дијаметрално супротан став. Полемика са Бартом не долази као изненађење. Барт своју теорију о тексту као пуковој мрежи заснива на својој постструктуралистичкој позицији”. С друге стране, Ненси Милер, „заинтересована је пре свега за саму ауторку. Док Барт одлучује да скине са апарата мртвог аутора, Ненси Милер жели да изврши реанимацију ауторке. Ауторка се не губи у мрежи, већ се путем ње потврђује, оваплоћује се кроз њу и плетући се у њој не исцрпљује се, већ оставља свој печат. У њој се налази читаво њено искуство, скривено и заборављено. Зато је потребно претрести дела списатељица и то коришћењем технике *over reading*, која подразумева да се ти текстови не читају поново, него да се читају први пут пошто су до сада у потпуности тумачени по критеријумима андроцентричке културе” (НОЦИЋ ЈАСМИНА, ВЛАДИМИР: 2014).

¹⁴ „Чини ми се да арапски ерудити, говорећи о тексту, употребљавају овај величајан израз: извесно тело. Ко је тело? [...] Текст има људски облик; је ли он фигура, неки анаграм тела? Да ли нашег еротског тела? Задовољство у тексту би било несводљиво на његово граматичарско (фено-текстуално) функционисање, као што је задовољство тела несводљиво на физиолошку потребу. Задовољство у тексту је онај тренутак када моје тело наставља своје сопствене идеје – јер моје тело нема исте идеје као ја” (БАРТ 1975: 21-22).

¹⁵ Јасмина и Владимир Ноцић, наводе како можемо приметити да се и „у техници интерпретације и читања Ненси Милер спори са Роланом Бартом. Барт инсистира на плурализму значења и читања, без привилегије било којег, а Милер инсистира на затомљеном, заборављеном, на оном избрисаном од стране мушког система вредности. Она жели да види

Увиђамо да у есеју Ролан Барт користи аналогију текста као ткања како би истакао и илустровао сложеност, дубину и вишеслојност значења које једно дело може садржати, а које је потребно истражити. Ово подстиче размишљање о начину на који се различити елементи, слојеви текста међусобно повезују, стварају ново значење, формирају комплексну целину. Као што се у ткању користе различите нити и преплитања да би се створио узорак, тако и у писању текста Барт користи различите елементе попут речи, симбола и референци да би конструисао своје аргументе и идеје. Такође, филозоф истиче да читање није пасивно посматрање информација, већ активна интерпретација и декодирање текста. Он наглашава да текст није само линеарни низ речи, већ комплексна мрежа која омогућава различите интерпретације и различите слојеве значења. Бартов приказ текста као ткања сугерише да су значења у тексту сакривена и имплицитна, попут утканих нити, неприметна на први поглед. Ова перспектива пружа ново схватање текста као динамичног и стално променљивог ентитета, који се не може ограничити на једну фиксну интерпретацију или значење.

Важност тумачења есеја *Задовољство у тексту* огледа се у чињеници да подстиче читаоце да развијају критичко мишљење о природи текста, ауторству и контексту, што их уједно може оснажити да преиспитују и анализирају текстове на дубљи начин, са једне стране, док велики значај и утицај овај есеј има на феминистичку теорију и само женско писање због своје критике конзумеристичког друштва и медијске манипулације, што има посебно важне импликације за женско искуство, са друге стране.

Бартова анализа о симулакрумима и лажним представама о срећи и задовољству указује на то како су многе идеје које се намећу путем медија уско повезане с патријархалним нормама и идеалима лепоте, среће и задовољства. У контексту женског писања и феминизма Бартова критика конзумеризма и медијске манипулације може подстицати жене да се ослободе наметнутих стереотипа и траже аутентичније облике задовољства и среће. Такође, аналогија текста као ткања може подстакнути да се у оквиру теорије феминизма дубље истражи сложеност женског искуства, да се испреплићу различите перспективе и наративи како би се открио специфичан женски израз, да се открије женски идентитет, који се облику кроз разне борбе и стереотипе патријархалног друштва. Поред наведеног, повезивање појма симулакрума са женским писањем може се остварити кроз анализу и потрагу за одговорима на питања: Како се друштвени конструкти о женама, женском искуству и женском идентитету стварају, представљају и презентују кроз медије, књижевност и културу? Како су стереотипи о женама произведени и ојачани кроз репрезентације у књижевности, стварајући тако лажну слику или симулакрум женског искуства? Могући одговори могу осветлити како женско писање доприноси деконструкцији патријархалних представљања и

невидљиво”.

стварању нових, аутентичнијих приказа женског искуства.

На крају, потребно је напоменути да поред „арахнологије”, другу варијанту сличну америчкој гинокритици чини француска концепција *écriture feminine* (женско књижевно стваралаштво)¹⁶ Елен Сиксу, Лис Иригаја и Јулије Кристеве (буг. *Јулија Крџтева*), претпостављајући критичкој пракси теоријску мисао, углавном инспирисану идејама Дериде и Лакана. Трагом овог концепта који се односи на женски књижевни стил различит од традиционалних мушких облика писања, можемо даље откривати специфичне начине изражавања, што може укључивати фокус на тело, емоционалну интимност и алтернативне наративне структуре. Овај приступ у америчкој гинокритици помаже разумевању како жене списатељице често обликују и деконструишу патријархалне конвенције у књижевности, нудећи нове перспективе и изазивајући традиционалне обрасце моћи и идентитета.

5. Закључак

Развој феминистичке теорије кроз историју био је кључан за обликовање савремених приступа књижевној критици, посебно у оквиру гинокритике. Почетни кораци феминистичке критике фокусирали су се на деконструкцију традиционалних приказа женских ликова у литератури и анализу начина на који су друштвене норме и патријархалне структуре обликовале књижевне приказе женског идентитета. Како су феминистички критичари развијали и формирали своје приступе, дошло је до формирања специфичних дисциплина и метода које су омогућиле дубље разумевање женског књижевног стваралаштва. Један од кључних тренутака у овом развоју био је настанак гинокритике, која се појавила као одговор на потребе за анализом женског писања из перспективе која је ослободила женске гласове од традиционалних патријархалних норми. Гинокритика се усмерила на истраживање специфичних аспеката женског стваралаштва, укључујући стил, теме и наративне структуре које су се разликовале од мушких приступа писању.

Метафора плетења мреже, како је представљена у необјављеном тексту Јасмине и Владимира Ноцића под насловом „Стратегије плетења мреже”, омогућава слојевит увид у динамику приповедања, идентитета и односа

¹⁶ „Категорија *écriture feminine* појавила се у француској мисли на таласу популарности *écriture* (писања) – једног од најважнијих термина постструктуралистичког дискурса. Специфично женско књижевно стваралаштво је у овом случају узимано као посебна врста дискурса – емоционалног, чулног, повезаног с телом и еротиком. Извор тог стваралаштва су најскривеније сфере личности, а, пре свега, несвесно, те отуда у погледима критичарки оријентације *écriture feminine* доста позивања на психоанализу – нарочито Лаканову. [...] Стил оријентације *écriture feminine* је чулан, нецеловит и дисконтинуиран, елиптичан, симулаторски, снажно метафоризован и својствена му је богата еротична и телесна метафоричност. Схватан је такође и као начин опирања традиционалном (нарочито мушким) изражајним формама.” (Бужињска, Марковски 2009: 439-440).

моћи у књижевности. Концепти које нуде Ненси Милер и Ролан Барт, осветљавају како текст креира наративне структуре, посебно кроз феминистички и постструктуралистички оквир. Са једне стране, *арахнологија* Милерове пружа оквир за анализу женског писма и женског стваралаштва, где наратив није линеарна, већ умрежена, са фокусом на идентитете и субјективности које се стално преиспитују. Јасмина и Владимир Ноцић користе овај концепт да би показали како феминистичка наративна структура омогућава више гласова и перспектива, што доводи до разбијања традиционалног ауторитета и родних стереотипа у текстовима. Ова „мрежа” односа омогућава женама да преузму контролу над наративом и да не буду само субјекти у причи. Са друге стране, постструктуралистичка теорија Ролана Барта, посебно његов концепт „смрти аутора”, омогућава Ноцићима да анализирају текст кроз призму децентрализације аутора. Њихова анализа показује да текст није контролисан само од стране једног аутора или једног значења, већ је отворен за различите интерпретације, а читалац постаје активни учесник у стварању значења. Овај приступ отвара простор за феминистичко читање текста, где се различити гласови, идентитети и родни односи могу слободно преплитати.

Ова анализа показује и да се текст Јасмине и Владимира Ноцића може читати кроз слојевите мреже односа, родних улога и идентитета, што одговара феминистичким и постструктуралистичким стратегијама присутним у савременој књижевности. Текст плетењем наративних мрежа позива на деконструкцију устаљених књижевних конвенција, нудећи простор за нове облике израза и репрезентације женског искуства. Стратегија плетења мреже, као метафора за књижевно стварање и анализу, остаје моћан алат за истраживање и реинтерпретацију женског писања у савременом књижевном дискурсу.

Цитирана литература

- БОВОАР, Де Симон. *Други пол*. Београд: БИГЗ, 1982.
- БОДРИЈАР, Жан. *Симулакруми и симулација*. Нови Сад: ИП Светови, 1991.
- БУЖИЊСКА, МАРКОВСКИ, Ана, Павел Михаил. *Књижевне теорије XX века*. Београд: Службени гласник, 2009.
- ВУЛФ, Вулф. *Ка светионику*. Београд: Areté, 2016.
- ГОРДИЋ ПЕТКОВИЋ, Владислава. „Женски гласови у савременој српској књижевности: између канонизације и комерцијализације”. *Славистичка ревија*, летник 59/2011, шт. 3, јул-септембар, Словенија.
- ДОЛЧИНОВИЋ НЕШИЋ, Биљана. „Гинокритика: истраживања женске књижевне традиције”. *Женске студије: часопис за феминистичку теорију*, бр.

- 5/6, 1996. Београд: Центар за женске студије.
- ЗАХАРИЈЕВИЋ, Адриана. *НЕКО је рекао феминизам?: како је феминизам утицао на жене XXI века*. Београд: Henrich Böll Stiftung, Регионална канцеларија за Југоисточну Европу, 2008.
- ЗАХАРИЈЕВИЋ, Адриана. *Постање женом*. Београд: Реконструкција женски фонд, 2010.
- ЈОВАНОВИЋ, Татјана. *Конституисање женског канона у српској прози 1990–2010*, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016.
- КОРНЕЛ, Друсилла. *У срцу слободе: феминизам, пол и једнакост*. Београд: Центар за женске студије, 2002.
- КОРНЕЛ, Друсилла. „Род”. *Genero 2*, 2003. Београд: Центар за женске студије и Центар за студије рода и политике, Факултет политичких наука.
- ЛЕШИЋ, Зденко. *Нова читања: постструктуралистичка читанка*, Сарајево: бууbook, 2003.
- МИТИЋ, Петра. *Зашто феминизам?: феминистичка теорија и проблем идентитета у склопу критичких парадигми савременог доба*, Лозница: Карпос, 2007.
- МРШЕВИЋ, БАБИЋ, др Зорица, Сташа, и др. *Речник основних феминистичких појмова*. Београд: ИП „Жарко Албуљ”, 1999.
- ХОЛСТ, Катрине. *Шта је феминизам?* Лозница: Карпос, 2013.
- SHOWALTER, Elaine. „Towards a Feminist Poetics“ („Gynocritics and Female Culture“), *Women writing and writing about women*, стр. 20-36. First published in 1979. This edition first published in 2012 by Routledge, 2012.

Извори

- БАРТ, Ролан. *Задовољство у тексту*. прев. Јовица Аћин, Ниш: Издавачка установа Градина, 1975.
- ВУЛФ, Вирџинија. „Сопствена соба”. *Феминистичке свеске* 7-8/1997. Стр. 107-182.
- НОЦИЋ, Јасмина, Владимир. „Стратегије плетења мреже” 2014. <https://www.rts.rs/radio/radio-beograd-3/1576824/jasmina-i-vladimir-nocic-strategije-pletanja-mreze.html> [15. 01. 2024].
- MILLER, Nancy. “Arachnologies: The Woman, the Text, and the Critic”. *Subject to Change Reading Feminist Writing*, стр. 77-84. Columbia University Press, New York, 1988.

Jelena V. Vidanović

A FEMINIST AND POSTSTRUCTURALIST PERSPECTIVE ON *WEB WEAVING STRATEGIES* J. AND V. NOCIC

The paper discusses the theoretical frameworks that stand behind different feminist directions, which lead to the development of *gynocriticism* as one of the key orientations of feminist criticism, that is, *arachnology* as one of its most famous variants. The aim of the paper is to present and analyze the unpublished text “Strategies of Weaving the Network“, authored by Jasmina and Vladimir Nocić, which is available exclusively in the form of an audio recording broadcast on the show “Experiments” on Radio Belgrade 3 (2014). The text provides a unique insight into the application of feminist and poststructuralist theories to the process of literary creation, using the metaphor of a spider’s web. The paper will also deal with the interpretation of this audio recording and the analysis of the key theoretical frameworks that the text deals with. Also, the paper investigates how *gynocriticism* fits into the broader feminist framework of this unpublished text and how it contributes to the understanding of the complexity of literary creation. Accordingly, the paper is based on two key theoretical concepts, Nancy Miller *arachnology* and Roland Barthe *hyphology*. Special attention was paid to Virginia Woolf and her contribution to the conceptualization of the female experience in literature. The methodology of the work includes a comparative analysis of theoretical texts relevant to *arachnology* and *hyphology*. Textual weavings or networks as a metaphor in different feminist theories are the subject of analysis through an intertextual approach. Through a theoretical synthesis of feminist and post-structuralist approaches, the research shows how the strategy of weaving a web enables a more complex and deeper understanding of texts, especially regarding gender and identity issues.

Key words: feminism, *gynocriticism*, *arachnology*, *hyphology*, female authorship, metaphor, *weaving a spider’s web*

НИШ У ЗАПИСИМА СТРАНИХ ПУТНИЦА С ПОЧЕТКА 20. ВЕКА

У раду се бавимо путописним белешкама страних ауторки које су почетком прошлог века боравиле у Нишу. Реч је о одломцима из путописа *The Heart of the Balkans*, Деметре Браун (Demetra Brown), из 1917. године и *Through the Lands of the Serb*, Мери Дарам (Mary Durham), из 1904. године. На основу бележака које су ауторке оставиле, мапираћемо оно што им је посебно било упечатљиво на југу Србије почетком века, и испитати на који начин су утиске обликовале и представиле у својим делима. Због природе самих текстова, као и чињенице да су их писале жене (путнице и књижевнице), наше истраживање ослања се на следеће упоришне тачке: виђење *другог* – које је двосмерно (начин на који путнице описују јужњачки (српски) менталитет, али и како Срби доживљавају странкиње, наравно, дато кроз утисак путница). Други крак истраживања иде у правцу жанровског дефинисања два записа, у којима и на плану фактографског, и на плану књижевног проналазимо извесне сродности. Најзад, рад је покушај реконструкције слике старог Ниша почетком прошлог века, виђене из женског угла и дате женским пером. Имајући све наведено у виду, јасно је да ће нам за истраживање тзв. путничке књижевности од значаја бити наратолошки и имаголошки приступ текстовима.

Кључне речи: Ниш, Србија, *другост*, путничка књижевност, *The Heart of the Balkans*, *Through the Lands of the Serb*

1. Драга моја Јелена, уместо увода и помало лично

Подстрек за бављење темом путница у Нишу³ дошао је од дугогодишњег проучавања прозе Јелене Димитријевић. Пре више од двадесет година, на позив Горана Максимовића, нашла сам се пред приређивачким изазовом путописне прозе ауторке која је у Нишу боравила у периоду од 1881. до 1898. године. Тада је објављено треће издање њеног текста *Писма*

³ На научном скупу *На путу – путописи и мемоари у српској књижевности и о Србији*, одржаном у Ваљеву 10. 9. 2024. године изложили смо концепт истраживања под називом *Путнице у Нишу на размеђи два века*, најављујући у њему компаративно тумачење путописне прозе Јелене Димитријевић, Деметре Браун и Мери Дарам, те приложени рад представља увод у шире истраживање.

из *Ниша о харемима*⁴ (Просвета, Ниш, 2003) заједно са приповетком „Ђул-Марикина приказња“, штампаном поново након више од једног века⁵. То је уједно била почетна тачка интензивног укључивања књижевнице у магистралне токове српске књижевности.⁶ Нишка средина је са великом пажњом пратила повратак Јелене Димитријевић на културну сцену Србије, па је убрзо после објављивања избора из њене прозе у Нишкој *Просвети*, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу организовала научни скуп *Јелена Димитријевић – живот и дело* (2004), а након две године објављен је и истоимени зборник. Одроз заинтересованости културне јавности огледа се и у штампању биографског романа *Моја драга Јелена*, Иванке Косанић (Зограф, Ниш, 2007). Наредних година низала су се поновљена издања из опуса Јелене Димитријевић, приређивани су преводи и текстови из рукописне заоставштине, као и критички радови о њеном делу; тако је до данас.⁷ Место списатељице у канону српске књижевности дефинитивно је потврђено уласком њених путописа у школске програме; одломак из књиге *Седам мора и три океана*, као обавезна лектира, обрађује се у седмом разреду основне школе.

Наше прво истраживање текстова Јелене Димитријевић бавило се сликом Ниша и Нишлијки. Управо је то место додира са делима којима ћемо се бавити у овом раду. Наиме, у *Писмима из Ниша о харемима* Димитријевић се, као припадница друге нације, бавила животом Туркиња, па нас је занимало како су светске путнице-странкиње (каква је била и српска књижевница), пролазећи кроз Ниш, виделе и разумеле јужњачки (српски) менталитет. Аналитичким приступом текстовима, природно, отварао се простор и за тумачење других слојева издвојених дела. Овај увод написан је с намером да уочи осамдесетогодишњице од смрти Јелене Димитријевић⁸ подсети на

⁴ Текст је писан и први пут објављен (1897) за време ауторкиног живота у Нишу.

⁵ Први пут приповетка је издата 1907. године.

⁶ Пионирски подухват начинила је Слободанка Пековић, која је након непуних сто година (1986) приредила друго издање *Писама из Ниша о харемима* (на подстицај Светлане Слапшак и Љиљане Ђурђић).

⁷ Издвајамо нека од поновљених издања: Јелена Димитријевић, *Писма из Солуна*, двојезично издање, превели Димостенис Стратигопулос и Владимир Бошковић (Лозница: Карпос, 2008); Јелена Димитријевић, *Нове*, колекција: Сопствена соба (Београд: Службени гласник, 2012); Јелена Димитријевић, „Ђул Марикина приказња“, *Прича, часопис за причу и приче о причама*, г. X, бр. 36 (2016): 140–193; Јелена Ј. Димитријевић, *Седам мора и три океана, путем око света* (Београд: Лагуна, 2016); Јелена Димитријевић, *Писма из Индије*, тројезично издање, превод на енглески Жељко В. Митић, превод на хинди Латика Хавда (Београд: А. Стјеља, 2017); Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана* (Београд: Лагуна, 2019). Године 2020. први пут је, на основу рукописне заоставштине, објављена и друга књига путописа *Седам мора и три океана* (Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду; Народна библиотека Србије).

⁸ Преминула је у Београду крајем априла 1945. године.

њен значај за нишку, српску и, без претеривања, светску културну баштину; приметимо, пре свега са аспекта развоја и подстицања међукултуралне размене.

2. У пролазу – Американка и Енглескиња на југу Србије

Путописна проза у време о коме говоримо, дакле крајем 19. и почетком 20. века, у српској култури, друштву, литератури била је увелико присутан жанр, с тим што су путовања и прављење забележака с истих били резервисани, примарно, за мушки део популације. Улазак путописа у науку о књижевности ишао је нешто спорије од саме стваралачке праксе, те су и данас многа питања везана за путописне жанрове остала неразрешена. Како бисмо илустровали само део проблема (види: ЈОВАНОВИЋ 2023: 353, 354), наводимо пример теоријског размимоилажења у вези са једним од многобројних подручја: одређена група аутора заступа тезу о путопису као посебном жанру (нпр. Мери Бејн Кембел), други га виде као поджанровску категорију (тако га Пол Фасел тумачи као подврсту мемоара), док трећа линија прави дистинкцију између путничке књижевности и путописа, сматрајући прву категорију „колективним термином“ који обухвата све текстове (и фикционалне и нефикционалне) с тематиком путовања (BORM 2013: 607). На то се надовезују питања о хијерархији жанрова, преструктурирању, трансформацији, жанровској нестабилности. У настојању да бар донекле омеђимо сопствено истраживање путописа, цитираћемо (као базичну) дефиницију Јана Борма, према чијем је одређењу за путопис неопходно предузимање, у основи, фактографског путовања: „[B]ilo koji narativ obeležen nefikcionalnom dominantom, koji kazuje (gotovo uvek) u prvom licu o putovanju ili putovanjima, za koja čitalac pretpostavlja da su se zaista dogodila u [empirijskoj] stvarnosti, smatrajući ili pretpostavljajući da su autor, narator i glavni lik jedno, tj. da su identični“ (BORM 2013: 610). За истраживање одабраних текстова тзв. путничке књижевности (и о овој синтагми смо већ расправљали у горенаведеном раду) од значаја ће бити имаголошки приступ, с обзиром на то да је наша пажња сасвим „usmerena na proučavanje slike jedne nacije u književnosti druge i predstave o stranim zemljama u književnosti“ (АНМЕТАГИЋ 2018: 13). У одабраним текстовима ауторке отварају и расветљавају *другост* пре свега као припадање *другој* нацији и култури; као разлику (у ствари, више као раскол) између Европе и Балкана, Америке и Балкана, Балкана и Истока, Истока и Запада.

Три чињенице обједињују одабране путничке текстове о Нишу: писале су их жене, истовремено путописци и књижевнице, бавећи се питањем другости. Реч је о прози *The Heart of the Balkans* Деметре/Димитре⁹ Ваке Браун

⁹ Осим у раду Владимира Бошковића (2018: 155–168) име се транскрибује као Деметра. У раду ћемо доследно користити прву варијанту имајући у виду њено грчко порекло, иако се у

(Demetra Vaka Brown), објављеној 1917. године; и књизи *Кроз српске земље* (*Through the Lands of the Serb*) Мери Идит Дарам (Mary Edith Durham), која је издата 1904. године и представља прво путописно дело ауторке. Друга књига преведена је на српски језик 1997. године (ДАРАМ 1997). Без обзира на различито време објављивања поменутих дела, ваља рећи да су обе ауторке писале о Нишу истог времена: то је варош између 1900. и 1904. године. У записима о граду описују доминантно српску популацију, а тек понегде запазе нешто и о мањинском становништву (Турцима и Албанцима). Због свега наведеног, наше истраживање има три упоришне тачке: најпре, виђење *другог* – које је двосмерно (Американка и Енглескиња описују Србе, али и реакцију / доживљај српског становништва на појаву странкиња на трусном подручју Балкана). Нашу истраживачку пажњу привукло је и ближе жанровско дефинисање записа у којима проналазимо сазнајне, етичке и литерарне сродности. Компаративна анализа два текста неминовно ће реконструисати и детаље изгледа и живота старог Ниша тридесетак година након ослобођења од вишевековне турске окупације. Све наведено посебно је провокативно, јер је виђено женским оком, дочарано из женског угла и написано женским пером.¹⁰

Ко су ауторке које бораве у Нишу и пишу о њему почетком прошлог века? Деметра Вака Браун је америчка књижевница и новинарка грчког порекла; „Цариграђанка грчке народности“ (БОШКОВИЋ 2018: 157). Рођена је 1877. године на острву Принкипо, школовала се у Истамбулу, а емигрирала у САД 1895. Живела је у Њујорку држећи часове француског језика и пишући чланке за грчку дијаспору. Удајом за писца Кенета Брауна усавршава енглески и креће да развија књижевну каријеру. У својим романима често се бави темом одрастања; у њима су приметни аутобиографски наноси из времена детињства проведеног у Истамбулу. На Балкан ће се Деметра Вака Браун отиснути крајем 19. и почетком 20. века, а до 1917. године посетила је Србију, Црну Гору, Бугарску, Албанију, Грчку и о томе оставила девет записа у форми путописа, обједињених у књизи *The Heart of the Balkans*. Пето поглавље носи назив „Србија, неустрашива“ („Serbia, the Undaunted“, 1917: 110–145) и у оквиру њега налазе се записи о Нишу који запремају готово трећину текста (129–133. и 136–142)¹¹. Не зна се тачно време боравка

Америци, где је провела већину живота, њено име изговара као Димитра.

¹⁰ Описујући путнице почетком двадесетог века, у које је уврстио Јелену Димитријевић и Деметру Ваку Браун, Бошковић примећује: „Заједничко овим списатељицама је, јасно, да су припадале првом таласу феминизма, борећи се, свака према својим могућностима, за окончање мушке доминације над женама. Један од њихових најпречих начина за остварење тог циља био је директно освајање физичког простора: путовање. Жена која путује, пише, извештава, постаје културно-политички агенс чак и ако није у позицији да контролише дискурзивне поступке мушке књижевности које користи“ (2018: 159).

¹¹ Белешке о Нишу превео је и приредио Милан Ранђеловић (ВАКА 2014: 358–362), те ћемо се у анализи тих сегмената користити српским извором, а остале делове текста „Serbia, the

ауторке у овом граду, али се на основу неких података у самом тексту путописа може закључити да су то године око мајског преврата. (РАНЂЕЛОВИЋ 2014: 359)

Друга ауторка која почетком прошлог века пише о Нишу јесте Мери Идит Дарам –енглеска књижевница, путописац и сликарка. Рођена у Лондону, жена велике ерудиције (дипломирала је археологију, студирала сликарство, говорила пет језика (укључујући српски)); због лошег здравственог стања први пут је дошла на Балкан 1900. године и до краја живота била везана за њега. Контакт с овим простором остварује обилазећи најпре Србију, Црну Гору и Стару Србију. Србију представља описујући многе градове, попут Београда, Смедерева, Шапца, Ваљева, Уба, Обреновца, Ужица, Чачка, Крушевца, Ниша, Крагујевца, Пирота. Књига *Кроз српске земље* представља, по речима неких проучавалаца, једну од најцеловитијих студија које су у Великој Британији објављене о Србији до Првог светског рата, а можда и најбољу инострану књигу о Србима у том периоду (МИЛАНОВИЋ 1997: 281). Све касније написано из пера исте ауторке изразито негативно говори о Србима, а о промени става и узроцима нетрпељивости више се може наћи у текстовима историчара. (види: РАСТОВИЋ 2004) За нашу тему важан је први путопис који оставља белешку о Нишу¹², а који је једини настао као последица самоиницијативног истраживања, за разлику од свих каснијих и боравака и дела која је Дарам реализовала у спреси са британским Министарством спољних послова „као његов неофицијелни агент у одсуству званично овлашћених представника који своју стратегију према Балкану и предрасуде према његовим народима није лако мењао“ (РАСТОВИЋ 2004: 154).

Писана из женског угла, путописна белешка о Србији Деметре Ваке Браун („*Servia, the Undaunted*“) проводица запажање о менталитету и односу према женама. Путница, као главни лик, носи у себи утисак о појединим просторима и људима, те се открива управо кроз те односе. Прво што ауторка запажа јесте да су Срби много скромнији од Албанаца и Црногораца, а да је Србија иако још увек „далеко иза остатка Европе“, питомији Балкан, мало цивилизованији и хуманији. (ВАКА 1917: 110) Вака земљу у којој борави види као посебно гостољубиву – с тим у вези помиње боравак у српским кућама и приљезност српских домаћина. Од свих градова у путопису из Србије посебно је издвојен једино Ниш – у његовом опису доминирају три сегмента: горепоменута гостољубивост, окренутост прошлости која у душама Срба живи пуним интензитетом, и један исечак из свакодневног живота

Undaunted“ преузимаћемо из оригинала (ВАКА 1917).

¹² Путопис *Кроз српске земље* састоји се из три дела: „Црна Гора и путовање до ње“, „О Србији (1902)“, „Црна Гора и Стара Србија (1903)“. Записи о Нишу налазе се у другом сегменту књиге, у 12. глави насловљеној именом града. Мери Дарам Ниш помиње и у књизи *Twenty Years of Balkan Tangle* (1920), али она неће бити предмет нашег рада.

који пресликава обичаје и нарави. Конкретна слика једног града претаче се у доживљај целе земље.

Као жена која се обрела у дубоко патријархалном свету, примећује да је он много другачији од патријархата црногорске средине у којој је, због свог изгледа, схватања и начина живота, доживела велику nelaгоду. Суочена са љубазношћу и разумевањем, бележи један од првих утисака: „Скоро сам заплакала од захвалности.“ (ВАКА 1917: 120) Када се после дугог пута увуче у миришљаву постељу, заспаће „с осећајем да [је] у земљи у којој жене нису биле цењене само због своје физичке издржљивости“. (ВАКА 1917: 120) Срби су, како примећује, народ који цени образовање: „Жене свих сталежа отворено су се, и без зависти, дивиле мојим малим интелектуалним достигнућима.“ (ВАКА 1917: 122) Путница у Српкињама проналази такође „нешто меко и нежно“; „Својим меланхоличним гласом певале би баладе из прошлости, а када бисмо могле да разговарамо, говориле су о чудима љубави и брака са осећањем које је страно просечној Албанки, Црногорки, Бугарки.“ (ВАКА 1917: 135) Оно што ауторку такође изненађује, разбијајући јој предрасуде, јесте другачији однос мушкараца према супротном полу: „Чинило се да су српски мушкарци били нежни према женама и да су се трудили да их што више заштите од напорног свакодневног рада.“ (ВАКА 1917: 124); „Остајали су витезови, а њихов однос према женама имао је део шарма из витешког доба.“ (ВАКА 1917: 122) Као путописац, она са јасним планом и унапред добро информисана обилази сваку од балканских земаља. Да је реч о освешћеној интелектуалки говори и чињеница да сасвим отворено преноси своје утиске и спремна је да се суочи са различитим предрасудама које су стизале о „заосталом Истоку“. Зато своју белешку о Србији завршава коментаром „моји утисци о Србима су можда погрешни“ (ВАКА 1917: 142), а они су за њу: пријатни, храбри, пожртвовани, гостољубиви, саосећајни, шармантни, скромни.

Ако искористимо у теорији постојећу поделу путописа на уметнички и научни (ПЕКОВИЋ 2001: 19)¹³, у забелешци Деметре Браун можемо пронаћи аргументацију која њен текст у великој мери, поред научног, чини и књижевним. У њему се одлично огледа уоквиравање путописа као књижевно-научне врсте. Ауторка се обилато служи документом: наводи податке из давне прошлости – од Стефана Немање, цара Лазара, Косовског боја, преко Теле-куле до актуелне владарске гарнитуре на челу са Александром Обрено-

¹³ Александар Костадиновић даје сажет преглед и других „терминолошких парова“ који скрећу пажњу на кретање путописа од некњижевног до књижевног жанра: „књижевни и некњижевни путопис“ (ТОМПСОН 201: 3); „путописни текст с неком некњижевном сврхом и наменом“ и „књижевни путописни облик“ (МИЛИЈИЋ 1995: 11); „књижевни путопис“ и „путопис фељтон“ (ГВОЗДЕН 2012: 184). Притом примећује да је „ту границу [...] прилично тешко утврдити јер се читалац у оквиру путописног жанра суочава с низом постепених прелаза од несумњиво уметничких творевина до ванестетских феномена и артефаката“ (КОСТАДИНОВИЋ 2016: 32).

вићем; ту су и многобројни географски подаци. Међутим, начин обликовања често иде ка поетском, уз јасно изражену субјективност и емоционалност. На самом почетку записа о Србији описује нелагоду доживљену приликом боравка у Црној Гори, земљи која је жену ценила само по снази и способности да рађа. У тој средини притиска је велики психички терет, јер је њен „понос био позван да трпи“, да се пита „Шта је живот требало да извуче/ добије од мене?“ и да се осећа „као незнатни атом у поређењу са способним Црногоркама“ (ВАКА 1917: 110, 111). Домаћини, муж и жена, пред гошћом разговарају о њеној животној сврсисходности, која се огледа у способности да „даје јаке синове свом мужу“. На женино питање може ли то ова нејака, витка странкиња испунити, господар Никита одговара одмахивањем главе и закључком да су Грци изгубили значај управо због тога што жене мазе и школују равноправно с мушкарцима, додајући: „Па, каже ми госпођичин брат, без стида, да је она прочитала стотине књига и да може да забада свој мали радознали нос у многе стране језике“ (ВАКА 1917: 110). Цела ситуација тера нараторку на дубоку интроспекцију коју у тексту излаже низом дилема у вези са својим положајем и животном сврсисходношћу, што је у једном тренутку води ка песимистичком закључку о властитој недовољности/ништавности. Јак нанос ироније доноси преокрет у погледу на средину у којој се нашла; он лежи у одговору жене на домаћинову констатацију: „‘То зовем позитивном неделикатношћу’, закључује моја домаћица – моја домаћица, дворска дама која не зна да чита и пише, али је зато свом господару подарила пет снажних синова и још неколико кћери.“ (ВАКА 1917: 112) Утисак и став путнице неретко се крије иза иронијом обојених коментара. Некада је та иронија прекривена хуморном нотом. Када се у Нишу нађе на даћи, па окружена нарикачама и сама почиње да „тужи“, целу ситуацију вешто понтира: „Природно, запала сам у исто расположење као нарикаче и молила се са њима, после чега жене [преминулом – М. Р.] рекоше да је младо девојче из грчких земаља са њима и да се моли за покој његове душе“ (ВАКА 2014: 361). Прикривену, благу критику остацима паганских обичаја странкиња појачава сликом богате софре на гробљу: „Церемонија је трајала око пола сата; када се завршила сви обрисаше очи и почеше да спремају софру“ (ВАКА 2014: 361). Намештена озбиљност, тужење, у контрасту су са живом атмосфером која влада на „погребној гозби“, где се прича о догодовштинама из живота покојника, а све на танкој граници да се распрши смехом спутаваним једино „због најстржијих манира“. Путница не преноси документ прочишћен од утисака и описа атмосфере које представљени догађај носи. Она постаје један од ликова своје приче, који се постепено обликује поступком индиректне карактеризације. Причама утканим у путописни наратив постиже се већа уверљивост изведених закључака, као и већи степен урањања, те скупа носе романескни / новелистички потенцијал. Цео обичај даћа дат је кроз опис догађаја који у себи садржи антиципацију „Трећег дана мог

боравка приметила сам велико спремање“, позивајући тиме читаоца да се заинтерсује шта стоји иза најаве, а по моделу обликовања заплета у књижевним наративима. Потом следи приповедана перцепција као увертира призору на гробљу: „Сутрадан је био пријатан, леп летњи дан, са свим одликама касног јуна“ (ВАКА 2014: 361). Лепота и топлота дана контрастира сензацијама које изазива хронотоп гробља, па се поново активирају оквири књижевно уређеног текста. Сlikовност израза остварује се и пажљиво бираним поређењима, као и употребом паралелизама који намећу специфичан ритам наративу – све то заједно целом тексту придодaje поетски тон. Подстакнута Ћеле-кулом, путница изражава рефлексију о многобројним споменицима у Србији подигнутим њеним браниоцима, додајући да су ти споменици „једноставни, као што је сама природа Србина“ (ВАКА 2014: 360), а да због њих „цела Србија одаје утисак великог Термопила“ (ВАКА 1917: 116). Опијена српском прошлoшћу, на другом месту Косовску битку Вака Браун пореди са великим грчким ратовима, па ће рећи да је „славна, као и свака битка античке Грчке“ (ВАКА 1917: 116). Поред пиктуралности поређења која пажљиво транспонују утисак путнице, преносећи га и на рецепијента, на доживљај читаоца утиче и пулсирање реченице изазвано паралелизмима. Када стиже у прво место у Србији на преноћиште, путница се интересује

‘Колико је *велико* ово место’ питала сам.

‘**Не** баш *велико*.’ Он тужно одмахни главом. ‘У Србији **ништа није велико** – чак **ни** Београд или Ниш.’“ (ВАКА 1917: 115, подв. Ј. Ј.)

Упоређујући Србију са Фиренцом, нараторка записује: „Док је у Фиренци прошлост само позадина, у Србији она доминира садашњoшћу: *душе* мртвих управљају *душама* живих.“ (ВАКА 1917: 116, подв. Ј. Ј.)

Стварање поетских слика захваљујући стилској брижљивости, још једна је компонента која путописну белешку Деметре Ваке Браун приближава књижевном тексту.

За разлику од прве странкиње, која путује у друштву брата, Мери Идит Дарам у Ниш стиже сама, и то је очигледно део ексцентричне природе¹⁴, јер како у путописној белешци о Нишу наводи њен саговорник: „Ми смо балканска земља, а цео свет мисли да су балканске земље опасне.“ (ДАРАМ 2014: 366) Она не пише директно о односу који су домаћини имали према њој, али се из наведених ситуација може ишчитати наклоност према госту. Чиновник који јој се обраћа приликом посете вашару, великодушно јој нуди сваку врсту помоћи¹⁵; када обилази Ћеле-кулу „један љубазан, млади официр, који се осећао на фенол из оближње Војне болнице, уведе ме у капелу, двоумећи се на ком језику натпис да ми покаже“ (ДАРАМ 2014: 369). Понета атмосфером која влада на пијаци, закључиће: „добрoдушност и пријатељ-

¹⁴ О томе су писали њени савременици. (РАСТОВИЋ 2004: 129, 130)

¹⁵ „Ако Вам могу помоћи на било који начин, молим Вас да ми кажете.“ (ДАРАМ 2014: 366, 367)

ско понашање владало је свуда“.

Нишлијке, виђено њеним очима, воле да се дотерују, а назнаку о мушко – женским односима путница даје посредно, кроз слику кола на вашару: „Појави се гајдаш и сместа започе необично монотону свирку за ‘коло’; мушкарци и жене ухватише се у дуги ред, држећи једни друге за појасеве, на руку удаљености, и уско су вијугали унутра и вани, укруг и укруг окружени загушљивом гомилом посматрача.“ (ДАРАМ 2014: 367) Ако тој слици додамо призор из путописа Деметре Браун видећемо да оба описа откривају нешто другачији свет од очекиваног – крутог, жени ненаклоњеног патријархата; зато такви детаљи не промичу пажњи обе путнице. Деметра Вака Браун наводи: „Жене су биле обучене у хаљине ведрих боја, са раскошним грубим појасевима, које су мушкарци држали приликом игре. Било је то коло, њихов омиљени плес; оформили су круг, мушкарци су кокетирали са женама и тај однос био је сасвим другачији од оног који су Албанци, Црногорци, Бугари имали према својим женама. Он је овде више латински него балкански“ (ВАКА 1917: 134).

Паралелним читањем два путничка записа о Нишу, лако се уочава да су ауторке заинтригиране готово истим стварима; централно место заузима опис Теле-куле, потом обичај даћа, вашар, српско коло и гастрономско искуство. Дескрипција споменика и представљање херојског чина Стевана Синђелића дато је готово истим сликама, уз коришћење идентичних података, чак подударних реченичних конструкција. Посебно је то карактеристично за делове текста који описују настанак Теле-куле након Чегарске битке. Иако је хронологија изношења детаља у целом сегменту о Синђелићу иста, у путописној белешци Едит Дарам она је нешто прецизније и сликовитије дата. Упоредимо само кратке изводе из оригиналних записа:

„[...] Sindjelich seeing all was lost, *fired his pistol into the powder magazine and blew up* self, friend, foe, and the whole place in one red ruin.“ (ДАРАМ 1904, подв. J. J.)¹⁶

„[...] Sindgelick *fired his pistol into the powder magazine and blew up* what remained of the Servians, together with a great number of Turks.“ (ВАКА 1917: 131, подв. J. J.)

И део у вези са даћом у оба текста садржи готово исто наративно језгро. Вака Браун је позвана да присуствује помену, а Мери Дарам је решила да прати поворку која одлази на гробље. И једна и друга примећују просјаке на огради, посебно скрећу пажњу на нарицање над гробом, потом на богату софру и на крају на дељење преостале хране и пића сиромасима који су чекали на капији. Занимљиво је да се поједини призори и у детаљима преклапају.

Американка примећује:

„На гробљу су, над гробом преминулог, свеће биле постављене у ре-

¹⁶ https://www.gutenberg.org/files/41499/41499-h/41499-h.htm#CHAPTER_XII [4. 10. 2024.].

дове и упаљене, а чаршави и цвеће су били прострети и постављени свуда. [...] Свеће су скоро изгореле. Тамјан је преплавио место својим мирисом.“ (ВАКА 2014: 362)

Опис Енглескиње, иако у детаљима исти, знатно је опсежнији и сугес- тивнији у сликању призора:

„Упалиле су мале воштане свеће забодене у гроб и напуниле малу земљану посуду тамјаном, који су исто запалиле. [...] Био је тмуран дан; гримизним ружама су посвуд отпадале латице, свеће су сјајиле као свици у трави, а слабашни плави дим се извијао из кадионице. Ваздух је био тежак од измешаног мириса увенулих ружа и тамјана, било је ту и певања и молит- ве, а тихи гласови дугих нарицања дизали су се и спуштали, јато голубова и сивоглавих врана пролетело би изнад и сместило се на споменике у близи- ни, похлепно чекајући да покупе остатке даће. Била је то чудно упечатљива сцена.“ (ДАРМ 2014: 372)

Када се сагледа целина два описа даће, примећује се да је код Де- метре Ваке Браун он дат уз нанос карневалског које укључује присуство обнављајуће животне силе, јасно видљиве у суспрегнутом смеху младих. Слика је уоквирена, с једне стране, ведрином и топлином дана, а са друге, постојаном виталистичком енергијом. Сасвим је другачије у тексту Мери Дарм: приповедана перцепција открива дан тмуран, ваздух тежак; одјекују тужбалички тонови, а над главама круже голубови и сивоглаве вроне – „упе- чатљива сцена“ потврђује тежину умирања и нестајања. Имајући у виду да се ради о путописним белешкама, потребно је скренути пажњу да су на „ух- ваћене“ детаље и доживљај амбијента могле утицати и различите временске прилике.

У издвојеним путописним текстовима посебно су занимљиве гастро- номске одреднице које оваплоћују призоре старог Ниша са посве необич- ним уличним продавцима хране (*the street vendors*) / путујућим угоститељи- ма (*wandering caterers*)¹⁷. О њима обе ауторке пишу са дозом хумора који на махове открива ироничну ноту. Ради се о угоститељима који јела нуде шетајући улицом – носећи и јело и прибор са собом.¹⁸ У то време, откри-

¹⁷ Овако је у преводу Милана Ранђеловића (ДАРМ 2014: 370). У издању српске верзије књиге *Кроз српске земље* стоји „покретни угоститељи“ (ДАРМ 1997: 140). Као могући превод предлажемо синтагму „лутајући угоститељи“.

¹⁸ „У [време ручка], различити продавци излазе вани и, на сав глас, рекламирају своје јестиво. Један продаје супу, други рибу, трећи месо, опет неки други незаобилазно пециво. Тако човек може да нађе вечеру од четири феноменално скуван[а] јела, уз трошак од десет до петнаест центи. Ови продавци не снабдевају само храном већ, ако се потражи, и тањирима, виљушкама и ножевима [...]“ (ВАКА 2014: 362); „Али најчуднији од њих је продавац печеног меса. Он се појављује увече са великим плеханим котлом окаченим око свог врата, у коме је смајлирана, гвоздена чинија за супу. Такав се облак паре заковитла кад он подигне поклопац да помислим како мора да има грејач у котлу, међутим, он га носи близу свог стомака и не изгледа претерано врео. Цепови на његовој белој кецељи пуни су не баш чистих тањира, а позамашан свежањ ножева и виљушка штрчи са ивице котла. Муштерије узму тањир

вамо, Ниш није имао хотелске ресторане, што код путница пристиглих са Запада изазива чуђење. „Али вечерати вани не значи отићи у ресторан; у ствари, сумњам да су у то време српске породице уопште и одлазиле у хотел да вечерају, а и не сећам се¹⁹ да сам виђала икакве ресторане. Вечерати вани значило је купити храну од уличних продаваца.“ (ВАКА 2014: 362) „Ниш се жестоко труди да буде Запад, али [...]. Чак и хотел има толико особености да се усамљени путник са Запада веома забавља док их посматра. Као и остали хотели, он нуди кревете и пића и храну, с тим што ово последње долази слободно и са улице, а и чини се да у хотелу не маре много од кога купујете.“ (ДАРМ 2014: 370) Без обзира на то што има неких негативних коментара на нишку гастрономску понуду, пре свега на део који се тиче њеног изгледа и послуживања (код продавца кобасица „роба изгледа подједнако непривлачно“, а тањири су „не баш чисти“), путнице хвале јужњачку/српску храну и „куванију“ – оне су „у глобалу врло добре“ (ДАРМ 2014: 370), а домаће вино је „далеко боље од рајнског или италијанског“ (ВАКА 2014: 360).

Обе ауторке свој текст боје благом иронијом усмереном и ка њима неразумљивим поступцима домаћина. Нашавши се у пијачном метежу, Мери Дарам описује више хуморним тоном спонтаност, али и наметљивост продавца: „нудили су ми прасиће и биволе без имало представе о потешкоћама које бих имала при покушају да их допремим кући“ (ДАРМ 2014: 366). Хедонизам и наклоност ка разоноди код Нишлија се види кад након метежа на вашару и инцидента изазваног узнемираним пропињањем коња, игра и свирка само на тренутак бивају прекинути. Нараторка коментарише с призвуком подсмеха: „Ништа Србина неће спречити да игра коло.“ (ДАРМ 2014: 368) Исцртавајући гастрономску мапу Југа, путница ће приметити да Срби јако воле пециво²⁰, па поново свој коментар боји јетким хумором: „Срби се ретко кад уморе од једења кифли, а једу их по цели дан“ (ДАРМ 2014: 370). У поређењу са благом, од предрасуда ослобођеном иронијом, која се може ишитати у тексту Деметре Ваке Браун, јасно је да Мери Дарам у односу на народ који описује заузима позицију цивилизацијске надмоћи, недовољно спремна да разуме како су историјске околности утицале на развој града у коме се обрела. Без обзира на то, у њеном првом запису о Нишу ипак преовлађују драгоцене запажања и утисци који, и кад су критички постављени, немају карактер одбацивања/неприхватања другости.

и очисте га својим марамицама, салветама или другим стоним тканинама, а онда одаберу комадиће из котла, па када заврше са тим [обедом – М. Р.], продавац печеног меса се врати до њих и покупи тањир, нож и виљушку.“ (ДАРМ 2014: 370)

¹⁹ Наша корекција превода. Код Ранђеловића: „нисам се ни сећала“.

²⁰ То не промиче ни пажњи америчке путнице, што је видљиво у узгредном коментару „незаобилазно пециво“ (ВАКА 2014: 362, подв. Ј. Ј.).

У компаративном сагледавању два текста страних путница формира се врло слична представа о Нишу и Србима с почетка 20. века, разбијајући многе стереотипне представе Запада о „непријатељском и заосталом“ Истоку. Када се овој слици дода опис нишких харема у тек ослобођеном граду дат из угла српске интелектуалке Јелене Димитријевић, слика Југа на размеђи два века постаје много јаснија и одлична је подлога да се проговори о томе шта је Ниш и ко су његови становници данас.

Цитирана литература

- БОШКОВИЋ, Владимир. „Јелена Димитријевић у контексту: ране феминистичке и путописци југоисточне Европе“. *Читате ли Јелену Димитријевић*. (ур. Б. Дојчиновић, Ј. Милинковић) Београд: Филолошки факултет, 2018: стр. 155–168.
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. „Слике у Скицама за пловидбу Николе Поповића“. *Научни састанак слависта у Вукове дане 52/2* (2023). Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар: стр. 353–363,
<https://doi.org/10.18485/msc.2023.52.2.ch36>
- КОСТАДИНОВИЋ, Александар М. *Слика страног света у српском путопису XIX века*. Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Нишу, 2016. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/55474/Disertacija6430.pdf> [15. 9. 2024.]
- МИЛАНОВИЋ, Вујадин. „Мери Е. Дарам и њено дјело. Поговор“. У: Дарам, Мери Е. *Кроз српске земље*. Београд: Српска Европа, 1997: стр. 281–338.
- ПЕКОВИЋ, Слободанка. „Путопис – условљеност жанра“. *Књига о путопису*, зборник радова (ур. Слободанка Пековић). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001: стр. 11–26.
- РАНЂЕЛОВИЋ, Милан. *Записи о Нишу (1877–1914); одломци из писама, дневника, путописа и мемоара*. Београд: Тендура Менаџмент, 2014.
- РАСТОВИЋ, Александар. „Мери Дарам о Србима“. *Историјски часопис*, књ. LI (2004): стр. 129–155
- АНМЕТАГИЋ, Jasmina. „Теоријско-metodoloшке претпоставке имагологије и њено преобликовање“. *Баштина*, Приштина – Лепосавић, св. 44, 2018: 13–24.
- BORM, Jan. „Određivanje puta: O putopisu, putničkoj književnosti i terminologiji“. *Philologia Mediana* 5 (2013): str. 607–621.

Извори

ВАКА, Деметра. „Балканско срце“ [одломак]. *Записи о Нишу (1877–1914)*;

одломци из писама, дневника, путописа и мемоара (прир. и прев. Милан Ранђеловић). Београд: Тендура Менаџмент, 2014, стр. 359–364.

ДАРАМ, Мери. „Кроз српске земље“. *Записи о Нишу (1877–1914)*; одломци из писама, дневника, путописа и мемоара (прир. и прев. Милан Ранђеловић). Београд: Тендура Менаџмент, 2014, стр. 365–372.

ВАКА, Brown. „Servia, the Undaunted“. *The Hart of the Balkans*. Boston/New York: Houghton Mifflin Company, 1917: 110–145.

DARAM, Mary. “Nish“. *Through the Land of the Serb*. https://www.gutenberg.org/files/41499/41499-h/41499-h.htm#CHAPTER_XII [4. 10. 2024.]

Jelena V. Jovanović

NIŠ IN THE RECORDS OF FOREIGN FEMALE TRAVELLERS AT THE BEGINNING OF 20TH CENTURY

This paper explores the travelogues made by foreign female authors who visited Niš at the beginning of the last century. The studied excerpts include the travelogues *The Heart of the Balkans* by Demetra Brown (from 1917) and *Through the Lands of the Serb* by Mary Durham (from 1904). Within this wealth of material, we primarily selected the segments of everyday life in Southern Serbia at the beginning of the 20th century and interpreted the way in which the authors envisioned and presented them in their works. Due to the nature of the texts and the fact that they were written by women who were literary authors, our analysis is twofold. One aspect is seeing the *otherness*, which is two-directional: the way in which the travelers described the Serbian (southern) mentality, but also how Niš (as a city in Serbia) saw the foreign women, again through the impression of the travelers themselves). The second branch of the analysis went into the direction of a more precise genre definition of these two texts, as their similarities were also distinct in literary sense. Special attention in this segment was focused on the travelogue by Demetra Brown, where both scientific and literary peculiarities were observed. Finally, this text also represents an attempt of reconstructing the image of “Old Niš” at the beginning of the 20th century, observed from a woman’s viewpoint and written in a woman’s pen.

Keywords: Niš, Serbia, *otherness*, travelogues, *The Heart of the Balkans*, *Through the Lands of the Serb*.

Александра Р. Лончар Раичевич¹
Университет в Нише
Философский факультет
Департамент сербского языка

Катарина П. Станкович
Университет в Нише
Философский факультет
Докторантура филологии

УДК 811.161.1'342.8
811.163.41'282.3'342.8
Оригиналан научни рад
Примљено: 1. 9. 2024.
Прихваћено: 2. 10. 2024.
<https://doi.org/10.46630/gstj.22.2024.05>

КОНТРАСТНОЕ СРАВНЕНИЕ ХАРАКТЕРА УДАРЕНИЯ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ (ПРИЗРЕНСКО-ТИМОКСКИЙ ДИАЛЕКТ)²

В статье рассматриваются основные фонетические типы ударения (динамическое, тоническое, квантитативное и квалитативное) и сопоставляются способы выделения ударных слогов в сербском (призренско-тимокский диалект) и русском языках. За основу исследования взят акустический анализ речевого корпуса сербского и русского языков, который включал измерение акустических параметров длительности, тона и интенсивности ударных и безударных гласных в словах. Чтобы избежать проблемы связи интонации предложения и ударения слова, из сербского и русского языков в исследуемый корпус включены слова, занимающие нейтральную позицию внутри коротких предложений. Таким образом, влияние интонации предложения на проверяемые слова минимальное. Все опрошенные – женщины, корпуса исследования сопоставимы по строению тестируемых слов, окружение согласных в словах схожее, кроме того, тестируемые слова занимают центральное положение в высказываниях. Записи анализировались в программе Praat (версия 6.0.14, BOERSMA & WEENICK 2016), тогда как измерения проводились в просодических единицах, определенных в соответствии с формальными подходами к изучению просодии. Все результаты измерений подвергались статистическому анализу. На основе измеренных значений, к которым мы пришли в ходе данного исследования, было проведено сравнение реализации ударения в русском и сербском языке (в призренско-тимокском диалекте, характеризующемся динамической системой ударения). Основные результаты измерения показали существенные различия в самой природе единиц ударения в сербском и русском языках. В отличие от сербского языка (в котором зафиксирован лишь небольшой тональный подъем в безударном слоге), в русском языке, как показали результаты данного исследования, присутствует более выраженный

¹ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

² Эта статья была устно представлена на международной конференции под названием Международна конференция шестнаесети славистични четенија “Памет и историја в славјанските езици и литература”, Софија 30 - 31 мај 2024г.

тональный компонент, на основании чего можно подтвердить количественно-качественную природу ударения, о чем идет речь в теоретической части работы.

Ключевые слова: русский язык, сербский язык, призренско-тимоцкий диалект, ударение, динамическая система ударений, мелодическая система ударений

1. Введение

Как известно, под ударением подразумевается выделение слога внутри слова, характеризующееся высотой тона, интенсивностью или длительностью (GARDE 1993: 126). Во многих языках обычно используются все три компонента, при том, что чаще всего один из них преобладает – поэтому принято говорить о тоническом, квантитативном и экспираторном ударении.

Что касается типологии ударных систем, исходя из места ударения, различаются два типа языков: языки с постоянным местом ударения (связанное ударение) и языки с подвижным ударением. К первой группе языков относятся, например, чешский и французский – в них всегда подчеркивается определенный слог, начальный или конечный, а ко второй группе относятся такие языки, как русский или сербский, в которых ударение не привязано к конкретному слогу.

В языках со свободным ударением, к которым, кроме русского, относятся также итальянский, немецкий, английский и др., не действуют правила, предусматривающие место ударения в словах (GARDE 1993: 11). Таким образом, в русском языке находим немало примеров видимых омонимов, различающихся только ударением (мúка и мукá).

Кроме того, в типологии ударных систем встречаемся, с одной стороны, с *языками с силовым ударением* (англ. *stress-accent languages*), а с другой, с *тоновыми языками* (англ. *tone languages*). В языках с силовым ударением носителем ударения является слог, причем ударение играет контрастирующую роль – его наличие в одном слоге предполагает его отсутствие в других слогах (HYMAN 2009: 216). Типичными представителями этой группы языков являются английский и русский (HYMAN 2009: 231). В тональных языках ударный слог выделяется прежде всего высотой звука (кантонский китайский и йоруба язык), причем высота звука может реализовываться по-разному – как высокая, средняя или низкая (HYMAN 2009: 216). Где-то посередине существует группа языков, называемая в английском языке *pitch-accent languages* (языки звуковысотного ударения), причем в литературе эти языки определяются по-разному. На пример, Еласка обозначает их как языков с высотным ударением (JELASKA 2004), тогда как

Кларк и Йеллоп говорят о языках с ограниченным тоном (CLARK-YALLOP 1995). В этих языках ударение и тон сочетаются, а основными представителями считаются: шведский, норвежский, литовский, тосканский, японский и стандартный сербский язык (HYMAN 2006: 237). Есть четыре основных фонетических типа ударения: динамическое или силовое, при котором ударный слог выделяется большей силой, интенсивностью вследствие увеличения напряженности мускулатуры речевых органов при его произнесении; музыкальное (мелодическое), или тоническое, при котором ударный слог выделяется по высоте голосового тона, по отношению к безударному слогу; количественное или квантитативное, при котором ударный слог выделяется большей длительностью гласного; качественное или квалитативное, при котором гласный ударного слога отличается по качеству от безударных. В конкретном языке могут сочетаться все указанные признаки, но значимость их бывает различной.

В языках с динамической системой ударения до сих пор ведутся споры о том, имеет ли большее значение тон, интенсивность или какая-либо другая особенность в акустическом различии между ударными и безударными слогами (BECKMAN 1986, SLUIJTER 1995, CLALIEN i sur. 1998, MOOSHAMMER, HARRINGTON 2005).

В стандартном сербском языке наблюдается характерная особенность, которая выражается в существовании кратких и длинных интонируемых слогов, а также восходящей и нисходящей интонации, поэтому сербские штокавские диалекты определяются как говоры с четырьмя ударениями: долгое нисходящее, краткое нисходящее, долгое восходящее и краткое восходящее. Система ударения в стандартном сербском языке основана на просодической системе новоштокавских диалектов, которые в XIX веке взяты за основу современного сербского литературного языка. В отличие от большинства индоевропейских и славянских языков, ударение которых реализуется как силовой звук, сербский язык отличается политоническим ударением с фонологически значимым тональным движением (PECO 1985: 33).

В отличие от стандартного сербского языка, в южно-сербских диалектах, к которым относится призренско-тимокский диалект, имеется только одно ударение, образовавшееся за счет отмены всех количественных и качественных противоположностей. Для этой речевой зоны на просодическом уровне характерно «особое ударение – которое по своей природе не свойственно диалектам нашего языка» и ни в каком другом диалекте мы его не встречаем. Этот вид экспираторного ударения «образовался в процессе ликвидации количественных оппозиций в этой речевой зоне – все долгие слоги сократились, и по своему характеру он близок к нашему краткому нисходящему [...] По месту своего возникновения ударение этой зоны соответствует нашей более старой системе ударения» (PECO 1985: 150–151).

2. Методология

Используемая в рамках этого исследования методология предполагает акустико-фонетический анализ отдельно подготовленных материалов, произнесенных носителями сербского и русского языков. Акустические параметры длительности, тональности и интенсивности ударного и безударного вокала анализировались в программном обеспечении для обработки речи PRAAT (версия 6.0.14, BOERSMA & WEENICK 2016).³ Полученные данные подвергаются дальнейшей количественной обработке при помощи программы статистической обработки данных SPSS for Windows (версия 20.00). В статистический анализ включается и описательная статистика, в которой рассчитываются средние, максимальные и минимальные значения каждого акустически изучаемого параметра, а также стандартное отклонение. После этого данные будут обработаны с помощью теста Конглорова-Смирнова и Т-теста. Во всех примерах измерялись следующие значения: длительность ударного и безударного вокала, выраженная в миллисекундах, интенсивность ударного и безударного вокала, выраженная в децибелах, и частота основного тона f_0 в трех точках на ударном и безударном вокале.

В целях предотвращения проблемы отношения между интонацией предложения и ударения в слове, нами было принято решение исследовать природу ударения в словах в так называемой «нейтральной позиции», т.е. в ситуации, когда влияние интонации предложения на испытуемые слова было бы минимальным, и в котором оно могло бы поддерживаться в неизменяемой форме. Слова для анализа как в сербском, так и в русском языках располагались в составе коротких высказываний, занимая при этом центральное положение (ни в начале, ни в конце этих высказываний), обычно располагаясь на вершине интонационной кривой, и неся основное, а не эмфатическое ударение.

Перечень слов для проверки реализации ударений в сербском языке включал в общей сложности 30 примеров в четырех нормативно ожидаемых категориях в двухсложных словах, при отсутствии безударной длительности, которые взяты из *Словаря Матицы Сербской*: ДС: ДУ: КС КУ:⁴ *фарса, тесто, фирма, гужва, доба, добош, стадо, бака, сека, писмо, Боба, туга, пета, дете, петак, тата, тетка, киша, кожа, кућа, битка, соба, тиква, ташна, дугме, сестра, коса, богат, бисер, коза.*

Поскольку место ударения в слове и количество слогов могут влиять

³ Запись производилась в акустической комнате, с использованием микрофона (Combat Gaming Headset G 500), в программе Sound Forge. Записи сохранялись в виде аудиофайлов (.wav формат).

⁴ АВ – вокал под ударением, НВ – безударный вокал; дс – долгое нисходящее ударение; ду – долгое восходящее ударение; кс – краткое нисходящее ударение; ку – краткое восходящее ударение.

на интонационную форму ударного слога, все выделенные слова являются двусложными с ударением на первом слоге и примерно одинаковой слоговой структурой (все ударные слоги открытые, а послеударные слоги бывают открытыми или закрытыми). Для составления корпуса тестируемых слов было выбрано ограниченное предложение (*Реци кућа сада*), которое говорящие произносили с максимально естественной интонацией предложения. О теоретическом обосновании этой методологической основы больше в: ŠKARIĆ 1991; PLETIKOS 2008. Понимая, что рамки каждого предложения могут влиять на характеристики ударного слова (интенсивность, тональность и диапазон тона), мы решили разместить проверяемые в предложениях слова в центральное положение. Шкарич также считает, что «просодические [...] свойства слогов в слове более полно реализуются только в словах, несущих интонационное ядро,⁵ иными словами, эти свойства менее, более или полностью нейтрализуются»⁶ (ŠKARIĆ 1991: 219).⁷

Как известно из литературы, измерение длительности гласных является весьма сложной задачей, поскольку переходы от одной части к другой постепенны, поэтому в ряде случаев трудно определить границы гласных фонем. При проведении программных измерений в рамках нашего исследования, мы соблюдали рекомендации, сформулированные Ладефогедом (LADEFOGED 2007: 94–103). Гласный, стоящий за взрывным звуком, подвергается измерению от первого периодического движения волны после взрыва; в глухих взрывных звуках после короткого факультативного периода аспирации; после фрикативов и аффрикатов гласный измеряется от начала формантной структуры; за назальными и латеральными с точки зрения усиления интенсивности и образования гласной формантной структуры; перед глухими взрывными и аффрикатами до видимой окклюзии; перед звонкими взрывными и аффрикатами до конца формантной структуры; перед фрикативным за границу гласного принимается начало аperiодического

⁵ Под ядром понимается «наиболее интонационно отчетливая часть интонационной единицы» (ŠKARIĆ 2009: 132), которой обычно является ударный слог ударного слова в интонационной единице (или слог после восходящего ударения, на котором находится часть силы артикуляционного напряжения).

⁶ «В хорватском стандарте отчетливо выделяются шесть интонационных ядер: нисходящее, восходящее, нисходящее-восходящее-нисходящее или перевернутое, т.е. инверсное, восходящее и нисходящее или сложное, а также плоское» (ŠKARIĆ 2009: 133). Для акустических измерений словесных ударений Шкарич (2009: 135) рекомендует «нисходящие нейтральные интонационные ядра», в которых тональные свойства словесных ударений будут реализованы наиболее полно, поскольку эти ядра наиболее похожи на ядра в однословных повествовательных предложениях.

⁷ Баталин (2022) как раз показывает, что можно отметить значительную изменчивость основной частоты вследствие влияния интонационного контура фразы, а также диапазона основной частоты гласных, произносимых с нейтральным и эмфатическим ударением в начальной, средней и конечной позиции фразы (БАТАЛИН 2022: 45).

движения волн вследствие начала трения; перед назальными до видимого падения силы и ослабления гласной формантной структуры.

Что касается корпуса, на котором проводилось исследование русского языка, то в него вошли 10 респондентов, произнесших 18 двусложных слов, в которых ударение стояло в начальной позиции слова, в нейтральных предложениях: *баба, жаба, папа, сказка, бука, гудка, суша, десять, девять, кепка, чистка, пита, гичка, кожа, кошка, дочка, дыба, тыква*. Все респонденты – женщины в возрасте от 15 до 20 лет, родившиеся в Москве и по состоянию на 2022 год имеющие место жительства в Сербии. При формировании корпуса мы позаботились о том, чтобы проверяемые слова имели схожее окружение согласных.

3. Про экспираторное ударение в сербском языке

Ударение и интонация в диалектах сербского языка, расположенных далеко от области стандартного языка, не так часто являются предметом обсуждения в сербской лингвистической литературе. Посвященные этой проблеме работы в основном строились на слуховом восприятии (БЕЛИЋ 1905, ИВИЋ 1985, ТОМА 1998). Хорошо известно, что основной просодической единицей призренско-тимокского диалекта является экспираторное ударение.

Призренско-тимокская диалектная область (в литературе встречаются также и названия *торлачские* диалекты, *шопские* диалекты: РЕСО 1989) охватывает территорию юго-востока Сербии, от юго-восточной границы косово-ресавского диалекта до границы Македонии и Болгарии (ИВИЋ 1985: 110). Эти говоры относятся к штокавским диалектам, но они также в немалой степени отличаются от штокавских за счет проникновения так называемых *балканизмов*, которые присутствуют на всех языковых уровнях: фонетическом, просодическом, морфологическом, синтаксическом, лексическом. Одним из типичных балканизмов является наличие только одного ударения (силового), в котором отсутствуют все количественные и качественные противоположности.

А. Белич первый выступил с своей оценкой о природе ударения в этих краях, проводя различие между диалектами восточной и южной Сербии и акцентными единицами в них, которые различаются «по самой силе выдохного⁸ ударения [...] и в темпе речи» (БЕЛИЋ 1905: 271). В своем капитальном труде Белич посвящает отдельную главу этому вопросу под названием *Ударение и количество*, намекая на необходимость описания *экспиратор-*

⁸ Белич указывает, что существует только одно ударение, экспираторное, которое развилось из предыдущей системы двух ударений путем потери количественных оппозиций. Отсутствие качества ударения является еще одной характеристикой этого ударения.

ного ударения не только с точки зрения его места в слове, но и с точки зрения его природы. Позиция Белича основывается на том, что при экспираторном ударении «один слог выделяется силой звучания среди остальных» (БЕЛИЧ 1905: 271), его место свободно и может находиться в словах на любом слоге (*злато, колено, јунак, прође*).

Описывая ударение южносербских диалектов, Ивич отмечает, что «в говорах этой зоны искоренены все количественные оппозиции (нет разницы между долгими и краткими звуками), а также отсутствуют и качественные (интонационные) оппозиции (нисходящие : восходящие ударения). Имеется только одно ударение, экспираторного характера, без обязательных количественных или тональных признаков, произношение которого может меняться по длительности и тону только в зависимости от интонации предложения [...] Место ударения свободное» (ИВИЧ 1985: 112). Ивич отмечает, что для призренско-тимокских диалектов характерно сокращение количества отличительных единиц в системе гласных, и что, тем самым, призренско-тимокскому *a* соответствуют четыре гласных в новоштокавских диалектах: *a, a, a*.

Наиболее полное описание, основанное на слуховом восприятии, характеристики ударения в говорах призренско-тимокской диалектической области находим в исследовании Поля Луи Тома, который пришел к выводу о том, что по экспираторному ударению, «как и в других славянских языках (русском, болгарском, македонском), ударный слог отличается от безударных слогов преимущественно большей интенсивностью» (ТОМА 2008). По его наблюдениям, динамическое ударение «очень близкое к стандартному краткому нисходящему ударению, с возможными более слабыми вариациями в зависимости от одного говорящего к другому, и даже внутри речи одного и того же говорящего в зависимости от его отношения к высказыванию, ритма речи и т.д.», не давая каких-либо более подробных объяснений относительно высоты изменения тона. Поль Луи Тома отмечает в некоторых случаях и долгие слоги, в которых ударные гласные отличаются от безударных не только по интенсивности, но и по длительности. Высота звука в таких примерах «не меняется в пределах этого безударного слога, что четко отличает его от восходящих и нисходящих ударений стандартного языка»⁹ (ТОМА 1998).

Развитие акустических лабораторий в XX веке позволило более точно описать ударения, так как процесс работы не опирался только на слуховое восприятие, но и на акустические измерения, которые можно использовать для гораздо более объективного описания свойств ударения.

В последнее время появились первые акустические исследования экспираторного ударения в сербском языке, которые дают более надежные дан-

⁹ Пецо указывает, что «динамическая система ударений характеризуется сильным произношением ударных слогов и напряженной артикуляцией, что обуславливает значительно более слабую степень артикуляции безударных слогов» (PECO 1985: 16).

ные о самой природе этой акцентной единицы (PAUNOVIĆ 2003, ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, СУДИМАЦ 2017а, ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, СУДИМАЦ 2017б, ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ; СУДИМАЦ 2018). Наиболее полное акустическое исследование корпуса призренско-тимокских диалектов, косвенной целью которого было описание гласных нишской городской вариативности с точки зрения количественных характеристик, представлено в работе Татьяны Паунович (2003).

В работах Лончар Раичевич и Судимац (2017а, 2017б, 2018) проанализированы акустические параметры ударений (тон, продолжительность и интенсивность) в трех региональных зонах призренско-тимокских диалектов: призренско-южноморавском, тимокско-лужничском и сврлижско-запльанском – в работах представлены количественные и качественные значения для всех трех зон в отдельности.

4. О природе ударения в русском языке

На протяжении долгого времени в русской научной литературе преобладало мнение о том, что ударение в русском языке является динамическим, и что доминирующей чертой русского ударения является интенсивность, т.е. что ударный слог произносится с большим напряжением и более сильным выдохом. В результате многочисленных экспериментальных исследований, проведенных на корпусе русского языка, эти представления были опровергнуты во многих работах. От различных взглядов и представлений о «динамизме» русского ударения начали отказываться начиная с пятидесятих годов прошлого века в результате экспериментальных исследований Л.В. Златоустовой. К семидесятым и восьмидесятым годам прошлого века эта теория полностью утратила свою актуальность (ГИНИЋ 2013: 15). Однако, несмотря на результаты экспериментальных исследований, на основании которых был подтвержден количественно-качественный характер русского ударения, многие современные лингвисты с трудом принимали это новое определение, что подтверждается работами (КОЗЫРЕВА, ДЕМИДЕНКО 1981, ВИНОГРАДОВА 1998). И.С. Козырев и Л.П. Демиденко утверждают, что характер русского ударения не самый ясный, и можно лишь сказать, что русское ударение не является мелодичным (КОЗЫРЕВ, ДЕМИДЕНКО 1981: 57). Кроме того, и Виноградов также отмечает, что в чистом виде количественное ударение в русском языке не проявляется, однако, важнейшей особенностью русского ударения он называет длительность (ВИНОГРАДОВ 1998: 531).

В Грамматике современного русского языка АН СССР отмечается, что ударение в современном русском языке является количественно-динамическим. Помимо грамматики Академии, Аванесов также утверждает, что

гласный ударного слога, в отличие от безударных гласных, отличается большей силой произношения, большей продолжительностью и более четкой артикуляцией (АКАДЕМИЯ НАУК СССР 1980: 90, АВАНЕСОВ 1974: 80, АКИШИНА, БАРАНОВСКАЯ 1990: 22, БАБУШКИНА 1999: 17).

В работах ведущих сербских лингвистов также преобладает тезис о «динамичности» русского ударения. Например, Р. Мароевич по поводу русского ударения утверждает, что он является количественно-динамическим, и основан на различии одного слога в слове по длительности, напряжению и силе произношения. Ударный слог всегда длинный, а слоги до и после ударенного слога всегда короткие и произносятся с уменьшенной силой и артикуляционным напряжением. В силу особенности русского ударения гласные в безударных слогах редуцируются, имеют укороченную длительность, пониженное напряжение и ослабленную интенсивность произношения, они меняют свое качество (МАРОЈЕВИЋ 1983: 12).

Терзич утверждает, что система ударения является одной из наиболее выраженных типологических различий между русским и сербским языками. По своей фонетической природе русское ударение динамичное, а сербское – мелодическое. Терзич отмечает то, что ударение русского слова монотонно, что русская система ударения динамична, т.е. что выделение одного слога в слове достигается путем увеличения интенсивности, напряжения и звучности, а также продолжительности произношения, т.е. количественно. Поскольку сила и длительность не действуют независимо одна от другой, Терзич считает, что русское ударение является ударно-количественным, или динамическо-количественным, или экспираторно-темпоральным (ТЕРЗИЋ 2003: 101).

С другой стороны, нам хотелось бы обратить внимание и на те мнения, которые опираются на предположение о количественно-качественном характере русского ударения.

Основной вывод экспериментальных исследований Златоустовой основан на том, что интенсивность не является единственным коррелятом ударения в слове. Длительность следует считать наиболее надежным коррелятом ударения в словах (ЗЛАТОУСТОВА 1962: 17–18), но с длительностью тесно связаны и другие корреляты ударения (интенсивность, высота, тембр гласных). Соответственно, высота тона не представляет собой характеристику русского ударения (ЗЛАТОУСТОВА 1962: 17–18).

Матусевич считает, что в любом языке можно охарактеризовать ударный слог четырьмя фонетическими средствами: длительность, сила, качество, высота звука. В силу своей фонетической природы ударение русского языка определяется Матусевич, в первую очередь, как качественное, во-вторых, как количественное, и в-третьих, как динамическое (МАТУСЕВИЧ 1976: 225).

Горячева также утверждает, что ударение в русском литературном языке является качественно-количественным, поскольку фонетической приро-

дой русского ударения она называет длительность, интенсивность и тембр гласных (ГОРЯЧЕВА 2020: 17–18).

И Князев и Пожарицкая приходят к выводу о том, что ударения в русском литературном языке следует считать качественно-количественным. В ударной позиции гласные представлены в своей полной форме, занимая идеальные позиции в голосовом пространстве, обеспечивающие достаточную длительность звука. В других позициях это приводит к укорочению длительности гласных в результате уменьшения амплитуды движения в направлении целевой точки артикуляции, и это приводит к редукции гласного (КНЯЗЕВ, ПОЖАРИЦКАЯ 2011: 161). Кодзасов и Кривнова, Князев и Пожарицкая пришли к выводу, что основными акустическими коррелятами ударения в современном русском литературном языке являются контрасты длительности и спектральных характеристик гласных (КОДЗАСОВ, КРИВНОВА 2001: 190, КНЯЗЕВ, ПОЖАРИЦКАЯ 2011: 160–161).

5. АКУСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УДАРЕНИЯ В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В этом разделе представлены таблицы с данными и краткий анализ природы динамического ударения в сербском языке, т.е. обзор результатов средних значений длительности, выраженных в миллисекундах, значений (ЧОТ) частоты основного тона в трех позициях ударного и трех позициях безударного гласного, выраженных в герцах, и измерений интенсивности, выраженных в децибелах – для ударных и безударных слогов. Представленные в этой статье результаты, которые относятся к сербскому языку, являются частью более широкого исследования, проведенного на территории юго-восточной Сербии, для которой характерно именно экспираторное или динамическое ударение (ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, СУДИМАЦ 2017б).

Таблица 1. *Результаты анализа длительности, ЧОТ и интенсивности носителей призренско-тимокского диалекта (область города Ниша)¹⁰*

Ударение	Слог	Длительность	Частота основного тона			Интенсивность
			1.	2.	3.	
длгое низходящее	1.	115,12	204,60	198,00	194,44	76,85
	2.	63,08	206,08	197,00	196,28	70,42
длгое восходящее	1.	109,33	195,68	189,01	186,60	75,80
	2.	61,08	191,56	189,08	187,92	71,97
краткое низходящее	1.	106,38	197,52	190,56	188,28	76,05
	2.	59,43	190,40	191,00	188,98	72,44
краткое восходящее	1.	113,13	181,10	175,50	177,90	76,21
	2.	54,62	189,20	188,60	185,90	71,59

Тональная линия ударных гласных характеризуется небольшим понижением в пределах от 4 до 10 герц. Тональная вершина во всех четырех

группах достигалась в первой позиции безударного гласного. В целях получения максимально точных результатов, полученные значения выражаются и в половинах десятичных. Измерению подвергаются следующие значения: диапазон F0 между началом и концом ударного гласного; диапазон F0 между началом и концом безударного гласного и диапазон F0 между концом ударного и началом безударного гласного, выраженным в половинах десятичных. На основе полученных данных можно прийти к выводу о том, что направление тональных линий как в ударных, так и в безударных гласных во всех четырех исследованных группах примеров является одинаковым, т.е. в большинстве примеров наблюдается общее нисходящее тональное движение в ударном слоге и небольшое повышение тона в первой позиции безударного слога.

Средний количественный показатель ударных гласных составляет около 110 мс (средняя длительность гласных под долгими ударениями составляет 112 мс, а под короткими ударениями 109 мс), средняя длительность безударных гласных – 59 мс (средняя длительность безударных гласных в словах с долгими ударными гласными составляет 62 мс, тогда как средняя продолжительность безударного гласного в словах с краткими ударными гласными составляет 56 мс).

Среднее значение интенсивности ударного гласного составляет 75 децибел, безударного гласного – 71 децибел. Результаты статистического анализа показывают, что интенсивность реализуется одинаково во всех четырех группах, т.е. что различия в интенсивности ударного гласного не являются статистически значимыми ($p > 0.05$), в то время как между ударными и безударными гласными существует статическая значимость ($p < 0.05$).

Общее тональное движение в призренско-южноморавском диалекте подтверждает, что это преимущественно динамическая система ударений с элементами тональной системы ударений (что в данном случае выражается в повышенном тоне безударного гласного).

Что касается результатов измерений по русскому языку, то нормальность распределения наблюдаемых переменных проверялась с помощью теста Комогорова-Смирновой. Поскольку ни по одной из переменных не зафиксировано существенное отклонение от нормального распределения, считаем, что для сравнения средних значений оправдано использование теста зависимых выборок (Paired Samples T-Test).

По результатам T-теста можем прийти к выводу о статистически значимой разнице в длительности ударных и безударных гласных, которая отражается в большей продолжительности ударных гласных, что и представлено в таблице 2. Эти результаты показывают, что русский язык характеризуется комплексным квантитативно-силовым, или количественно-динамическим ударением. Иначе говоря, ударный слог в русском языке характеризуется удлинением гласного и произносится с большей силой. С акустической точ-

ки зрения это отличает ударный слог большей громкостью, а с физиологической – усилением мускульного напряжения.

Таблица 2. *Результаты анализа продолжительности носителей русского языка из города Москва*

	N	Mean	Std. Deviation	t	df	Sig. (2-tailed)
TRNA	180	118.92	16.72	33.946	89	.000
TRNN	180	66.80	8.97			

Таблица 3. *Результаты анализа ЧОТ носителей русского языка из города Москва*

	N	Mean	Std. Deviation	t	df	Sig. (2-tailed)
T1NA	180	231.59	28.72	16.702	89	.000
T1NN	180	210.60	28.37			
T2NA	180	225.56	28.24	15.526	89	.000
T2NN	180	205.28	28.62			
T3NA	180	218.96	29.45	8.407	89	.000
T3NN	180	197.84	34.12			

По результатам Т-теста можем прийти к выводу о том, что в связи с движением ЧОТ в трех наблюдаемых позициях между ударным и безударными гласными существует статистически значимая разница между ударным и безударными гласными. Что касается ударного слога двухсложных слов, использованных для тестирования, то здесь средняя кривая тона основной частоты имеет нисходящий характер. Средние значение показывают, что наивысший тональный пик достигается в первой позиции ударного слога, при этом разница между начальной и конечной частью гласного составляет 12,63 миллисекунды. Падение тона, присутствующее в ударном гласном, продолжает падать до последней позиции безударного слога. Разница между началом и концом безударного гласного составляет 12,76 миллисекунды. Такая тональная линия указывает на отчетливо видимую нисходящую тенденцию во всех протестированных примерах.

Таблица 4. *Результаты анализа интенсивности для носителей русского языка из Москвы*

	N	Mean	Std. Deviation	t	df	Sig. (2-tailed)
InNA	90	73.04	2.01	35.174	89	.000
InNN	90	65.05	1.91			

По результатам Т-теста приходим к выводу о том, что существует статистически значимая разница в интенсивности ударного и безударного гласного, при более высокой интенсивности ударного гласного.

6. Заключительные замечания

Полученные нами в ходе исследования результаты указывают на то, что нельзя говорить о строгом обобщении при разделении систем ударения на тональные и динамические, и что переплетение элементов тональных и динамических систем вполне возможно.

Если бы мы на основе измеренных значений попытались сравнить реализацию ударений в русском и сербском (призренско-тимокском диалекте), в нейтральной позиции предложения, то пришли бы к наблюдениям, указывающим на явные различия в природе ударений. В отличие от сербского языка (в котором отмечается небольшой тональный подъем на безударном гласном), в русском языке, как показали результаты данного исследования, присутствует более выраженный тональный компонент, который подтверждает предположение о количественно-качественном характере ударения, обсуждаемом в теоретической части данной работы. Движение тоновых линий, которое также является важнейшим параметром установления различия в данных языках, ясно указывает на разную реализацию ударения в сербском и русском языках. Русское ударение имеет смешанный характер, являясь не только динамическим, но и количественным, качественным и музыкальным, т.е. ударный слог всегда бывает сильнее и содержит более долгий гласный.

Поскольку данный анализ был направлен только на двусложные слова узкой направленности, в дальнейших исследованиях мы намерены проанализировать также и зависимость параметра частоты основного тона (ЧОТ) ударной гласной, занимающей разные позиции во фразе.

Подчеркиваем, что данное исследование является пилотным, и что в дальнейшем будут проведены более детальные исследования, особенно в области русского языка. Эти исследования будут включать большое количество примеров на более широкой выборке, а также более точный фоне-

тический анализ, в который будут включены типы слогов и их редукция, специфичные для русского языка.

Цитируемая литература

- АВАНЕСОВ, Р. И. *Русская литературная и диалектная фонетика*. Москва, с. 80, 1974.
- АКАДЕМИЯ НАУК СССР институт русского языка, *Русская грамматика*. Москва: Издательство наук, 1980.
- АКИШИНА, А.А., С.А. Барановская. *Русская фонетика*. 2-е изд., испр. М.: Русский язык (1990), с. 102.
- БАБУШКИНА, Т.В., Н.Н. Гурьева. *Фонетическая система русского языка*. Тверь: Изд-во Тверского Гос. Ун-та, (1999), с. 78.
- БАТАЛИН, С. В. „Влияние фразовой позиции и типа ударения на частоту основного тона“. *Вестник ВГУ*. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, (1) (2022), с. 45-53.
- БЕЛИЋ, А. *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник I, Београд: Српска краљевска академија наука, 1905.
- БОНДАРКО, Л. В. *Звуковой строй современного русского языка*. Москва: Просвещение, 1977.
- ВИНОГРАДОВ, В. А. «Ударение» [В]: В. Н. Ярцева (ред.) *Языкознание*. Большой энциклопедический словарь. Москва: Большая российская энциклопедия, 1998, (531–532).
- ГИНИЋ, Ј. *Настава прозодије руског језика у српској говорној средини (лингвистички и лингводидактички аспекти)* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, 2013.
- ГИНИЋ, Ј. „Акцентуација руског и српског језика у контрасту“. *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића: међународни научни зборник радова Article 3*, 2018, (р. 33–49).
- ГОРЯЧЕВА, З. З. *Ударение в современном русском языке*. Эрэдээктэрдэр, 2020, 17.
- ЗЛАТОУСТОВА, Л. В. *Фонетическая структура в потоке речи*. Казань, 1962.
- ИВИЋ, П. *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*. Друго издање. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- КНЯЗЕВ, С.В., С.К. Пожарицкая. *Современный русский литературный язык: Фонетика, орфоэпия, графика и орфография*. М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2011.
- КОДЗАСОВ, С. В., О. Ф. Кривнова. *Общая фонетика*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001.
- КОЗЫРЕВ, И. С., Л. П. Демиденко. *Современный русский язык. Фонетика. Орфоэпия*. Минск: Вышэйшая школа, 1981.

- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, А. „Прилог проучавању природе акцената у српском језику“, *Српски језик* XXI, 2016, 627–639.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, А., Н. Судимац. „ACOUSTIC PARAMETERS OF SPEECH AS FORENSIC MARKERS FOR SPEAKERS OF PRIZREN-TIMOK DIALECT“, *Tematic conference proceedings of international significance ARCHIBALD REISS DAYS*, Tom I, Volume I, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 2017a, 461–473.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, А., Н. Судимац. „Акустички опис нагласка у говорима призренско-јужноморавског дијалекта“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LX/2, Нови Сад, 2017b, 209–225.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, А., Н. Судимац. „Акустички опис нагласака у говорима тимочко-лужничког дијалекта“, *Philologia Mediana* X/10. Ниш, 2018, 423–439.
- МАРОЈЕВИЋ, Р. *Грамматика руског језика*. Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 1983.
- МАТУСЕВИЧ, М. И. *Современный русский язык. Фонетика*. Москва: Просвещение, 1976.
- ПАНОВА, Е. А. „Сопоставление акустической природы словесного ударения в сербском и русском языках“. *Вестник славянских культур*, (2 (36)), 2015, 147-154.
- ПАНОВА, Е. А. „Реализация сербского тонального ударения носителями русского языка (аудитивный анализ)“. *Вестник славянских культур*, 39 (1), 2016, 134-143.
- РЕФОРМАТСКИЙ, А. А. Введение в языковедение. Москва: АСПЕНТ ПРЕСС, 1996.
- ТЕРЗИЋ, А. *Фонетика руског језика у поређењу са српским*. Славистичко друштво Србије, 2003.
- ТКАЧ, Т. Г. „Сопоставительные артикуляторные таблицы в обучении иностранному языку“. *Русистика без границ*. Т. 6. № 1., 2022, (84-88).
- ТРУБЕЦКОЙ, Н. С. *Основы фонологии*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1960.
- ALEKSANDER, R. *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München, 1975.
- BECKMAN, M. *Stress and non-Stress Accent*. Dordrecht: Foris, 1986.
- BOERSMA, Paul, David Weenick. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.0.14) [Computer program]. <http://www.praat.org>. 2. 5. 2016.
- CLALIEN, K., Dogil, G., Jessen, ML, Marasek, K., Wokurck, W. „Stimmqualität und Wortbetonung im Deutschen“. *Linguistische Berichte* 174. Westdeutscher Verlag, 1998, 202-245.
- CLARK-YALLOP J. Clark, C. Yallop, *An Introduction to phonetics and phonology*. Blackwell Publishing, 1995 (<https://bib.irb.hr/.../337326>. Pletikos_2008_Akustički_opis_hrvatskih_naglasaka). 20. 5. 2016.
- GARDE, P. *Naglasak*, Školska knjiga Zagreb 1993.

- HYMAN, L. „Word prosodic Typology“. *Phonology* 23/2, 2006, 225-257.
- HYMAN, L. „How (not) to Do Phonological Typology: the Case of Pitch-accent“. *Language Sciences* 31, 2009, 213–238.
- JELASKA, Z. *Fonološki opis hrvatskoga jezika: glasovi, slogovovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.
- LADEFOGED, P. *Phonetic Data Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- LEHISTE, I. „Some Acoustic Correlates of Accent in Serbocroatian“, *Phonetica* 7, 1961, 114–147.
- LEHISTE, I. i Pavle Ivić, „Word and sentence prosody in Serbocroatian“. *Current studies in Linguistic series* 13, Cambridge, MA: Mit Press, 1986.
- LEHISTE, I. *Suprasegmentals*. Cambridge, Massachusetts i London, England: M.I.T Press, 1977.
- MOOSHAMMER, C., Harrington, J. „Linguistic prominence and loudness: a systematic comparison between lexical word stress, sentence accent and vocal effort“. *Between Stress and Tone*, IAS Conference, Leiden, the Netherlands, 15-18 June 2005, 37-39.
- PAUNOVIĆ, T. *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala*, Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 2003.
- PECO, A. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Treće izdanje. Beograd: Naučna knjiga, 1985.
- PECO, A. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Četvrto izdanje. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- PLETIKOS, E. *Akustički opis hrvatske prozodije riječi*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2008.
- SLUIJTER, A. M. C. *Phonetic correlates of stress and accent*. The Hague: Holland Academic Graphics - IIL dissertations, 1995.
- ŠKARIĆ, I. *Fonetika hrvatskoga književnog jezika*. S. Babić, D. Brozović, M. Moguš, S. Pavešić, I. Škarić i S. Težak (ur.). Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika: nacrti za gramatiku. Zagreb: HAZU, Globus, 1991, 71–378.
- ŠKARIĆ, I. *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.
- TOMA, P. L. „Govor Niša i okolnih sela“. *Srpski dijalektološki zbornik XLV*, Beograd: Srpska akademija nauke i umetnosti – Institut za srpski jezik, 1998.

Александра Р. Лончар Раичевић
Катарина П. Станковић

КОНТРАСТИВНО ПОРЕЂЕЊЕ ПРИРОДЕ НАГЛАСКА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОМ ДИЈАЛЕКТУ)

Овај прилог представља покушај контрастирања природе акцента у руском језику и призренско-тимочком дијалекту српског језика, за који је карактеристично постојање експираторног или динамичког акцента. У раду се разматрају прозодијска својства квантитета, квалитета и интензитета у руском и српском језику, а подаци добијени акустичком анализом на изабраном узорку, обрађени у програму за обраду говора PRAAT (верзија 6.0.14, BOERSMA & WEENICK 2016) показали су сличности и разлике у реализацији прозодема у датим језицима. Резултати истраживања показали су да не постоји строга генерализација између тонских и динамичких система што се првенствено огледа у анализи спроведеној на корпусу из руског језика, у којем је уочљиво присуство тонске компоненте.

Кључне речи: руски језик, српски језик, призренско-тимочки дијалекат, акценат, динамичка акцентуација, музичка акцентуација

СТРАХОВИТА ЧУЛНОСТ – ПОЕТИКА СЕНЗОТОПА У ИРИСУ БЕРЛИНА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

У раду анализирамо *Ирис Берлина*, уводни текст путописа *Књига о Немачкој* Милоша Црњанског који је након издања у периодици (1929) и интегрално објављен (1931). Са методолошким ослоном у атмосферичком и сензитивистичком заокрету у хуманистичким наукама (Howes, 2005), до кога долази почетком новог миленијума, маркирамо кључне аспекте сензитивистичке поезике као интерпретативног полазишта. Означавајући појмом „сензотоп“ (МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2024) посебан тип простора у коме преовлађују чулне медијације и мултисензорно искуство субјекта исказа и/или ликова, разматрамо његова својства и улогу у Црњанском путопису. Указано је на значај чулних импресија *Ириса Берлина* у контексту модерничког и сензотопа авангарде, као и у односу на суматраистичке (аутопоетичке) елементе.

Кључне речи: *Ирис Берлина*, Милош Црњански, сензотоп, атмосфера, сензитивистичка поезика

У првим декадама новог миленијума два теоријска покрета, означена као атмосферички (*atmospheric turn*) и чулни заокрет (*sensual turn*, Howes, 2005) привукла су пажњу проучавалаца унутар подручја хуманистичких наука. У науци о књижевности теоријско-методолошки и интерпретативни потенцијал ових истраживачких парадигми већ се у првим радовима² показао изузетно плодноним.

Како смо до сада у више наврата писали (МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2020, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2022, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2022а, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2024), генезу атмосферичког заокрета треба тражити у феноменолошкој филозофској теорији М. М. Понтија и његовом концепту „атмосферичке перцепције“. Реч је о посебном виду си-

¹ snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

² У студијама из области атмосферичке и сензитивистичке поезике (МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2020, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2022, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2022а, МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2024) доносимо исцрпан преглед актуелне литературе која се односи на ове теме.

нестезијске и мултисензорне перцепције која не ограничава искуство и сваком нашем осећању даје просторност. Важну улогу у реактуелизацији појма атмосфере као новог *genius loci* унутар савременог теоријског дискурса има утемељивач нове феноменологије, Х. Шмиц. Развијајући концепт осећања као атмосфере (уведен 1969. год), Шмиц наглашава да природи наше „афективне погођености“, и „интензитета захваћености“ одговарају тзв. бесповршински простори, какав је простор звука, ветра, тишине, телесних реакција или воде као доживљеног динамичног волумена (SCHMITZ 2018: 37, 86, 89). Ове специфичне феномене Шмиц означава термином полуствари (*half-entities*) које као квазиобјективне датости, а не ствари по себи носе суштински атмосферички потенцијал.

Као афективно разливен емоционални простор, атмосфера се не може прецизно локализовати. Њој је својствено „лебдеће стање“ препуно одређења, од којих се ниједно не може пробити као оно главно“ (SCHMITZ 2018: 76). Управо се тезом о холистичком карактеру атмосфере и њеној иманентној позиционiranости и з м е њ у субјекта и објекта „побија доминантан менталистички приступ у хуманистици као превише апстрактан и поједностављен“ (MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2020).

Осим поменутих аутора, најистакнутији представници нове феноменологије и атмосферичке естетике су италијански теоретичар Т. Грифери, који је, између осталог, увео концепт „атмосфере првог утиска“ (2018) и Г. Беме, који је издвојио пет дистинктивних фактора атмосфере као „емоционалног простора“: 1. расположење, 2. синестезија импресија, 3. утеловљеност, 4. интерсубјективност и 5. културална условљеност објекта и симбола који еманирају атмосферичко дејство.

2.

Док су новофеноменолошки теоретичари атмосфере примарно оријентисани ка њеним естетичким праксама показујући притом веће интересовање за студије (атмосферичких) простора, представници сензитивистичког заокрета највећи допринос дају на пољу „сензологије“ (NEUHAUSER 2023) или студија чула³, сагледаваних „у свим аспектима као отелотворених културних конструкција (а не само као фактора ограничених на физиологију или психологију“, NEUHAUSER 2023: 433). Оно што повезује обе групе истраживача јесте управо њихово инсистирање на повезаности чулног, афективног и емоционалног искуства, као и концепт мултисензорне перцепције чије је порекло у феноменологији. Јављајући се и као рефлекс удаљавања од лингвистичких и текстуалних парадигми, као и од искључиво психолошког приступа чулима, студије чула истражују различите облике културног

³ В. о томе у: МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2024: 373-389.

сензорјума или сензорних модела културе, као и доминантне конструкције значења чулне перцепције или културне хијерархије чула унутар друштвених заједница/социјалних група (*Sensory communities*, NEWHAUSER 2023: 434) које регулишу консензус чула.

Радови двоје најзначајнијих представника сензитивистичког заокрета, антрополога и аутора *Манифеста сензорних студија* (2022) Д. Хјуза и историчарке културе и ауторке књиге *Свет чула* (1993) К. Класен, потврђују да су студије чула широко конципиран интердисциплинаран покрет, који се дуж чулних линија може поделити на визуелну културу, културу слуха, културу мириса, културу укуса и културу додира.

Комплементарност двеју теоријских парадигми нуди вишеструке могућности актуелизације у науци о књижевности унутар истраживачке оријентације коју означавамо синтагмом *сензитивистичка поетика*. Њено методолошко залеђе јесте у феноменолошком приступу који чулним сензацијама придодаје атрибут „атмосферског“ чиме се, следимо ли М. М. Понтија, наглашава немогућност њихове прецизне локализације, омнипрезентност и инхерентна саживљност са телесним искуством као иманентним аспектом „синестезијског искуства“. Прихватајући тезу Ж. Делеза и Ф. Гатарија о уметности као „језику чулних утисака, било да се преноси кроз реч, звук, боју или камен“, те о „чулним утисцима као зонама неодређености и неразлучности“ (1995: 223, 86), теоријским претпоставкама атмосферичког простора генерисаног „полустварима“ придружујемо појам „*сензотопа* као простора у којем преовлађују чулне медијације и мултисензорно искуство субјекта исказа и/или ликова“ (МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2024).

Унутар назначеног методолошког оквира и полазећи од начелне претпоставке о још увек недовољно истраженој сензопоетичкој традицији у српској књижевности, (у контексту и историјске и теоријске поетике)⁴ у раду анализирамо поетику сензотопа у путописном тексту *Ирис Берлина* Милоша Црњанског.⁵

3.

Путопис *Ирис Берлина* најпре је био објављиван у наставцима у *Српском књижевном гласнику* (1929, Књ. 28, бр. 1, 2, 3, 4, 5), потом као засебно издање у *Књизи о Немачкој* (1931), док је коначан облик добио у књизи *Путописи*, унутар *Сабраних дела* Милоша Црњанског (1966: 221-320). Претпоставља се да је текст настао „током 1928/1929. године, у време када је

⁴ Као важан допринос у овој области издвајамо истраживање синестезије и, у ширем смислу, чулних аспеката у српској поезији Ђ. Вуковића (2023).

⁵ Овај рад представља продужетак нашег интересовања за проучавање српске књижевности из угла атмосферологије и сензитивистичке поетике.

Црњански радио као аташе за штампу у посланству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Берлину“ (МИРКОВ-БОГДАНОВИЋ 2013: 49).

На „чулно богатство“ дела овог класика српске књижевности указивано је много пута у књижевној историографији (ПЕТКОВИЋ 1996, ЈАЋИМОВИЋ 2005). С обзиром на време публикавања уводног текста путописа *Књига о Немачкој*, у литератури је посебно истицана његова припадност поетици авангарде, као и присуство суматраистичких (аутопоетичких) елемената. Прецизнији каталожки опис чулних мотива, природа сензотопа и интерсензорних релација чини се да су иза општег критичког консензуса остали недовољно истражени.

У наставку рада ексцерпирану грађу типолошки разврставамо према поткатегоријама чулне импресије, док у интерпретативно-аналитичком делу рада маркирамо неке од кључних аспеката Црњанскове путописне сензопоетике.

3.1. Визуелно-колористички сензотоп

Почетак путописа: „Немачке појаве и ствари не само да нису безбојне, већ су, напротив, пуно, густо шаренило, често опорно, и, баш зато незаборавно“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 253), наговештава доминацију боја као сензитивне медијације простора којом се наглашава колористички сензотоп Берлина.

У његовој палети најфреквентније су плава (са варијацијом модрог) и зелена боја, од којих се свака помињу на 22 места, а потом црвена (12 примера), жута (8), сива (7), бела (6), црна (6), тамна (5), ружичаста (4), љубичаста (2), румена, рујна, сребрна и фосфорна, са по једним примером. Неколико појединачних лексема се односи на комбинацију двеју боја (пепеља-восмеђе, мркозелено, жутобело, ружичасто-жуто). На дестабилизацију хроматонимске перцепције простора, која је карактеристична за модернистичку феноменологију сензотопа, посебно указује скаларна лествица („најтамније боје“), а још више прелаз са придевске на именичку лексику који даје ефекат алохроизма и нијансираног, разливеденог атмосферичког простора: „зеленило“ (7 примера), „дрвенило“, „плаветнило“, „шаренило“. Протежност колористичких сензација којом се динамизује објекат виђеног исказује се и негацијама („оно што за око није тамно“), афективно-фигуративним проширивањем (чудно / упаљено / језиво / дубоко зелено) и описним именованом („Жене, очију боје бршљана и ванредног плаветнила, до љубичастог“, ЦРЊАНСКИ 1995: 266, боја опала, боје дуге, боје љубичица и крви, неприродне боје, вртлог боја, ванредне, дивне боје, изрази пролазности пуни боја, страховито исфарбани биоскопи, таласи боја, незабораван материјал боја, дивне боје звезда, надземаљски леп колорит, прљава боја, „боје меса и плодова афричких, америчких и азијских“, ЦРЊАНСКИ 1995: 268).

Бојом се маркирају различити аспекти немачке стварности (улични призори и јавни ентеријери, природа, географске карактеристике, људи,

предмети, железничка станица, пристаништа, оно што се види дуж пруге, са реке, под аеропланом), а њихово (често асиндетски задихано) набрајање ствара утисак свеобухватности и/или непостојања селекције у литераризацији перципираног.

На реторику боје указују и емфатичка понављања (нарочито изражена на почетку путописа), и не само конкретни спектар боја, већ и његово вредновање и, поготову, вишеструке негације. Тако се у тексту чак девет пута наглашава да у Немачкој ништа није безбојно, да би се у позитивном модусу та тврдња варирала кроз сличне исказе са лексемом „боје“: сва Немачка у бојама, пуно боја, боје природе, боје индустријских реклама, бојадисана осветљења. Посебан утисак пребојености или ултрахроматских просторних сензација „горућег спектра“ добијен је инверзијом мимезе колорита на линији сучељавања природе и културе, или природног које нестаје пред вештачким. Пространства житних поља замењују индустријска постројења, ритам смене годишњих доба надјачавају индустријске мене. Црњански примећује да „лик немачке земље више није по Божјој вољи саздан, већ по профилу рада радника“, а следећи навод илуструје управо овај прелаз природног пејзажа у културни сензотоп:

Појаве немачког живота, успут, за око, уопште нису тамне. Земља, стара земља, претерано би било рећи да је нестала под масама немачких ствари које се виде дуж пруге, са реке, или под аеропланом: али да делови природе, боје природе, , немају више битног значаја у немачким видицима, то се не заборавља. Земља нестаје у непрекидном наставку дела људске руке, зграда, радионица, а њене боје, врло често у боји индустријских реклама. Житна поља делују већ, наоко, скоро као неприродне боје“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 254).

Сензације светлости спајају географски удаљене урбане пределе у јединствену „поетику“ урбаног пред којом се губи аутентичност локалног:

Вечерња осветљења натписа и реклама (скоро иста и у Паризу, пренета са њујоршког Бродвеја), нису само узрок једне нове, модерне поетичности вечера и ноћи великих градова, потпуно различите од некадашње „поетичности“, већ и знак нестанка нечег карактеристично „немачког“, што тоне у нешто велико и интернационално“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 255).

У ширем поетичком контексту наведена конверзија проблематизује однос између мимезе и естетизације/литераризације света. Не чинећи отклон од концепта уметности као екстензије чулног (пример поређења виђене појаве са Диреровом сликом), аутор у аутоиронијском и аутопоетичком тону критикује литерарне конвенције традиционалног путописног сензотопа који има или премало или превише боја; бесплатни немачки живот тако је виђен као проналазак писаца, или непотребни вишак који путописци додају неутралним бојама света. Са друге стране, амбивалентност поменутог концепта открива и искуство „дубље сензације“; као посетилац музејских изложби Црњански се диви „тамној зрачности“ Рембрантових слика (1995:

307), док патос хроматофилије врхуни у резонанци која се са колористичке екфразе слике Паула Клеа преноси на невидљиве боје ириса као естетичког симбола.

[...] једна слика Паула Клеа. Златна риба.

Скоро сваки дан ишао сам да је видим. [...]

Незаборавни топаз тај пливао је у бојама ириса, светлео је увек сјајем неким, што се налази и види само у најгрозничавијим тренуцима љубави.

Златна та риба сећала ме је, да изнад тих бруталности, беда, људских глупости, изнад свих слика Берлина, има нешто што није болно, што није телесно, што није пролазно, није видљиво. Ирис нечег огромнијег од Берлина (ЦРЊАНСКИ 1995: 285).

Колористичке инверзије могу се тумачити и као „израз пролазности пуних боја“, „вртлога боја (ствари)“ којим се назначује ток историјских промена у немачкој култури и политици (контраст између „предратних и послератних боја“, аналогија „спољних и унутрашњих боја), у имаголошком (опорост боја за странце) или екокритичком кључу (неприродне боје нових технологија). На то указује још једна колористичка екфраза:

Осветљења (рекламе) берлинска, за последње две године, потпуно су изменила вече у тој вароши.

Чини се, као да се долазак ноћи догађа, при зеленим, љубичастим, рујним, плавим муњама, под сноповима зракова, што бију с неба“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 323).

Семантички потенцијал колористичког берлинског сензотопа („читава један разноврсни низ боја“), потврђује и општу тенденцију авангардног путописа и „авангардног уметничког сензибилитета“ (ЈАЋИМОВИЋ 2005: 69), као и њему аналогне топографије и сензотопике, подвлачећи, у једном наглашеном хиперболисаном гесту и јединственој линију хроматофобије као новог фигуративног регистра чулног. Усаглашавање апстрактне дефигурације таквог колористичког сензотопа са ширим уметничким контекстом тога времена, као што је конструктивизам у ликовној уметности, добро илуструје следећи навод са почетка берлинског путописа: „[...] слика коју треба замислити, одмах од почетка, мора имати велике површине оштрих боја, огромне префарбане квадрате и паралелограме, и, у њима, гигантске конструкције гвожђа, у непрекидној промени (ЦРЊАНСКИ 1995: 254).

3.2. Аурални сензотоп

С обзиром на то да је тежиште перцепције на свеопштој урбаној индустријализацији и новим технолошким производима, није необично да те импресије у *Ирису Берлина* Црњански изражава и богатим речником акустичких сензација. Каталог звукова обухвата распон од тишине и мутираног звука („брзина без шума“, ћутање, гробна тишина, нечујни аутобуси, нечујни ауто, тишина у паузи за ручак, пријатна тишина музеја), преко јед-

ва чујних сензација (шапат, шум шедрвана, стишани цез, шапат дивљења, полугласни живот улице, откуцавање сата), до изразито звучних импресија (треска модрих чекића, крештање, безмерна врева, подземно хујање и грмљавина, звиждук, грмљавина мотора авиона и грмљавине улица, врисак сирена, дечји смех и цвркул птица, свирка пруских фула војске, весело звиждукање, трештање музике, претрпанпст музиком, хука аутомобила, фабрика, банака). Као и у случају колористичког сензотопа, сонорну картографију града исцртавају различити извори звучне медијације: фабрика, банака, паркова, рекламних оглашивача („Купујте немачка кола – вичу рекламе са свих зидова. [...] *Der Wagen, unser Wagen* – чује се на сваком кораку, као најлепши стих и љубавна заклетва“, ЦРЊАНСКИ 1995: 318), пијачних дијалеката, кафанске и уличне вреве, мотора авиона. Та „хука и бука“ из „сто ситница“, како каже Црњански (1995: 304), смењује се са звучним контрапунктом берлинских улица испуњених „дерњавом уличних продаваца, изнемоглим старачким гласом, смехом или миром“. Урбаној какафонији доприноси и акустички сензотоп берлинског ЗОО врта који озвучује лавез и урлик паса, дрека и врисак мајмуна.

Као контраст хиперболисаном звуку, јавља се његово снижавање, редуција или минимализовање; као да се мутираним звуком, том „брзином без шума“ звучна разгледница новог света убрзане немачке обнове чини још више неприродном, резистентном на искуствени доживљај посматрача. Док ономагопејске речи и изрази преносе узајамну резонанцу урбане и текстуалне акустике, форме и садржаја, речи и (звучне) слике, објективне перцепције и субјективног доживљаја, реторику берлинског звукописа појачавају метафорични искази у којима се преплићу информативно-репортажни и књижевно-уметнички регистри текста. Естетизацији чулног⁶, притом, пријемчив је и аурални сензотоп Берлина; „шапат дивљења и глас разума“, критичка дистанца или ауторова наклоност мења се када се перцепција са људи, са предметног или природног окружења премешта у поље уметности, као, нпр, музике. Илустративан је следећи пасаж у коме аутор говори о посети предавању бившег румунског министра спољних послова:

Сала је бурно пљескала, свакој лепој слици и метафори – али кад се све свршило, изишли смо у Берлин опет по раскошним ћилимовима, у боји као крв. И правог спокојства, мира од свих гађења, безумности и лудости, нашли тек, затворивши очи, у вечерњој музици, којом је, при свршетку слеподнева, поплављен тај град. У музици, једином међу свим оним што човек ради, чистој, лакој, непролазно пријатној и разумној (ЦРЊАНСКИ 1995: 302).

⁶ Појам естетизације у раду користимо у значењу које му приписује В. Гвозден, пишући о српском путопису у периоду 1914-1940: „[...] када је реч о естетизацији, говоримо о неодређеном вишку који разнолики актери у књижевном пољу желе да унесу у властите производе. Тај вишак односи се на саму стварност, на ‘истину’, али и на начин говора о тој стварности, а можда се највећма односи на разумевање историје и улоге уметности у прошлости и садашњости (2011: 292).

Будући да носи снажан атмосферички потенцијал, сензопоетика звука посебно је сврховита у атмосферичким и амбијенталним сликама исказаним мултисензорним екфразама, о чему ће у наставку бити још речи.

3.3. Хаптички и тактилни сензотоп

Искорак из концептуалне метафоре „додира са немачким стварима“⁷ може се читати и као фигуративни симптом *Ириса Берлина* као модернистичког путописа који се отвара ка хаптичком и тактичном сензотопу, односно, ка медијацији путописаног простора контактним (тзв. нижим) чулима – додира, укуса и мириса. Устаљено (литерарно) поларизовање: топло-хладно, тврдо-меко, мокро-суво, лако-тешко, које је у начелу карактеристично за овај тип сензација, спецификује речник чула додира унутар истих подкатегорија: „жарка бојадисаност“, „ледене висоравни“, „топле и хладне земље“, млако сунце и траве, хладни север, зажарени усијани блокови гвожђа, грозничава и светла зажареност, топла јесен, „ледени ваздух, хладовити кејеви, мека земља, асфалт мокар од кише, тешке, трошне таванице.

Као саставни део концептуалних метафора, термо-тактилна перцепција погодовала је и имаголошкој перспективи путописних хетероимажа: Црњански ће писати о „хладним Немцима“, а слична метафорика наћи ће се у и поређењу Пруске са другим деловима Немачке“ „Биће Пруске је опоро, хладније од јужних крајева. Њени су додир југозападне Немачке“ (1995: 263).

Као и у првом делу путописа *Љубава у Тоскани* који је посвећен Пизи (1923, 1930) и у уводном немачком путопису је присутност чула додира комплементарна са, за поетику Црњанског карактеристичним, соматским сензацијама које уводе једно другачије, утеловљено и отеловљено искуство. Тактилна мапа града се у *Ирису Берлина* неретко метафорички преозначава у трансчулно и естетизовано искуство посматрача. Њега карактерише специфична конверзија тела, која се, такође, раније јавља у пизанском путопису. То тело које се „износи у природу“, реификовано и ношено/вожено тело, меланхолично је знак вештачког и неприродног тела, знак гашења интерсензорног одговора субјекта на простор.

Јурећи аутом, брзином без шума, или на точковима што пљаште, износи се тело у природу, али то више нема, за душу, последице једног дугог живота са пољима и брдима, стадима и мравима, већ само утисак нечег изгубљеног и уметног, меланхолично буколичког (ЦРЊАНСКИ 1995: 236).

Претходни навод илуструје антиципацију првог, раномодернистичког књижевног таласа рецепције урбаног, сензо-анестезираног човека. Док корача берлинским улицама, Црњански запажа покрете пролазника који га

⁷ Међу примерима концептуалних метафора из чулног регистра су и следеће синтагме: „топао талас речи“, „горући спектар“, „брутални додир ЗОО“, „оштра боја“.

подсећају на воштане фигуре, али се и истовремено диве „непомичним живим манекенима у излозима“, или „тајанственој лепоти тела“ берлинских жена. „Жене [...] имају, кад нису у тренчкоту, чудне аранжмане гардеробе, а као главну црту телесног састава: готичку слабост груди и инферналну снагу тупа.“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 266) Анатомија тела („девојке продавачице, врло кукате и чврстих колена“, пливачице „ледених очију, оштрих профила, високих, лепих плећа, нежних груди, спортских, витких појаса, изразитих лукова бедара, снажних колена и ногу“, 1995: 318), која замењује традиционалне дескриптивне форме прозопографије, такође је, као нови вид хаптичке перцепције, усаглашена са експресионистичким тенденцијама и идеологијом која ће их пратити. Црњански се још више диве телесној лепоти младих Немаца „лепих германских глава, ванредних тела, што крај кривоногих и здепастих других раса, упалих груди, изгледају прави германски богови“ (1995: 317).

У литератури је запажена сличност која постоји између поетике документарног филма Валтера Рутмана (Walter Ruttmann) *Berlin, Symphonie einer Großstadt*, снимљеног 1927. и Црњанскове перцепције Берлина: „То је ‘град-машина’ [...] покретни систем људских маса, токова роба, новца и саобраћаја“ (РИСТОВИЋ 1996: 261). Кубистичка поетика Црњанскове „видео-естетике“ у чијој фрагментарној драматургији“, како је приметила С. Кошничар, доминирају „визуелне сензације“ (1996: 397-400), свакако се уочава и на плану хаптичког простора кроз кадрирање делова тела и специфичних покрета берлинских становника.

3.4. Густативни сензотоп

У поређењу са претходно наведеним примерима чулне медијације, присуство чуло укуса је у *Ирису Берлина* готово занемарљиво. Пишчевом режиму естетизоване перцепције која, речима Ж. Рансијера, „преобраћа фигуре представљања у тропе изражавања“ (2013: 76) и која се манифестовала прелазом са чулне конкретности на фигуру чулног (фигуративност чула), више је погодовала синестезијска медијација; слатки, изврстан сладолед, врућ хлеб, грумен белог шећера, укус морске соли и сока сазрелог грожђа, као дарови „Гастареје“ (ONFRE 2002: 104), као да су пролазне сензације кроз које искуство материјалног узмиче пред оним трајнијим и интензивнијим поетским „укусом“ сугерисаним синтагмама: горке усне, напојеност биљем, плав и морски укус средоземног мора, опори утисци, опоре боје, масна улица, укус гвожђа криминала, сочније зеленило.

Као изузетак у елипси густативног сензотопа наводимо подужи репортажни, информативни екскурс о неукусном и нездравом јеловнику и лошим гастрономским навикама Немаца:

„Изузев купуса који им даје здраву боју лица, масе се гуше кромпиром и лојаним чорбама, масним и устајалим месом. Сем неколико коањарских врста кобасица и куване свињетине са грашком, којима се дичи, пруска кујна нема да понуди много доброг.

[...]

Невероватна је тонажа разних „хранљивих“ замена (фатални *Ersatz*), при јелу, што их Берлин троши уопште. [...] Квалитет јела, надокнаде квантитетом. И пивом. На жалост, о божанственом, маслиновом уљу ни помена. Тек последњих година, најпосле, борба против тих јела. Интензивни покрет за воће и зеља, живу храну (*Rohkost*. ЦРЊАНСКИ 1995: 288-289)

3.5. Олфактивни сензотоп

Упркос симболичком значењу насловне синтагме и њеном лајтмотивском статусу у структури путописа, берлински Ирис је често цвет без мириса. Подређеност блок-сликама уз дистанцу просуђивања и коментарисања усаглашава се са перцептивно-духовном перспективом, па отуд изостанак олфактивних сензација више треба разумети као културно конвенционалан знак, него као одсуство урођеног посматрача. Његова су чула пријемчива за „мирис Минхена на пиво“, „намирисан вечерњи полусвет“ и „мирисне жене“, које одаје „мирис луксуза, бензина и хомосексуалности“, али и „мирис убиства“, као и за нови урбани олфактивни сензотоп који еманира непријатна искуства (смрадне цигаре, хемијски мириси).

Замена природе културом у берлинском мегалополису измешта традиционалне олфактивне сензације у виртуелни простор илузије па ће тек по који спорадични утисак (мирис лета или мирис гране), носити једва приметну лирску резонанцу суматраистичког песника. Тако се варљивим показују први берлински утисци испуњени причинама и фатаморганата „пролећа, мирисних од отопљеног снега који удишу сладострасници“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 269).

3.6. Атмосферички сензотоп

Избором атмосферичких мотива који су у *Ирису Берлина* на другом месту по заступљености, иза хроматонимских, берлински сензотоп сличан је оном пизанском. Понавља се лексика нествари која је, заправо, *differentia specifica* Црњанскове (не само суматраистичке) поетике: небо (небеса која светле, звездано небо, небо боје опала, небесна сфера, пуно прелива), зрак, блесак, сјај, магла, измаглица природе, вечерње измаглице, одблесак у ноћи, беспламни живот, игра светлости, место без дима, сумрак, вечерње блистање града, оловно свитање, пећинска светлост и ваздух, мрак и сенке, светао ваздух претпролећа.

Иако Црњански на неколико места у путопису експлицитно помиње „атмосферу“ (свеприсутни „ритам творнице“ и „фабричка атмосфера“, кон-

трастирање духовне „атмосфере Париза“ берлинској „атмосфери хотелских холова“ и бизниса), пун атмосферички потенцијал носе мултисензорне слике предочене поступком описне нарације. Већ поменуто раздвајање природе и културе, као рефлекс технолошког напретка, меланхолично се на почетку текста најављује као нестанак и губитак повлашћених атмосферичких просктора „чулних радости“ и „лепоте слика што имају сјај оличења невидљивог“ (ЦРЊАНСКИ 1995: 256), на рачун једне нове атмосфере:

Кише, олује, вејавице у шуми; први пролетни дани са својим млаким сунцем и травама, међу жбуњем сухим, са којег се топи снег; дуг ред топола; све је то већ случајност, а не главно. Дна шумовитих котлина; таме у шипражју језера, где пауци тку; висови по којима се њише класје; горски пропланци и ледене висоравни, којима немачке гомиле хрле, при крају радних дана седмице; све су то само излети из живота из којих изласка више нема (ЦРЊАНСКИ 1995: 256)

На синестезијске сензације као иманентни део атмосферичке перцепције упућују формуле као што су: боја полуствари (плаве сенке, тамна зрачност), хаптика боје (удисање плаветнила пејзажа), хаптичко-звучне импресије („У Берлину се не може *удахнути шум свила* бескрајних Азије“ ЦРЊАНСКИ 1995: 299, италики М.М.). Један од најлепших примера мултисензорног атмосферичког сензотопа налазимо на завршетку берлинског путописа, где се еуфорија чулног искуства спаја са патосом чулне медијације града, а синергија боје, светлости, звука, додира, мириса и нествари обзнањује у простору *између* субјекта и објективног света.

Над путем, којим хује аутомобили, расипају се, као звезде, трептања светиљки високе куле берлинског, бежичног брзојава. Станице варошке железнице, дигнуте изнад улица, са својим бојадисаним светлостима и великим светлим окнима, кроз који пролазе црни возови, узбуђују и уносе у тишину сталне промене. Боје дуж читавих кровова и прочеља вишеспратних кућа, толико су лепе, да све ствари заодену блистањем, тако да се заборавља дан и жели таква, непрекидна ноћ. Километри правога и равнога асфалта, као тркачке стазе, имају одблеске металне, кроз које миле закрене стотине аута. Као у рекама, месечине и звезде, шарене светлости лампона и ватромета, огледају се у њима боје електричних светлећих цеви, великих, стаклених чигри и точкова стаклених, што се врте. Море сјаја, изнад бездана мрачних, вечерње осветљење у Берлину постаје *опојна лаж*, спас уморних душа и мозгова, више него, некад, звездано небо (ЦРЊАНСКИ 1995: 324).

4. Закључне напомене

Пишући о *Ирису Берлина*, Б. Стојановић Пантовић истиче да „када је реч о сликама Немачке које у својим бројним путописним, романескним, есејистичким и публицистичко-новинарским текстовима артикулише Ми-

лош Црњански у периоду од 1921. до његовог постхумно објављеног дела *Ембахаде* (1984), може се констатовати да су оне изузетно сложене, често контрадикторне и не могу се свести на једну или другу димензију, односно само позитиван или, пак, негативан доживљај“ (2013: 63).

Опредељујући се у овом раду за атмосферолошко и сензопоетичко читање *Ириса Берлина*, скрећемо пажњу на један аутопоетички коментар који непосредно обзнањује естетски и епистемолошки аспект путописне сензотопике уводног текста *Књиге о Немачкој*; дистанцирајући се од жанровске ознаке „литерарне репортаже“ Црњански сугерише да је наместо објективне или фактографске истине града понудио једну другачију истину, „осетљивог путника“, „песника и играча“:

Једино тим начином, сасвим недоследним, песника и играча, мислим да сам додирнуо блиско, готички оштре углове немачких ствари, послератних болних и неизвесних површина и садржаја (као све, што је видљиво, уопште“. ЦРЊАНСКИ 1995: 305).

Дискурс на који се овде реферише позициониран је између интимне сензације и њеног (не само путописаног). литераризовања, између аутобиографских и (сензо)поетичких путописних конвенција. И то није само модистички топос, када Црњански овај свој текст назива „збрком прелива ириса, [...], вечерњих ситница, боја и звукова“⁴⁴, што се напунила „хуком вароши“; то је и поетички освешћен модернистички гест хиперсензибилизаног естетизованог посматрача, путописца који (да парафразирамо Исидорин коментар), може (опет) бити поет.

Цитирана литература

- ВУКОВИЋ, Ђорђевије. *Српска поезија и чулни свет*. Београд: Српска књижевна задруга, 2023.
- ГВОЗДЕН, Владимир. *Српска путописна култура 1914-1940*. Београд: Књижевни гласник, 2011.
- GRIFFERO, Tonino. “Something more: Atmospheres and Pathic Aesthetics.” *Atmosphere/ Atmospheres: Testing a New Paradigm*. Eds. Tonino Griffero and Giampiero Moretti. Milano-Udine: Mimesis International: 2018, 75–89.
- ЈАЋИМОВИЋ, Слађана. *Путописи српске авангарде*. Београд: Српска књижевна задруга, 2005.
- КОШНИЧАР, Софија. „Монтажни поступци класичног филмског и видео обликовања дискурса Милоша Црњанског као инваријантне парадигме његове поезике. У: Др Милослав Шутић (Ур). *МИЛОШ ЦРЊАНСКИ, ТЕОРИЈСКО-ЕСТЕТИЧКИ ПРИСТУП КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ*, Зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996, стр. 393-403.

- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана. „Атмосфера или емоционални простор – изазови савремене књижевнотеоријске концептуализације простора“. *Philologia Serbica - Категорија простора и просторни односи у српском језику, књижевности и култури*, Зборник научних радова, Година II, бр. 2, 2022, стр. 50–71.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана. „Поетика атмосфере у Коштани Боре Станковића“. У: Злата Бојовић (Ур). СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ И СРПСКО ПОЗОРИШТЕ ДО ПРВОГ СВЕТског РАТА. ур. Злата Бојовић. Београд, САНУ, 2022, стр. 179–196.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана. „Чулни регистар Андрићевих путничких импресија“, У: Тошовић, Branko (ur./Hg.). *Andrićeva publicistika / Andrićs Publizistik. Graz/Grac – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Komisija za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta – Svet knjige – Aletea*, 2024, стр. 373-389.
- МИРКОВ БОГДАНОВИЋ, Нада. *Поетика верзија путописне и мемоарске прозе Милоша Црњанског*. Београд: Народна библиотека Србије, 2013.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. *Лирске епифаније Милоша Црњанског*. Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- РИСТОВИЋ, Милан. „Ирис Берлина и схватање историјског времена“, У: Др Милослав Шутић (Ур). *МИЛОШ ЦРЊАНСКИ, ТЕОРИЈСКО-ЕСТЕТИЧКИ ПРИСТУП КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ*, Зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996, стр. 259-267.
- СТОЈАНОВИЋ ПАНТОВИЋ, Бојана. „Призматичност појма суматраизам: експресионистичка варијанта Милоша Црњанског“. *Летопис Матице српске*, Књига 492, свеска 1-2, јул-август 2013, стр. 61-70.
- MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ, Snežana. „Notions on Atmosphere – Toward the limits of narrative understanding“. *Primerjalna književnost (Ljubljana)* 43.1 2020, str. 31–50.
- NEUHAUSER, Richard. G. „Sensology and Enargeia“. In: Annette Kern-Stähler and Elizabeth Robertson (Eds). *Literature and the Senses*. Oxford University Press, 2023.
- ONFRE, Mišel. *Gurmanski um. Filozofija ukusa*. Beograd-Čačak: Gradac, 2002.
- RANSIJER, Žak. *Sudbina slika - Podela čulnog, Estetika i politika*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, Fakultet za medije i komunikacije, 2013.
- HOWES, David. *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader*. In. Howes, David (ed.). Oxford and New York: Berg, 2005.
- SCHMITZ, Herman. *Kratki uvod u novu fenomenologiju*. Beograd: Akademska knjiga, 2018.

Извори

- ЦРЊАНСКИ, Милош. *ПУТОПИСИ* I. Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 1995.

Milosavljević Milić M. Snežana

TERRIBLE SENSUALITY – THE POETICS OF SENSOTOPIA IN MILOŠ CRNJANSKI’S *IRIS BERLIN*

In the reactivation of the concept of atmosphere within contemporary theoretical discourse, an important role is played by the founder of the new phenomenology, H. Schmitz. Building on the concept of synesthetic perception by M. M. Ponty, Schmitz attributes to atmosphere the property of immaterial spaces filled with “half-entities,” such as sound, wind, mist, or water. While the new phenomenological theorists of atmosphere are primarily oriented toward its aesthetic practices, representatives of the „sensitive turn“ contribute most significantly to the field of sensology, or the study of the senses. The theoretical assumptions of the atmospheric space, which eludes precise localization because it always exists *in between* the subject and the object, are complemented by the concept of “sensotopia” as a space dominated by sensory mediations and multisensory experience of the subject of utterance and/or characters.

The introductory text of the travelogue *The Book of Germany* by Miloš Crnjanski, *Iris Berlin* (1929, 1931), is interpreted from the perspective of atmospheric and sensitivistic poetics. We highlight the lexicon and poetic properties of visual-coloristic, aural, haptic-tactile, olfactory, gustatory, and atmospheric (multisensory) sensotopia. The analysis of sensory ekphrasis in this travelogue points to the concept of art as an extension of the senses and to the process of aestheticizing perception, as well as the distinction between natural and cultural (urban) sensotopia. The significance of sensory impressions in *Iris Berlin* is emphasized in the context of modernist and avant-garde sensotopia, as well as in relation to Sumatrist (autopoetic) elements.

Key words: Iris Berlin, Miloš Crnjanski, sensotope, atmosphere, sensitivist poetics

ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У РОМАНУ *КАД СУ ЦВЕТАЛЕ ТИКВЕ* ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

У овом раду желимо да идентификујемо типове и подтипове туђег говора у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића. Основни циљ нашег рада је да издвојимо и анализирамо све уочене моделе управног и неуправног говора који су присутни у овом роману, а потом и да утврдимо како ти различити типови утичу на експресивност приповедачког поступка Љубе Шампиона. Издвојили смо следеће типове управног говора: *прави управни говор* са ауторском дидаскалијом (конферансом) у препозицији, интерпозицији и постпозицији, *реплика дијалога* или *неуведени управни говор*, *слободни управни говор* и *уведени слободни управни говор*, *фрагментарни цитат* или *фрагментарни управни говор*, *неуправно-управни говор*, *изречени* и *неизречени (помишљени) управни говор* и *управни монолошки говор*. Пронашли смо и три типа неуправног говора: *прави неуправни говор*, *неконекторски неуправни говор* и *полуслободни неуправни говор*. Такође издвајамо и већи или мањи број примера различитих типова управног и неуправног говора које смо успели да пронађемо у роману.

Кључне речи: типови туђег говора, управни говор, неуправни говор, Драгослав Михаиловић, *Кад су цветале тикве*

1. Уводне напомене

Роман *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића објављен је 1968. године, али је због политичких разлога већ наредне 1969. године покренута забрана његовог новог издања, као и забрана извођења истоимене позоришне представе (в. ХОДЕЛ 2021: 17). Са друге стране, одмах је наишао на добар пријем код читалаца и књижевне критике³ (в. МИКИЋ 2018:

¹ tamara.minic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198). Истраживање је спроведено у оквиру предмета *Језик дијалога и жанрови* на докторским академским студијама *Српски језик и књижевност* на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

³ Роман је преведен и на многе светске језике: енглески, мађарски, немачки, пољски, словачки, словеначки, француски, шпански (в. ХОДЕЛ 2021: 19).

107). Овај роман се састоји од двадесет и четири поглавља обележених редним бројем, а његов главни јунак је Љуба Сретеновић, звани Љуба Врапче и Љуба Шампион, неостварени боксерски шампион који представља трагичну фигуру жртве неизменљиве нужности (в. ПАЛАВЕСТРА 1972: 317). Осим тога, Љуба се нашао и у функцији хомодијегетичког приповедача који своју животну причу саопштава у *ЈА-форми* (в. КОВАЧЕВИЋ 2021: 156). Он успева да „непогрешивом интуицијом за занимљиво и важно сигурно води причу до жељеног исхода, коју помно прате сви њени слушаоци” (ЈОВАНОВИЋ 2013: 207). Управо је та монолошка форма (сказ⁴) изискивала и стварање адекватног језика (в. ПАЛАВЕСТРА 1972: 317), те главни јунак у току свог приповедања има циљ „да створи утисак да се прича одвија пред нама, да је реч о усменом живом излагању” (МИКИЋ 2018: 111). У прилог последњој тврдњи иде и чињеница да главни јунак, тј. приповедач, користи различите директивне, гестовне и обраћајне форме да призове свог саговорника, односно читаоца (в. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ 2021: 186).

Љубино приповедање почиње од садашњости, а онда се највећи део посвећује прошлим догађајима и представља његову исповест у којој се може тражити и оправдање за злочин који је почињен (в. ЈОВАНОВИЋ 2013: 194–196), да би се завршило⁵ поновним враћањем у садашњи тренутак, чиме се открива кружна композиција романа (в. ПИЈАНОВИЋ 2021: 107). Још једна особеност овог романа огледа се у томе што је то највероватније наш први роман у ком је и у ауторском и у туђем говору посведочен језик који нити је сасвим књижевни, нити је сасвим одвојен од њега, па се стога означава термином хибридни језик (в. КОВАЧЕВИЋ 2021: 158).

Основни циљ нашег рада подразумева граматичко-стилистичку⁶ анализу туђег говора у издвојеном Михаиловићевом роману. Најпре ћемо издвојити све типове и подтипове управног, а потом и неуправног говора, што ћемо поткрепити и примерима из романа.

Термин туђи говор објашњава се као *говор у говору* и *говор о говору*, те *исказ у исказу* и *исказ о исказу* (в. ВАНТИН 1980: 128). О проблематици преношења туђих речи говорио је још Аристотел у свом делу *О песничкој уметности* (2002: 59–60):

⁴ Према је сказ „књижевни поступак у коме се приповедање стилизује као усмено приповедање”, у овом роману његово разумевање „треба да доспе до места где се у поетичком поступку препознају сенке личности писца”, тј. „у контексту дијалектике интервјуа и аутобиографско/дневничког писања” (ВЛАДУШИЋ 2021: 94).

⁵ У последњим редовима јунак своје приповедање о прошлости завршава речима: „Ето, нема више ништа. Све смо испричали.” (135). Овим је завршена Љубина исповест о прошлим догађајима, али је „и приповедање изговорило себе у односу на причу, пошто ништа више након приче означава и ништа више у приповедању” (НИКОЛИЋ 2014: 202).

⁶ У оваквом истраживању неопходно је изаћи из чисто лингвистичких оквира, будући да постоји више типова преношења туђег говора од управног и неуправног који се у граматици издвајају (в. КОВАЧЕВИЋ 20126: 312).

„[...] i pored istih sredstava i pored istih predmeta, ima različitih podražavanja. To biva kad pesnik, s jedne strane, p r i p o v e d a, i to ili kao što Н о м е r чини, на уста неке друге личности или сам без pretvaranja, а s друге стране kad сва лица која podražavaju prikazuje tako da vrše n e k u r a d n j u.”

Почетак интересовања за проблем преношења туђих речи у сербокроатистици почиње још шездесетих година двадесетог века, а највећи број радова из ове области написан је крајем двадесетог и почетком двадесет и првог века (в. МИЛОШЕВИЋ 2023: 63; НИКОЛИЋ 2020).

2. Управни говор

Под термином *управни* или, како се још у литератури назива, *директни говор* подразумева се „дословно репродуковани говор некога лица изражен самосталном [...] комуникативном реченицом или исказом и уведен у текст ауторским ријечима” (КОВАЧЕВИЋ 2012а: 15), односно „тачно наведени и под наводнике стављени говор некога лика у приповједачком тексту” (КОВАЧЕВИЋ 2012б: 314). У роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића пронашли смо неколико подтипова управног (директног) говора, а класификацију ћемо извршити према КОВАЧЕВИЋ 2012а; ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020; МИЛОШЕВИЋ 2023.

2.1. Прави управни говор

Нужни конституенти *правог управног говора* су (1) ауторска дидаскалија, (2) говор лика као пренесени говор и (3) маркираност тог пренесеног говора ортографским маркерима: наводницима или цртом (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 18). У роману *Кад су цветале тикве* пренесени говор лика је на ортографском плану маркиран наводницима.

Будући да је овај Михаиловићев роман исприповедан у првом лицу једнине, прави управни говор је, како је наше истраживање показало, најчесталији тип директног говора у њему. Раније спроведена истраживања туђег говора у романима исприповеданим у првом лицу једнине (в. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 99; МИЛОШЕВИЋ 2023: 64) доминацију правог управног говора објашњавају тежњом да се диференцирају говор главног јунака и говор ликова. Осим тога, управни говор се користи и тамо где није могућа употреба неуправног говора, пре свега у случајевима где налазимо различите афективно обележене језичке елементе⁷ (уп. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 18), као, на пример (1) вокатив: „Надао сам ти се, Шампионе”, проговори, већ ваљда ’ладан. (107); (2) узвике; „Јао, неће! Јао, није то исто! Јао, неће се они мени више вратити! Јао, јадна, шта ћу и како ћу! Јао,

⁷ Те афективно обележене језичке елементе издвојићемо подвлачењем.

мени, сињој кукавици!” (44), (3) облике императива: „Иди одавде! Угаси ту сијалицу, ’оћу да спавам!” (43) и слично.

Како издвојени примери показују, употребом управног (директног) говора чувају се емоционално-експресивни елементи (уп. МИЛОШЕВИЋ 2023: 63). Уз то, основна намера нашег приповедача је да догађаје представи што веродостојније, па зато најчешће и користи управни говор, јер је код њега у првом плану сам исказ сваког појединачног говорника, тј. лика, а не како тај исказ схвата аутор текста, у нашем случају Љуба Шампион, што би, са друге стране, била једна од основних одлика неуправног говора (уп. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 17).

Овом приликом навешћемо само део забележених примера из романа који илуструју прави управни говор, при чему се ауторска дидаскалија⁸ може наћи у (1) препозицији, (2) интерпозицији и (3) постпозицији.

2.1.1. Ауторска дидаскалија (конферанса) у препозицији

И ја кад пођем, они кажу: „Он је отишао на своје море. Он не може без свог мора.” (7); Једанпут, пролазим улицом, а он стоји с неким својим другарима и хвали се: „Мој стари је у Југославији био шампион. Новине су о њему писале.” (8); Она исто уме да закера: „Опет си унео благо у кућу! Зашто не бришеш ноге?” (9); А она каже: „Видим, Љуба.” (13); А моја жена ми каже: „Ти си се, Љуба, подмладио.” (14); Умео сам да кажем: „Мангупи, ово има да се сврши, нема да се иде кући док не буде готово.” (29); И док бисмо полако пролазили Душановцем, мангупи се кикоћу: „Врапче уз’о бели мантил!” (29); После би Столе рекао: „Ајд сад на совање, сутра треба да се шљака.” (32); Андра, мој матори, већ почео да ме запиткује: „Шта ти мислиш с овом девојком што не избија из наше куће?” (35); Сутрадан ми слини: „Такве другове ми шаљеш!” (36); Вратимо се кући, а она им прегледа веш парче по парче, љуби га и запомаже: „Јао, мили моји! Јао, Андро, мужу мој! Јао, Владо, дете моје! Јао, кога ћу пре да оплачем!” (43–44); А он се запослио негде као портир, доселио некуд на Карабурму и отуда поручује: „Јавите Апашу да га чекам.” (64); Судија нас прекиде: „Хоћете ли ви да се борите или нећете?” (82).

2.1.2. Ауторска дидаскалија (конферанса) у интерпозицији

„Он”, кажу, „има право да види своју домовину. Он има право да види своје море. Каква смо ми земља ако најбољем раднику не можемо да дозволимо да види своје море?” (10); „Ма јок”, кажем му ја, „нити сам био болестан нити је уопште потребно да се око тога прави нека гужва. Наћи ћу други посао.” (11); „Инге”, тада кажем мојој жени, „Инге, срце ми пуца”. (13); „Кроз пола сата”, каже, „будите код купатила”. (16); „Не брини, буразеру”,

⁸ Као што издвојени примери и показују, ауторска дидаскалија (конферанса) има реченичну структуру чији синтаксички минимум чини веза предиката и субјекта, у односи на коју се управни говор налази у објекатској функцији (в. КОВАЧЕВИЋ 2015: 254).

каже он, „све ће бити у реду” (35); „Молим те”, кажем му, „поручи Староме Перишићу да хоћу да га видим. Хтео бих да нешто разговарамо.” (44); „Нека кажу”, вели она, „шта хоће, само нека дођу кући. А Влада је млад, он ће све издржати.” (48); „Мислио сам”, каже, „да овај праг више нећу прекорачити.” (49); „Дођи”, веле, „после подне у управу” (54); „Иди сад”, кажем, „па се надај и даље.” (71); „Не знате ви”, каже, „каког ја аса имам у јединици”. (79); „У реду, друже капетане”, рекох, „кад је већ тако.” (92); „Сигурно се”, најзад проговорим, „зато и убила, од јада што те нервирала.” (110); „Па, Врпче”, смеје се мој пријатељ Апаш, „ниси баш тако тврд као што мислиш.” (112); „Столе”, кажем, „ни ти ниси тако тврд као што си некад био.” (112); „О, извини”, кажем, „то стварно нисам знао. Извини ако сам те узнемирио”. (129).

2.1.3. Ауторска дидаскалија (конферанса) у постпозицији

„Она иде с Љубом Шампионом”, говориле би. (9); „Напред, Врпче”, вичу. (23); „Је л’ те добро поткачио?” пита ме тренер, неки Мића Стефановић. (23); „Где си ти?” пита ме. (44); „Куда то даље?” питам. (50); „Нека изађе”, поручујемо. (76); „И ти си ту?” ’ладно пита. (76); „Шта ћете ми ви сад?” каже. (77); „Не иде ми се”, каже. (85); „Зашто по казни?” каже он. (90); „Какве ствари?” питам. (95); „Узми тај кусур”, кажем му. (102); „Зар је рано, Столе?” упитам. (107); „Сад идем”, рекох. (116); „Као врата”, каже. (120); „Добар дан, Љубо, сине”, каже. (124), „Који Љуба?”, вели она. (128).

Посебно је занимљиво истаћи да у примерима кад се ауторска дидаскалија (конферанса) налази у постпозицији, унутар говора лика увек налазимо просту реченицу, односно реченицу или исказ са свега неколико реченичних конституената. Такође, у већини ових примера можемо запазити и да се ауторска дидаскалија (конферанса) своди само на глагол говорења.

2.2. Реплика дијалога или неуведени управни говор

Када од раније наведене три нужне синтаксичко-правописне компоненте модела управног говора изостане ауторска дидаскалија (конферанса), а остану говор лика и маркираност наводницима, добија се *реплика дијалога* или *неуведени управни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 18). Према начину идентификације ови примери су сродни драмским (в. КОВАЧЕВИЋ 2015: 256). У нашем корпусу овакав управни говор нарочито је изражен у поглављу када главни јунак Љуба Шампион разговара са Столетом Апашом, непосредно пре него што га је убио. Присуство ауторске дидаскалије би само успорило дијалошку радњу у најнапетијем тренутку у роману, а њеним изостављањем радња је убрзана и на комуникативном и на синтаксо-стилистичком плану (уп. ЛУТОВАЦ КАЗ-НОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 101). Реплику дијалога или неуведени управни говор осликавају следећи примери⁹:

⁹ Како наведени примери показују, адресат говора се врло често може идентификовати

„Добро, али зашто буквицу? Сутра буди с њом.” / „Сутра јој долази муж.” / „Не, не. Не смем. Зато се иде на војни суд. Буди с њом до једанаест.” / „Молим те, буразеру, схвати ме. Шта ми је то, до једанаест? То нам је последње. И више никад.” (101); „Тако, значи?” / „Баш тако. Можеш да запалиш ако пушиш.” / „Дозвољаваш?” / „Аха.” (109); „Мислиш? Е, то, Врапче, нима-ло није лепо од тебе. Туберани умиру у лето, кад цветају тикве. Сад није лето, Врапче.” / „Понекад се, Апашу, деси да и тикве закасне. Твоје су, очигледно, закасниле.” / „У реду, Врапче. Па онда, вади шта имаш. Шта имаш? Пуцу? Утоку?” / „Ништа ја од тога немам. Не заслужујеш ти да неко због тебе роб-бија. А и теби не препоручујем да нешто вадиш. Свакаким ђаволима сам се у последње време научио.” (111); „Ни ја ништа немам, Врапче. Штета! Штета што сам био толико глуп! Штета што те већ нисам очекивао. Мислио сам да те нећу видети бар још неколико месеци. А толико би ми било сасвим довољно.” / „Није, Апашу, баш никаква штета.” / „И мислиш – немам никакву шансу?” / „Баш никакву.” / „Пази, Врапче, да се ниси преварио.” (111).

Реплике дијалога се наводе једна испод друге, што на графостилем-ском плану додатно приближава драми најнапетије тренутке у роману.

2.3. Слободни управни говор

Уколико пак из синтаксичке структуре управог говора изостану ор-тографски маркери добија се *слободни управни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 19). Изостављањем ортографских маркера, овај „говор се доживљава као пре-несен кроз свијест наратора” (БАБИЋ 2014: 149). У зависности од тога да ли се у његовом саставу може наћи ауторска дидаскалија, разликујемо (*неу-ведени*) *слободни управни говор* и *уведени слободни говор*. Код (неуведеног) слободног управног говора осим ортографских маркера изостаје и ауторска дидаскалија (конференанса), док ког уведеног слободног управног говора од трију нужних компоненти изостају само ортографски маркери, а присутни су и ауторска дидаскалија (конференанса) и говор лика (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 19–20). У следећем примеру запажамо (неуведени) слободни управни говор:

Ма јок, нема везе, нисам баш неки шампион, само сам првак Србије, нисам југословенски, али Драганче је стварно велики боксер, иако ни он досад није постао први, али тај ће то сигурно постати, то је и сјајан боксер и велики лаф [...]. (39).

2.4. Уведени слободни управни говор

Са друге стране, знатно је више примера¹⁰ у којима изостају само ор-тографски маркери, док су говор лика и ауторска дидаскалија у препозицији присутни, те говоримо о уведеном слободном управном говору. У овим при-

употребом вокатива (уп. КОВАЧЕВИЋ 2015: 255): *буразеру, Врапче, Апашу*.

¹⁰ Дословни говор лика који није ортографски маркиран издвојили смо подвлачењем.

мерима иза ауторске дидаскалије налази се двотачка, која ауторски говор одваја од дословног говора лика. Изостављање ортографских маркера захтева повећану пажњу читалаца да би успели да направе разлику између говора који припада наратору, у нашем случају Љуби Сретеновићу, и говора који припада другим ликовима у роману, с обзиром на то да се тек постепено формирају границе између та два типа говора (в. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 99).

Али, овако резонују: ако си ти луд, слободно и то можеш да будеш, и имаш право на то, само немој да направиш неки изгред. (11); А за мене су овамо мислили: тај сигурно јесте ударен, али кад то њему дође, он предосети, па седне у кола и оде у његову луду Југославију. (11); Али сад ћу ти рећи: ти си банда, Стари. (52); Моја женска памет ми каже: Гледај мушке, они су први. (77); И стално мислим: шта је с овим човеком? (89); Опет ћу ти рећи: ја се теби као боксеру дивим. (92).

Оваква нарушеност границе између приповедачевог говора и говора других ликова представља графостилистички поступак који можемо посматрати и као немогућност успостављања чврстог онтолошког и наративног идентитета (уп. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 100).

2.5. Фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор

Ако се од нужних компоненти управног говора реализује само део говора лика означен курзивом или наводницима, остварује се *фрагментарни управни говор* или *фрагментарни цитат* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 21). Дакле, фрагментарни управни говор „представља дио дословног говора лика укључен у синтаксичке структуре ауторског или неуправног говора” (КОВАЧЕВИЋ 2012а: 21). Појаву фрагментарног управног говора можемо стога означити као уплитање „тачке гледишта лика у тачку гледишта наратора” (БАБИЋ 2014: 149). У нашем корпусу налазимо неколико примера за фрагментарни управни говор, а сви су обележени курзивом¹¹:

И пере му прљаве гаће, и кува му пасуљ са сланином и сарму, и пребира по нашем вешу, и одваја му моје старе кошуље: *док се мало не снађе.* (10); То *наша* Југославија она каже зато што сви ми, и она, и Арне и ја, имамо двојно држављанство, и шведско и југословенско. (13); Међутим, био сам оно што се зове *даровит.* (22); О том првенству, а и о овом мечу и мени новине су доста опширно писале и, мада сам у финалу изгубио, чак ме прогласиле за некакву малу боксерску *наду.* (26); Она је сутрадан дала

¹¹ Курзивом су обележени и називи спортских клубова: „При том, сви смо били у *Радничком*: а *Раднички* – зна се чији је био клуб.” (21), „Одем право у *Звезду.*” (54), предузећа: У предузећу, *Јанку Лисјаку*, био сам љубимац. (29), установе културе: „Код *Божидарца* исто тако нису били у великој форми; Душановац ипак није тако далеко, чује се шта се тамо ради.” (34), називи новина: „А она иде с највећим београдским мангупом, цинкографом Лалетом из *Борбе*, ето с ким.” (36) и слично.

изјаву нашим теренцима у Сурдулици да су се њих двоје растали то вече на путу, и то зато што их је пресрео неки младић [...] кога је Апаш назвао неким надимком, нешто као: *Мајсторе*; или слично. Можда *Шампионе*? (121).

Употреба фрагментарног управног говора у издвојеним примерима доприноси евоцирању туђих речи (те речи су само *уплетене* у Љубин исказ), а будући да је овај говор раније изречен, наглашава се и његова некатуелност у времену приповедања Љубе Сретеновића (уп. БАБИЋ 2014: 149).

2.6. Неуправно-управни говор

Уколико су приликом преношења туђег говора реализовани ауторска дидаскалија (конферанса) и ортографски маркиран говорников исказ, али ако је усаглашавање лица у облицима глагола извршено према моделу неуправног, а не према моделу управног говора, добијамо неуправно-управни говор (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 22). У једном примеру¹² из романа налазимо ауторску дидаскалију и црту као ортографски маркер, али се слагање лица у глаголском облику не врши према моделу управног говора:

И кад прођу овуда и чују како урличемо наше песме и овакве сузе ваљамо, они мисле – нисмо читави. (11).

2.7. Изречени управни говор и неизречени (помишљени) управни говор

У зависности од тога да ли глагол који се јавља унутар ауторске дидаскалије садржи семантичку компоненту изговорености или неизговорености, тј. помишљености говорниковог исказа, могуће је издвојити два подмодела: (1) *изречени управни говор* и (2) *неизречени управни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 23; КАТИЋИЋ 1986: 347). У роману *Кад су цветале тикве* изречени управни говор доминира над неизреченим (уп. ВУКСАНОВИЋ, РАДОЊА 2022: 95).

2.7.1. Изречени управни говор

С обзиром на то да је читав роман дат као прича, односно исповест Љубе Шампиона и да он најчешће само говори оно што се догодило, а веома ретко помишља о томе, јасно је зашто можемо наћи много више примера у којима се у ауторској дидаскалији користи глагол који садржи семантичку компоненту изговорености (*verba dicendi*). Неки од примера изреченог управног говора су:

¹² Туђе мисли у овом примеру дате су кроз перспективу приповедача, а не у дословном облику, па ти елементи неуправног говора, заједно са семантичком компонентом неизговорености глагола у конферанси, наводе читаоца да посумња у истинитост самог исказа, односно да се запита да ли је могуће да приповедач са сигурношћу тврди шта неко друго лице мисли.

И рекао сам јој: „Ако ми не родиш клинца, оставићу те.” (8); „Клинци”, каже – а он вршњак мог буразера, „је л’ бисте ви вечерас нешто уболи?” (16); А кева јој каже: „Е, ћерко, девојка мора да води рачуна шта ради.” (36); Онда пита: „Како вас је оно ваш колега назвао, какав сте ви то шампион?” (39); Пера му виче: „Ма ја сам, бре, инвалид, зар не видиш!” (59); Онда кажу моме Андри: „Знате шта, она није за нас. Она нема никакво физичко обољење. Све смо јој испитали. Ваша жена је у некој тешкој депресији. Биће боље да је упутимо на Психијатријску.” (75); „На”, вели, „ово. Нема седења на празно. Гњечи то рукама. Узми парченце и меси шакама. Пребацуј из једне у другу.” (79); „Онамо се”, питам некога да проверим, „иде за санаторијум?” (104); „Нека”, кажем, „доћи ћу ја други пут. А можда ћу се јавити и писмом.” (134).

2.7.2. Неизречени (помишљени) управни говор

Како су раније спроведена истраживања типова туђег говора показала, примери неизреченог (помишљеног) управног говора у романима исприповеданим у првом лицу јединине обично су веома бројни (уп. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 102), будући да се у њима неретко приказују унутрашње борбе и неслагања у самом приповедачу (уп. ДЕЈАНОВИЋ 2021: 206). Међутим, иако је роман *Кад су цветале тикве* исприповедан у првом лицу, неизречени (помишљени) управни говор забележен је само у једном примеру:

Седим онако и мислим: „Бежи ти, лафе, из ових конопаца док још имаш времена.” (25).

Чињеница да је појава да глагол у ауторској дидаскалији не садржи семантичку компоненту изговорености веома ретка, може нам бити показатељ да је основни циљ Љубиног приповедања само да читаоцима саопшти догађаје, а не да промишља о њима. Могли бисмо отуда рећи да он на тај начин само извештава о ономе што је починио, а не преиспитује свој поступак.

2.8. Управни монолошки говор

Будући да је роман *Кад су цветале тикве* исприповедан у првом лицу, сасвим је очекивано да можемо наћи велики број примера *управног монолошког говора*. Он, наравно, ни у једном примеру унутар романа није издвојен ортографским маркерима јер читалац лако може да уочи које речи су ауторске (уп. МИЛЮШЕВИЋ 2023: 69). Издавамо само неколико примера управног монолошког говора од оних које можемо пронаћи у овом роману:

Не, нећу се вратити. (7); Пре четири године жена и ја смо некако скупили мало пара, узели кредит и почели да дижемо кућицу изван града. (7); На Душановцу сам ишао с најлепшим цурама. (9); Није то за жену баш много пријатно, али моја Инге и то поднесе. (9); У ствари, ја сам овде, помало, популаран. (12); Код куће, наравно, имам наше плоче. (12); Често сам овде, и

сачекујем оне који долазе, испраћам оне који одлазе. (13); За време рата, мој буразер Влада, који је пет година старији од мене, радио је илегално. (15); Све дотле, иако сам помало почео да тренирам још четрдесет пете, био сам не само потпуно непознат него сам и сâм бокс и боксерску дворану схватао као место где се углавном можеш добро зезати. (22) Излазио сам на крај с људима с којима он не би могао ни да спарингује. (27); Кад сам се оженио, постао сам шведски држављанин. (133); А онда, баш те године, нађох се, ваљда већ други пут са буразером Владом у Милану. (133); Те ноћи Инге и Арнеа склоних на спавање, па остадох сам у кухињи и напих се као свиња. (135); А ви, ако некад одете на Душановац, погледајте га добро. (135).

Нарочито истичемо да често јављање управног монолошког говора, под којим заправо подразумевамо „дијалог унутар једне личности” (КОВАЧЕВИЋ 2012б: 317), има експресивну функцију, с обзиром на то да његовом употребом најбоље можемо пратити промишљања нашег приповедача Љубе Сретеновића (уп. МИЛОШЕВИЋ 2023: 68).

3. Неуправни говор

3.1. Прави неуправни говор

Неуправни или индиректни говор, односно „ауторски препричани, интерпретирани директни говор” (КОВАЧЕВИЋ 2012б: 313), подразумева форму преношења туђег говора у облику зависносколожене реченице, чија је главна клауза заправо ауторска дидаскалија (конферанса), док се репродуковани исказ налази у форми зависне изричне клаузе са везницима *да* и *како*, или у форми зависно-упитне изричне клаузе чији везивни елементи могу бити све упитне речи (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 16–17). У анализираном роману Драгослава Михаиловића забележено је мање примера неуправног него управног говора. Слабију употребу неуправног говора можемо објаснити тиме да приповедач Љуба Шампион жели да што веродостојније представи догађаје, па зато чешће дословно преноси туђе речи него што их препричава. Такође напомињемо и да је неуправни (индиректни) говор лишен експресивности и у уметничком тексту не доприноси стилематичности (в. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 103), па то можемо тумачити као још један разлог изостанка већег броја примера. Међу примерима правог неуправног говора у анализираном роману пронашли смо само оне са зависним везником *да*, који смо овом приликом подвукли:

Ти мени пре неки дан рече да те не ’ватам на моју руку. (51); Ако баш и сазнају, могу да кажем да нисам знао. (56); Кажу да на Душановцу нико дотле није попио веће батине него Суља тог дана. (60); Вели да је он онда већ био отишао. (72); У најгорем случају могао бих да кажем да смо се побили: осудили би ме за убиство из нехата; и нешто бих добио за бекство из војске.

(124); Али ја вама не могу да кажем да се кајем што сам убио Апаша. (130); Разуме се, прва ствар коју су од мене у Аустрији тражили било је да изјавим да сам побегао због политике. (131).

3.2. Неконекторски неуправни говор

Тип неуправног говора који са правим неуправним говором дели све граматичке особине осим везника означавамо термином *неконекторски неуправни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 25). Како примери из нашег корпуса показују, ауторска дидаскалија¹³ (конферанса) може се наћи у препозицији и интерпозицији у односу на говорников исказ и најчешће се своји на сам глагол говорења (уп. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 25).

Ауторска дидаскалија (конферанса) у препозицији:

Кажем, није остављао богзна какав утисак, и стварно није био велики боксер нити га се данас ико сећа, али је зато био један од оних који умеју да смрсе конце многим бољима од себе. (23); Кажем, три пута сам се већ с њим сретао и сва три пута сам га добио. (65).

Ауторска дидаскалија (конферанса) у интерпозицији:

А ја, кажем, нисам имао право, а нисам имао ни воље никога да молим, иако ми се посао баш није мењао: свих осам година сам у истој фабрици. (10); После тога сам, кажем, боксовао још сто четрдесет пута и за све то време изгубио сам свега девет борби. (25); А и ја сам се, морам да кажем, најзад ипак био научио на дисциплину; ретко сам касно ишао у кревет, а пушио ни пио, рецимо, нисам никад. (26); Тек последњи пут, кажем, кад сам у војсци добио наградно одсуство баш у време отвореног *Звездиног* првенства, тек тада сам успео да га, један једини пут, најзад, победим. (28); Био је, мислим, бољи и од мене, један од оних префињених техничара, али од туче је бежао толико да је то човека просто нервирало. (71); А ја сам га, кажем, још и увежбавао. (83); Дођемо Зорић и ја и ту, кажем, будем први у средњој категорији. (85); Просто, кажем, мувам се лево-десно: из кревета у собу, из собе у кухињу, из кухиње у двориште иза куће, из дворишта у кревет. (117); Бранио сам се, кажем, и из Аустрије сам само због тога побегао у Француску, и у Француској сам чак једног типа због тога испребијао, па сам онда морао да одем још даље – овамо, у Шведску – али кад све то прође, човек више никако не може да буде сигуран да зна шта је стварно радио. (132).

3.3. Полуслободни неуправни говор

Тип слободног неуправног говора који се користи за „преношење изреченог говора лика с уједињеном тачком гледишта аутора и лика” (КОВАЧЕВИЋ 2012а: 31) назива се *полуслободни неуправни говор*. Основна сврха

¹³ Ради лакше прегледности и бољег истицања подвукли смо све ауторске дидаскалије.

полуслободног неуправног говора је приповедачева евокација говора неког лица (в. ДЕЈАНОВИЋ 2021: 211). У роману *Кад су цветале тикве* пронашли смо само један пример полуслободног неуправног говора, а у загради са стрелицом налазе се реконструисани облици из управног говора:

Из Крагујевца је [\leftarrow сам], каже, ове године је [\leftarrow сам] дошла у Београд, бруцошкиња. (39).

Употребом полуслободног неуправног говора наш приповедач Љуба Сретеновић замењујући прво лице трећим заправо препричава изречени говор лица на које се дидаскалија односи (уп. ДЕЈАНОВИЋ 2021: 211).

4. Закључне напомене

Спроведено истраживање је показало да се у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића укупно може уочити једанаест (под)модела конструкција туђег говора. Међу њима је идентификовано укупно осам конструкција управног говора, и то: *прави управни говор* са ауторском дидаскалијом (конференсом) у препозицији, интерпозицији и постпозицији, *реплика дијалога* или *неуведени управни говор*, *слободни управни говор*, *уведени слободни управни говор*, *фрагментарни цитат* или *фрагментарни управни говор*, *неуправно-управни говор*, *изречени управни говор* и *неизречени (помишљени) управни говор*, те *управни монолошки говор*. Са друге стране, укупно смо издвојили три (под)модела неуправног говора: *прави неуправни говор*, *неконекторски неуправни говор* и *полуслободни неуправни говор*.

Управни говор је махом маркиран знацима навода, а они изостају у случајевима слободног управног говора, уведеног слободног управног говора, управног монолошког говора и фрагментарног цитата, од којих је последњи обележен курзивом. Једини пример неуправно-управног говора садржи црту као ортографски маркер. Са друге стране, прави неуправни говор од интерпункцијских знакова подразумева само тачку која означава крај комуникативног исказа, док неконекторски неуправни и полуслободни неуправни говор осим ње захтевају и запете.

Спроведена анализа туђег говора у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића показала је испреплетаност различитих типова туђег говора, што доприноси и самој динамици и експресивности приповедачког поступка Љубе Шампиона.

Цитирана литература

БАБИЋ, Миланка. „Однос ауторског и туђег говора у роману ’Босански целат’ Ранка Рисојевића”. У Милош Ковачевић (ур.), *Наука и глобализација* 8/1, (141–151). Источно Сарајево: Филозофски факултет.

- ВЛАДУШИЋ, Слободан. „Животна прича и сказ: увод у читање романа *Кад су цветале тикве*”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*, (стр. 83–106). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- ВУКСАНОВИЋ, Светлана и РАДОЊА, Миња. „Типови управног говора у роману *Корени Добрице Ћосића*”. *Бащина* св. 56 (2022): стр. 91–110. DOI: 10.5937/bastina32-36011
- ДЕЈАНОВИЋ, Милица. „Типови туђег говора у роману *Књига о Милутину Данка Поповића*”. У Јашар Реџепагић (ур.), *Зборник радова филозофског факултета*, год. 51, бр. 4 (стр. 195–216). Приштина: Филозофски факултет, 2021. DOI: 10.5937/ZRFFP51-31106
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. „Приповедач-лик: Љуба Шампион у роману *Кад су цветале тикве*”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 61, св. 1 (2013): стр. 193–209.
- ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, Јелена. „Социолекатски плурализам израза у поетском вербативу Драгослава Михаиловића (на примеру романа *Кад су цветале тикве*)”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*, (стр. 181–210). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора”. *Српски језик* год. XVII, бр. 1–2 (2012а): стр. 13–38.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Лингвистика књижевног текста*. Београд: Српска књижевна задруга, 2012б.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд: Јасен, 2015.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Романи Драгослава Михаиловића између књижевног и језика књижевности”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића* (стр. 153–180). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, Тамара и ТАНАСКОВИЋ, Тања. „Типови туђег говора у роману *Бернардијева соба* Слободана Тишме”. У Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XIV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–27. X 2019). Књ. 1, Експресивност у српском језику* (стр. 97–106). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020.
- МИКИЋ, Радивоје. „Облик и значење у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића”. У Драгана Мршевић Радовић, Бошко Сувајић (ур.), *Семинар српског језика, књижевности и акултуре : предавања 7* (стр. 107–122). Београд: Међународни славистички центар, 2018. DOI: 10.18485/mnc_pred.2018.7.ch9
- МИЛОШЕВИЋ, Марко. „Типови туђег говора у роману *Људи без гробова* Енеса Халиловића”. *Узданица XX/2*, (2023): стр. 61–74. DOI: 10.46793/Uzdanica20.2.061M
- НИКОЛИЋ, Милка. „Србистичка истраживања типова туђег говора током последње две деценије”. *Српски језик* год. 25 (2020): стр. 287–301. DOI: 10.18485/SJ.2020.25.1.20

- НИКОЛИЋ, Часлав. „Метаморфозе сатира у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића”. У Драган Бошковић, Часлав Николић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. X 2013)*. Књ. 2, *Сатир, сатира, сатирично* (стр. 195–203). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. *Српска послератна књижевност 1945–1970*. Београд: Просвета, 1972.
- ПИЈАНОВИЋ, Петар. „Композиција у *Тиквама* Драгослава Михаиловића”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића* (стр. 107–124). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- ХОДЕЛ, Роберт. „Политички контексти стваралаштва Драгослава Михаиловића”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића* (стр. 11–27). Вишеград: Андрићев институт, 2021.

*

- ARISTOTEL. *O pesničkoj umetnosti*. Prev. M. N. Đurić. Beograd: Dereta, 2002.
- ВАНТИН, Mihail Mihajlovič. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit, 1980.
- КАТИЋИЋ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, 1986.

Извори

- МИХАИЛОВИЋ, Драгослав. *Кад су цветале тикве*. Београд: Д. Михаиловић, 2007.

Tamara Minić

TYPES OF SPEECH IN THE NOVEL *KAD SU CVETALE TIKVE* BY DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

In this paper we want to identify types and subtypes of reported speech in the Dragoslav Mihailović's novel *Kad su cvetale tikve*. The aim of our research is to observe and analyze all types of direct and indirect speech found in this novel, and then to determine how these different types affect the expressiveness of Ljuba Šampion's storytelling process. We found eight types of direct speech: *regular direct speech* with the author's didascalia in preposition, interposition and postposition, *dialogue replica* or *unintroduced direct speech*, *free direct speech*, *introduced free speech*, *fragmentary quote* or *fragmentary direct speech*, *indirect-direct speech*, *spoken direct speech* and *unspoken direct speech*, and *direct monologic speech*. We also found three types of indirect speech: *regular indirect speech*, *non-connective indirect speech* and *semi-free*

indirect speech. We highlight and many examples of different types of direct and indirect speech that we managed to find in this novel.

Keywords: types of speech, direct speech, indirect speech, Dragoslav Mihailović, *Kad su cvetale tikve*.

ДИЈАЛЕКАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗБИРКЕ ПЕСАМА У РИТМУ ДИЈАЛЕКТА 2023

Рад се бави анализом дијалекатских особености песничке збирке *У ритму дијалекта 2023* групе аутора у издању Лесковачког културног центра. Антологија је настала из истоимене књижевне манифестације која афирмише песничко стваралаштво на свим дијалектима српског језика. Ову збирку песама чини 58 песама из различитих крајева српског говорног подручја (од Горе, Бујановца, Враћа, преко Лесковца, Књажевца, Александровачке Жупе, па све до Приједора, Бања Луке, појединих места у Банату итд.). Циљ рада је да се прикажу дијалекатске одлике песама у оквиру појединих дијалеката и дијалекатске говорне зоне. Неке од песама су писане у пограничним срединама, као и у мултиетничким срединама, што пружа додатне могућности за посматрање тих песама у контексту дијалекатске зоне, као и упоређивање језичких карактеристика између песама у оквиру истог дијалекта. Примењене су методе традиционалне дијалектолошке анализе. Анализа показује висок степен заступљености дијалекатских језичких особина у песмама, као и утицај стандардног језика у служби поетског израза. Овакве антологије доприносе афирмацији писања на дијалекту, као и подизању угледа употребе дијалекта и свести људи о његовој вредности. Стога представљају драгоцену сведочанство о данашњем стању дијалекта, али и богат извор за проучавање дијалекатских језичких особености.

Кључне речи: српски језик, књижевност на дијалекту, песничка антологија, књижевност у пограничним и мултиетничким срединама, контрастне дијалекатске одлике различитих места истог дијалекта.

1. Увод

Предмет проучавања у овом раду су дијалекатске карактеристике песама у збирци „У ритму дијалекта 2023”. Истраживање дијалекатских карактеристика појединих језичких пунктова у оквиру одређених дијалеката може да буде од великог значаја имајући у виду да је језик жива категорија и да се мења с временом. Обично се такав говор истражује из угла традиционалне или урбане дијалектологије узимајући материјал сакупљен на тере-

¹ a.mitic-19606@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација у оквиру пројекта 451-03-66/2024-03/200371.

ну, било путем упитника или путем спонтаног говора испитаника. Један од значајних извора за поучавање народног говора свакако јесте дијалекатска књижевност. Проучавајући књижевно дело писано на дијалекту могуће је уочити језичке црте за које је писац сматрао да су битно обележије циљаног говора јер их је свесно уносио у своје дело.

Лесковачки културни центар представља стожер културних институција у Лесковцу и његовој околини. Ова институција својим бројним активностима на промоцији и очувању језичког и културног блага овог дела Србије представља пример како треба промовисати стваралаштво на дијалекту, као и лингвистичка истраживања која су пре свега усмерена на прирзно-тимочку дијалекатску област.

Видљива је потреба да се више пажње у језичким истраживањима посвети проучавању језика књижевних дела која су писана на дијалекту. На целом дијалекатском простору српског говорног подручја бројни су песници и писци који су користили дијалекат као средство уметничког израза. Нека од значајних имена су свакако: Борисав Станковић, Стеван Сремац, Матија Бећковић, треба поменути и неке од оних који стварају у савременом тренутку: Власта Ценић, Раде Јовић, Мирослав Цера Михаиловић, Виолета Јовић итд.

Збирка која је предмет овог језичког проучавања представља скуп афирмисаних и неафирмисаних песника који су своју љубав према родном крају и језику изразили путем песничког стваралаштва. „Када је реч о естетичкој и поетичкој функцији дијалекта у поезији, она има сложенији лирски учинак у односу на употребу нормативног књижевног језика. У првом реду, у значењу речи дијалекат, чини се да је мање важан онај први фон значења да је то сваки језик који одступа од општег књижевног говора у утврђеним облицима нормативне граматике и правописа, већ онај други, садржан у предмету ДИЈА, са семантичком поруком – кроз, дуж, преко. То нас у сложеници дијалекат упућује на језичку парадигму, на значење 'кроз језик' или дуж језичких наслага једног лексичког фонда. Тако у дијалекту имамо онај слој, након Ингарденовог звучања и значења, који се односи на аспекте посебног метафизичког продора митског у језик лирског дискурса. Дијалекат, као какав језик у језику, или мали језик у контексту стандардизованог језика, омогућује дијакхронијско кретање кроз време, простор, енергију и носи примордијалне поруке” (АНДРЕЈЕВИЋ, АНДРЕЈЕВИЋ 2016: 40).

У досадашњим достигнућима на пољу дијалекатске књижевности јављали су се примери парцијалне употребе дијалеката само у виду реплика ликов. Костић (2016: 77) истиче: „Теорија књижевности и лингвистика нам говоре да у српској књижевности, као уосталом и у енглеској и у француској књижевности (српска књижевност ту није никакав изузетак), нема значајније књижевности створене на посебном дијалекту, односно нема успеле дијалекатске (дијалекталне) књижевности, јер 'употреба дијалекта при

стварању дијалога и монолога у неком дјелу на стандардном књижевном језику не значи да таква дјела постају дијалектална”. Дијалекат са собом носи већу естетску вредност од портретисања ликова. Њиме се могу подједнако успешно као у стандардним језиком, па у појединим ситуацијама и успешније, читаоцима представити и приближити кононотативни и денотативни елементи једног дела. „Дијалекат, дакле, онеобичава књижевни текст који постаје лингвистички феномен и језички варијетет, а његове идиомске необичности носе и ефекат изненађења у значењском смислу. Речју, дијалекат сам по себи има поетичку функцију у модернистичком тексту. Дијалектом се обезбеђује другачијост израза у односу на уобичајени књижевни канон и различито песничко доживљавање света. Поезија добија нови језички идентитет у коме дијалекат има специфичну, главну поетичку улогу. Дијалекат, такође, проблематизује однос између језика и ума, како сведочи Лав Виготски у својим психолингвистичким студијама. Дакле, употреба дијалекта доноси промене поетске структуре ауторског текста новим језичким контекстом, успостављајући нова антрополошка и онтолошка значења” (АНДРЕЈЕВИЋ, АНДРЕЈЕВИЋ 2016: 41).

Сведоци смо да бројним напорима да се промени статус дијалекта у друштву, какви су разне научне конференције, скупови, издавање и промовисање књига на дијалекту и слично, полако долазимо до промена у перцепцији вредности дијалекта. Дијалекат није средство за остваривање простих комуникацијских потреба, већ у себи садржи читав слој експресивних елемената које стандардни језик не познаје у таквој форми или интензитету.

Голуб Јашовић (2016: 136) преноси разлоге потребе писања књижевности на дијалекту које је професор Недељко Богдановић изнео на научном скупу „Књижевност на дијалекту” одржаног у Лесковцу 2017. године: „Један је: реалистички поступак приповедања захтева дијалог на говору социјалног региона коме припадају ликови. Други је: тематика, социјално утемељена, захтева адекватан израз, а то је локални говор, који није само говор него и хранилиште културних вредности (схватања и филозофије, религије и вере, радне и духовне праксе) једнога времена и једнога простора. Трећи: поетска осећања (најчешће сентиментална и елегична, често незаборавна и непроболна) проистичу из односа према завичају и времена одрастања у њему... и најбоље се изражавају језиком завичаја, односно родним, матерњим идиомом.”

2. Преглед литературе

Како овај рад обухвата језичку анализу песама на свим дијалектима српског језика, у овом делу ћемо покушати да представимо неке од значајнијих лингвистичких посматрања језика књижевности на дијалекту. Пре-

глед почињемо двама радовима који скрећу пажњу на истраживање језика књижевности на дијалекту. То су *Дијалектолошка наука и дијалекатска књижевност* Недељка Богдановића (2007) и рад *Зашто је потребно изучавање и познавање дијалектологије?* Жарка Бошњаковића (2007). Недељко Богдановић у свом раду истиче да је језик дијалекатске књижевности подједнако драгоцен за изучавање из угла науке о језику, као што је то језик народних говора у свакодневној употреби, иако ова два извора изучавања једног говора имају своје разлике. Са друге стране рад Жарка Бошњаковића је окренут указувању на важност изучавања дијалеката на свим нивоима образовања, јер се на тај начин лакше овладава нормом стандардног српског језика. Додајемо да је овакав ефекат на савладавање норме стандардног српског језика посредством познавања постулата дијалекта од посебног значаја на подручју призренско-тимочке говорне области, јер се тај дијалекат највише разликује од стандарда. Овом темом се посебно бавила Марина Јанић у раду *Падежни систем у настави на дијалекатском подручју* (2009).

Један од радова који се баве изучавањем језика књижевних дела на дијалекту јесте *Дијалекатска лексика Михаила Лалића и књижевни језик Раде Стијовић* (2007). Овај рад у центар ставља стваралаштво Михајла Лалића које је на зетско-сјеничком дијалекту. Дат је поглед на однос дијалекатске лексике из стваралаштва поменутог аутора и поређење исте са лексиком из књижевног језика. О језику књижевног дела на косовско-ресавском дијалекту писали су Мирјана Гочанин и Владан Јовановић. Они су у раду *О неким дискурским маркерима у роману 'Петријин венац' Драгослава Михаиловића* (2007) анализирали стилске и дискурсне маркере у роману *Петријин венац*. Аутори су доказали да дијалекат сам по себи садржи велике изражајне могућности, а посебно косовско-ресавски.

Поред поменутих, издвајамо рад Голуба Јашовића *Дијалектизми у књизи 'Кратке косовске каже' Новице Китића* (2011), где се се показује преплитање стандардног српског језика и дијалекатских карактеристика које припадају призренско-јужноморавском и косовско-ресавском дијалекту.

Марина Николић и Сања Алексић у раду *Дијалект као језик романа 'Лина тврђа од камена'* (2016) показују уочене дијалекатске одлике косовско-ресавског дијалекта којим је написан посматрани роман Јована Д. Петровића. Издвојене карактеристике су анализирани на фоностилистичком, морфостилистичком и графостилистичком нивоу. У питању је говор Петровца на Млави. Овде се интерпункција користи у стилогене сврхе, а обележија стила су у фразе, пословице, клетве, псовке и сл. Све ово указује на стилски и језички богато дело.

Што се тиче књижевног стваралаштва на простору призренско-тимочке говорне зоне, издвајамо радове који су се бавили језичким особеностима поменутих. Ивко Јовановић у раду *Дијалекатски говор у прозној књижевности* (2007) сагледава прозно стваралаштво призренско-тимочке говорне

зоне. Он са терена тримочко-лужничког дијалекта издваја стваралаштво Драгослава Манића Форског, Момчила Антића, Томислава Г. Панајотовића и Светислава Шумаревића, а на материјалу сврљишко-заплањског дијалекта издваја рад Слободана Џунића. Рад Биљане Мичић *Употреба дијалекта у роману 'Ветрови Старе Планине' Слободана Џунића* (2007) показује употребу лексике пиротског краја у сврху карактеризације ликова.

Јордана Марковић је писала о језичком изразу Борисава Станковића. У раду *Врањски говор у 'Нечистој крви'* (2011) анализира дијалекат које је послужио као уметнички израз писцу. Овим поступком дело је добило на аутентичности, као што дијалекатски израз чини аутентичним људе и атмосферу Врања. Иста ауторка у раду *Језик 'Ибиш-аге' Стевана Сремца* (2012) анализира нишки идиом у приповеци *Ибиш-ага*. Анализирани идиом се везује за Ниш 19. века. Узете су у обзир околности да се ради о урбаном идиому и да се неке језичке црте приписују Сремцу. Још један значајан рад Јордане Марковић јесте *Језик у делима Борисава Станковића* (2016), где посматра језик, а посебно синтаксу, у делима Борисава Станковића. Посебност Станковићевог језика који се темељи на дијалекту, као и удаљавање од правила лепог писања, обезбеђују његовим делима посебну уметничку вредност.

Драгана Томић је, такође, писала о језику дела Борисава Станковића. У раду *Турцизми у роману Нечиста крв Борисава Станковића* (2015) ауторка даје преглед пописаних турцизама и њихову анализу на семантичком, морфолошком и творбеном нивоу. Сви издвојени турцизми поређени су са њиховим изворним обликом у турском језику. Највидљивији је утицај у области свакодневног живота Врањанаца, што је показано кроз семантичку анализу, док је морфолошко-творбена анализа показала адаптираност турцизама српском језику.

У раду *Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића Данице Андрејевић и Ане Андрејевић* (2016) се посматра стилско и језичко онеобичавање централно-косовског говора у збирци песама *Страори* Ратка Поповића. Овде је дијалекат послужио за „поетизацију факта, естетизацију историје и лирски трагизам” (АНДРЕЈЕВИЋ, АНДРЕЈЕВИЋ 2016: 47).

Драгомир Костић у раду *Књижевност старе и јужне Србије – особеност дијалекатског* (2016) проучава особености дијалекатских обележија у приповедачком поступку најзначајнијих писаца Старе Србије. Овим радом се показује да су дијалекатске карактеристике одабране књижевности одржале ову књижевност као компактну и издвајале су је од остатка стваралаштва на другим дијалектима.

Са друге стране, у раду Голуба Јашовића *Анатомска лексика у збирци стихова 'Купен петл' Драгана Радовића* (2016) налазимо лексичку анализу у песмама лесковачког песника Драгана Радовића. Јашовић даје лескичко-семантичку и творбену анализу анатомске лексике, као и њихову класифи-

кацију у групе и подгрупе. Анализа је показала да је укупно 28% анатомске лексике употребљено у дијалекатском облику.

Радмила Жугић се бавила истраживањем дијалекатских карактеристика говора призренско-тимочке области, посебно призренско-јужноморавског дијалекта, на разним језичким нивоима. У раду *Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића* (2016) показује да се на материјалу дијалекатске књижевности могу анализирати творбени елементи деминутивних и хипокористичких изведеница. Овом приликом су анализирани суфикси *-че, -ка, -це, -е, -ики, -ак* као маркиране форме. Ауторка долази до закључка да четири од шест анализираних суфикса јесу маркиране форме посматраног дијалекта.

Рад који је новијег датума, а бави се испитивањем фонетских дијалекатских црта, јесте *Фонетске одлике врањског говора на примеру збирке песама 'Метла за по кућу'* (1993) Мирослава Цере Михајловића Милице Михајловић (2019). Издвојене језичке одлике су поређене са доступном литературом прешевског, пчињског и кумановског говора, као и са појединим радовима о врањском говору. На овај начин ауторка долази до потврде бројних фонетских карактеристика које су регистроване у суседним говорима, те се потврдила припадност овог говора призренско-јужноморавском дијалекту.

Рад *Бујановачки и кумановски идиоми у народним лирским песмама* Татјане Трајковић (2019) представља контрастивни приступ проучавању дијалекатских одлика лирских песама два сродна народна говора. Са једне стране имамо говор Бујановца, а са друге говор Куманова. Установљене су сличности и разлике између њих.

Сара Немат у раду *Фонетски дијалектизми као обележје књижевно-уметничког стила Виолете Јовић у роману 'Преображење'* (2020) испитује фонетске карактеристике дијалекта, као и књижевноуметничку страну дела. Роман је писан на сврљишко-заплањском дијалекту што је ауторки романа послужило за карактерисање ликова из руралне средине.

Татјана Трајковић у раду *The Vernacular of Niš in Children's Poetry Od malečko do golemo* (2020) истиче као предмет анализе збирку песама за децу *Од малечко до големо* Славке Војиновић Масончић. Овим радом се описују фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке карактеристике поменуте збирке која је писана на дијалекту. Поред тога, тежило се поређењу добијених резултата са досадашњим описима говора града Ниша. Иста ауторка у раду *Дијалекатске одлике лазаричких песама из Бујановца* (2021) анализира дијалекатске фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке одлике призренско-јужноморавског дијалекта сачуване у збирци народних песама *Ој, девојко, Бујановке*. Из поменуте збирке су анализирани лазаричке песме, којих има тринаест. Најбронија дијалекатска обележја су из лексике. У овим песмама је препознат „најјужнији тип јужноморавског говора призренско-јужноморавског дијалекта” (ТРАЈКОВИЋ 2021: 77).

На самом крају осврћемо се на један рад који у себи обједињује језичку анализу више дијалеката. То је рад *Дијалекатске црте 'Казивања о нечистим силама'* Татјане Трајковић (2020). Анализом демонолошких предања из збирке прича *Казивања о нечистим силама* добијена је дијалектолошка анализа језика прича, као и ареално тумачење порекла прича. У овој збирци су уочене одлике три пизренско-тимочка дијалекта, косовско-ресавски дијалекат и два прелазна: екавско-јекавски и јекавско-екавски.

3. Методологија рада

Збирка која је предмет језичког проучавања у овом раду *У ритму дијалекта 2023* производ је литерарног конкурса Лесковачког културног центра 2023. године. Ова књига је објављена 2024. године и представља збир од 58 одабраних песама из свих крајева српског говорног подручја од укупно пријављених 96 песама. У њој су обухваћене песме на следећим дијалектима: призренско-тимочка дијалекатска област, косовско-ресавски дијалекат, шумадијско-војвођански дијалекат, ијекавски дијалекти. У раду ће бити анализирани дијалекатске црте које се јављају у песмама из поменуте збирке. Циљ рада је приказати дијалекатске одлике песама у оквиру појединих дијалеката и дијалекатске говорне зоне. Неке од песама су писане у пограничним срединама, као и у мултиетничким срединама, што повећава број особених дијалекатских карактеристика услед утицаја које тај говор трпи. Језичка анализа песама на дијалекту је спроведена уз помоћ метода традиционалне дијалектолошке анализе.

Материјал је распоређен на основу дијалеката на коме су песме написане. У заградама ће бити навођени бројеви који се односе на редни број песме у збирци. Пре сваког дела анализе наводили смо попис песама које улазе у ту анализу са њиховим редним бројевима.

4. Резултати анализе

Приказивање резултата анализе материјала почињемо од уводне песме. То је песма *Мори сестро, шо те немано имам* Алијевић Алиса Хамза, која је писана на горанском говору. „Гора се налази на крајњем југозападу Србије, јужно од Призрена, на падинама Шар-планине” (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 35). Младеновић истиче да горански говор „припада типу мешавинских говора којима је својствена недоследна рефлексација у развоју гласовних црта, затим уопштавање неких типично западнојужнословенских, а некада типично источнојужнословенских црта.” (2001: 542).

Како је Младеновић овом говору посветио своју докторску дисертацију, узимамо у обзир његове тврдње по питању мешања језичких црта

и утицаја на говор Горанаца. Он каже (2001: 519) да је овај говор настао мешањем језичких карактеристика северозападних македонских говора са српским шарским и метохијским говорима.

Из анализе поменуте песме издвајамо језичке карактеристике дате у наставку. Утицај македонског језика препознаје се у облицима прилога *сега* и *кога*, заменице *го*, предлога *со* и *во*, као и енклитичког облика помоћног глагола *сум*.

Јавља се и протетичко Ј у речи *опет* са губљењем финалног сугласника Т: *јопе* да се искажеш (1), и *јопе* све учинато (1). Начинско-поредбени прилог *као* се јавља у облику *ка*, где се види да је дошло до сажимања вокалске групе. Од посебног је значаја однос сонаната Л са Љ што представља утицај околних језика: *слушаш* и *гљедаш* (1), *љице* да ти не даде (1), *љице* ће ти *обели* и *омије* (1). У једном примеру се препознаје нестабилност африкате Ч: *груба* ће те *со ђалмица* накити (1).

У групи песама писаних на неком од призренско-тимочких говора налазе се следеће песме:

- на призренско-јужноморавском: *Лекари не знав ништа* Бундало Јован (4); *Неће ме и толко* Величковић Драган (6); *Празно српско село* Величковић Мирослав (7); *Несам жив* Дејановић Миомир (12); *Китка поза уво* Ђермановић Мира (15); *Е-н! Арно збориш* Ђорђевић Срба (17); *Китка* Илић Теодора (21); *Угасло огњиште* Јовановић Зоран (22); *Ни на там ни на овам* Костић Марко (25); *Срце моје одавно казало* Коцић Данило (26); *Моравчанка* Манчић Жаклина (28); *Баба Гинина мука* Мијајловић Душан Адски (30); *Грдњана* Милијић Слађана (31); *На пенџеру дукат жути* Милојевић Милош (33); *Сам на дијалекту* Митровић Слободанка (34); *Сабајле* Новаковић Слађана (36); *Бм бађава* Пешић Светлана (41); *Виловита слива* Сарић Цветковић Јелена (46); *Љубавна песма* Симоновић Милан (48); *Народ* Стојковић Душан (51); *Жал да жали* Такић Срба (54); *Потикано девојче* Тодоровић Братислав (55); *Лела Врањанка* Трајановић Миодраг (57); *Чича* Трајковић Анастасија Белка (58);
- на тимочко-лужничком дијалекту: *Моје село* Васиљевић Срђан (5); *Песмицата* Голубовић Алекса (10); *Пуца пролет* Драгићевић Радиша (13); *Београђанин* Илић Слађан (20); *Живот* Панић Наташа (38); *Решил деда Ставра да не тије више* Петровић Братислав (40); *Пијац* Ракић Игор (43); *Од са па на там* Станковић Милан (49);
- на сврљишко-заплањском дијалекат: *Чудно дрво* Вељковић Данијела (8); *Како стареје мати* Јовић Виолета (23); *Лебац* Стојковић Милко (52).

Ову дијалекатску област обележавају црте које су заједничке за сва три поменута дијалекта, то су: чување посебне фонеме за полугласник, чување

вокалног и финалног л (или њихова замена која се делимично или потпуно разликује од осталих штокавских говора), присуство експираторног акцента, аналитичка деликнација, аналитичка компарација, губитак инфинаитива и удвајање облика личних заменица (према ИВИЋ 2001: 146–147).

С обзиром на то да у овој збирци песама нису обележени акценти за све песме, није могуће говорити о њима у овој ситуацији. У свега три песме има таквог бележења и то: *Песмицата* Голубовић Алекса (10), *Е-п! Арно збориш* Ђорђевић Срба (17) и *Сабјале* Новаковић Слађана (36).

Присутна је неуједначена употреба полугласника. Аутори су другачије третирали обележавање полугласника, неки су користили апостроф, а неки су користили знак њ. У појединим случајевима полугласник је у писању изостављен тамо где се у говору чује, док је негде апострофом обележено изостављање вокала (апокопа, синкопа, афереза) или сугласника.

Полугласник је обележен апострофом у следећим примерима:

а *д'н'ска к'з* погледнем (5), а *с'з, к'га* погледнеш на моје село (5), заборавил *нес'м* (5), *с'д* овде ми беше капа (6), *к'д* дрвени праг прерипим (7), а живци ми *б'ш* дебели (15), *к'д* викнем да си појем (15), нека *п'њкав* (15), *в'здан* лађка (15), нека *ц'втив* разне китке (15), сета му најголема *к'д* дречи мук (21), *т'з* су сетне аловале (21), *с'м* још црешња некад замерише (22), туђо *л'сно* узне те под своје (23), лепа ко мајски *д'н* (26), реши се да је питам *к'ко* је (26), *д'л* мисли на пролеће (26), воду *с'с* кофу вадила (30), *к'д* се делило (34), *руч'к* ни се вáреше (36), *з'дњи* пут (36), и *т'гај* ти цедилото постане по тешко (38), *пол'к'*, комшија че те ваљда сачека (43), пијац је *дан'с* (43), ја ћу се *пол'чке* (46), времето си и *т'з* било такво (49), за благ *с'н* (52), *л'ко* одење (52), од јабуку *ц'втење* (52), свак *ч'с* ће праћа (54), од *д'н к'д* се потика (55), *с'нце* провирује за облаци (57), *к'д* видо *дуг'чку* сенку (58), а *т'ј* човек ми па вика (58).

Полугласник обележен знаком њ:

гоџа *дълго* и големó (8), ал *несъм* дрвó (8), што се *изъм* извáне (8), *ваз-дън* се китим, *със* белí *цъвтови* *съг* ћу цавтíм (8), ја *несъм* дрвó ни грања *дълга* (8), *съг* могу да спавам (10), *е-пъ!* арно збóриш (17), *бъш* аљав нáкот (17), *съг кьд* *съм* доспéја комáј (17), *тъп тьг* ги прáшај *кьд* се владíка брíчи (17).

Изостављање вокала или сугласника обележено је апострофом:

ал' због тој ме (5), па нешто *заб'равим* (6), *ил'* фалинка куде мене (6), па *д'* идем да спавам (10), а *теб'* мирна памет (20).

Финално Л сачувано у следећим примерима:

селско гробље запустошено (7), на *цел* свет нек је арно (15), *селски* тарабук (21), неће *бел* трандрафíл (36), да нараниш *цел* вод (46), ја ли да те чекам *цел* ноћ (48).

Аналитичка деклинација видљива је у следећим примерима:

грлић од флашу (4), из прошлост нашу (4), са светли снови и перспективу (4), нек трули с тебе (4), с пијаного прича другара (4), из бунар (6), од пола кило (6), друга с шаре (6), нема вајда од будалу (6), сас кога (7), до последње залче (7), със плодови златни (8), бог ми кожу од тугу исплеја (12), од љубав (12), да поје на мобу (13), на душмани душу трује (15), срећа ми на души лега (15), држава у државу (20), они се с муће боре (20), на сред пут паркира (20), с тебе је на трку (20), с њега (20), из чукарски кал (21), слнце гу с жеравицу бањало (21), живот саткан од мед и пелин (21), зашивене на рукав (21), по авлију (22), пукла руда на кола теглећа (22), везен пешкир око огледало (22), с убав реч и с росне очи (23), стареје без осмех на образи (24), нуме сас теб да орати (23), не мислим од идење (25), она ме гледа с'с очи зелене (26), с' тебе 'оћу (26), у моје село (28), лети се радело по њиве (28), сви ни од таки резил одбрани (28), да ми се душа с више ништа не погани (28), воду с'с кофу вадила из бунар (30), од сокаци, преко сливаци до трњаци (31), на себе си вика (34), с плétиво (36), с лампу гореше ву очи по ноћ (36), издржала баба до први петак (40), дидзам се из кревет (43), појдомо сас комишију (43), на ваишар сам и ја малко више попил (43), заврши сас работу (46), од овуј сливу у двор (46), на једну страну густо (46), пред врата мало прежми (48), заигра ми нешто у стомак (48), у себ' си прош'пчемо (49), види што се с' њега прави (51), од детиње радување (52), брашно од р'женицу (52), с р'женицу зрно (52), сас љубав саткане (55), ко с танцару ме бре утепа (55), да би из њума искочило (57), куде се с руке меси тесто (58), фали ли нешто у причање (58), да наставимо с орање (58).

Синтетичка деклинација, која није одлика ових дијалеката, али је могући показатељ да долази до утицаја стандардног српског језика на говорнике, издвојена је у наставку:

у парку видо другара (4), сјаји лампа на пенџеру (33), у бунару одјај сипа (33), врију недра са пенџера (33), са месецом воду пијем (33), у кошуљи скрива (33), на дно тамнице (57).

Аналитичка компарација присутна је у следећим примерима:

беше по арно (5), туга поголема (5), дође ни време још полудо (28), још и по горе дошло (28), има и по страшно (38), цедилото постане по тешко (38), помалко се смејемо, а повиши мислимо (49), што смо помлади били (49), беомо помлади, поубави (49).

Синтетичка компарација видљива је у једном примеру: немаше већи мерак кроз село кад прођомо (48).

Губљење инфинитива и његова замена конструкцијом да + презент:

од нешто мора и он да живи (4), нит ће младиња да поје на мобу (13), нѐсам нем и не могу да ћутим (17), започне да умира (23), што морам да

спијем с'м (26), ни ја не мог' све да *разаберам* (28), 'оће л' неки лек да се *нађе* и за овуја бољку (28), да живот толко мож да *отрује* (41), затој дан'с пијац нече да *буде* (43), с'м два дана у годину сме да се *сече* (46), *нећу* да ти *крекам* (48), на друштво и причање не мож' да *одолимо* (58).

Удвајање објекта присутно је у следећим примерима:

чарате ги нигде нема (6), нема *га* ни *чобан* (7), *ене га* *јастреб* горе (13), на *себе* *си* *вика* (34), *себе* *си* *нађе* (34).

У наставку наводимо дијалекатске црте које су карактеристичне само за призренско-јужноморавски дијалекат. Дијалекатске црте карактеристичне за овај дијалекат се јављају и у тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском, али са другачијим резултатима, те их зато наводимо одвојено.

Финално Л дало -*ЈА* у радном глаголском придеву једнине мушког рода: *зав'равија* сам *цигаре* (6), давно *умреја* неки *старац* (7), *пекмез* се *правија* од *сливе* (7), *љут* *дуван* за *гушу* ме *фатија* (12), *месец* *зација*, *небо* *ослепеја* (12), на *ноге* сам *умреја* (12), *кд* с'м *доспéја* (17), *сто* *пут* сам *си* *поодија* (25), *овде* *си* *дошеја* (25), не *умеја* *поћем* (25), *правија* *ајвар* (28), *несам* *ракију* *пекја* (46), *цел* сам се *живот* *мучија*, *све* сам с'м *створија* (46), *кад* сам те *тражија* (48), *само* *малко* *ућутаја*, *умирија* се (51), *д* *л'* *ти* *љубав* *несам* *даја* (55), од *далеко* се с'м' *глас* *чуја* неки (58).

Рефлекс -*О* финалног Л види се само у једном примеру: *ки* *пре* *што* је *био* (28).

Вокално Л је дало рефлексе *ЛУ* и *У* у следећим примерима:

само *суза* из *око* *ће* *ми* *капне* (7), само *суза* из *око* *ће* *ми* *капне* (54), *њојно* *слунце* *неће* *гу* *огреје* (54), од *жал* *суза* да *ти* *пође* (7), *комшика* *моја* *ко* *суза* *чиста* (26),

Постоје и другачији примери са рефлексом вокалног Л. Оно се чува у једној песми:

слнце *гу* с *жеравицу* *бањало* (21), *ко* *некад* *неће* *залази* *слнце* *зрело* (21).

На месту вокалног Л у једној песми стоји апостроф:

с'нце *провирује* за *облаци* (57), *с'нце* да *никад* *не* *ви* (57).

Уочавамо да је рефлекс -*нж*- дало -*на*- у малом броју примера:

сви *отиднали* (7), *мрак* ме *стигна* (7), *бог* *руке* *дигна* (7), *увена* *живот* у *таму* *студену* (21).

Специјално јотовање је присутно у следећим примерима:

таман *доћем* до *капију* (6), *жал* *суза* да *ти* *пође* (7), по *причес* да *дође* (7), *пролет* *кад* *дође* (12), не *умеја* *поћем* (25), *шта* *ли* *ће* *не* *још* *снађе* (28), *дође* *ни* *време* *још* *по* *лудо* (28), *себе* *си* *нађе* (34), *там'н* да *си* *поћем* (48), *умирија* се *док* *прође* (51), *слунце* *зађе* за *гору* (54).

Облици презента 3. л. множине имају -в:

лекари не *знав* ништа (4), сви *пораснав* заједно (5), сви *заминав* (5), од неку болест *бегав* (5), дека ме на детињство *сетнав* (5), староседеоци туј *легав* (7), њојна уста ће *питав* (12), нека *п'њкав*, нек се *мислив* (15), свѣрим се што *чекав* озгѳр овѣја (17), о мен' људи *викав* (30), теј виле кућу *чував* (46).

Има примера и са наставком -у: оне грдне *пушу* (28).

Остале карактеристике призренско-тимочких говора:

Екавска замена јата у одричним облицима помоћног глагола *јесам* забележена је у следећим примерима:

несмо знали (6), *несам* жив (12), т'г пчеле забел *несу* надзрћале (21), још *неси* за идење (25), него ни то *неје* имало (28), овој никад *неје* било (28), *неје* пудљив ал' ни цамбас (30), вику ми, *неје* ред и не личи (41), баба *неје* пекмез спремала (46), *несам* ракију пекја (12), *несам* гу никад секја (12), овај народ *неје* глуп (51), овај народ *неје* шунтав (51), д л' ти љубав *несам* даја (55).

Јављају се и примери са икавизмима у одричним облицима помоћног глагола *јесам*, што је утицај стандардног српског језика:

тој *није* ни живина (28), на нас никад 'ладно *није* (58).

Губљење гласа Х из све три позиције (иницијане, медијалне и финалне): земља из *трбу'* дија (13), тумачи га како *оћеш* (15), при *иљаду* цвећке ливада празна (21), с'м с' тебе *'оћу* век да с'њам (26), и *'оће* л' неки лек да се нађе (28), па ти *'ајде*, упамет буди (28), погача преко *'леба* (51); *увате* ме људи и нељуди (25), *увате* ме работе и одмори (25), ја застадо па *ти'о* шапућем (26); само *ора'* раширио грањке (22), уз *њи* виле у сламу бутнуте (22).

Постојање гласа S:

свезде му зашивене на рукав (21), *смнале* у кошницу труле д'ске (21).

У песмама на тимочко-лужничком примећују се следеће дијалекатске црте.

Финално Л у радном глаголском придева мушког рода забележено је у примерима:

јоште тебе *заборавил* нес'м (5), *пресекал* на буришта (40), он си *понел* за пијење (43).

Вокално Л дало У у примеру порани *сунце* да маглу разгони (13), а у следећем примеру се очувало вокално Л:

слице љу огреје (38).

Екавизам у одричном облику помоћног глагола *јесам*:

ама *неје*, роде, тој болест нека (5), това *неје* ништа (38), што те *неје* родила мушко (38), на ставру *неје* више газда (40), бриће *несмо* имали (49), докле још *несмо* занавек заспали (49), *несу* ни друђи (49).

Прасловенске групе *tj, *dj дале су Ч, Џ:

паркира где си *оче* (20), *ночу* не р'чи (40), пијац *нече* да буде (43), малко и *засмрцује* (40), још и *запрцује* (40), да ми будеш најубав *мену* онуј руљу (43).

Лужничку палатализацију уочавамо у следећим примерима: они се с *муће* боре (20), на *мајћу* си на душу (38), са сто *руће* работиш (38), на *рећују* не теру (40), има и за *друћу* (43), *бриће* несмо имали (49), *муће*, немка, тешко (49), несу ни *друћу* за помагање требали (49).

Специјално јотовање изостаје у следећим примерима: и *појдеш* по трновита путишта (38), и *пројду* године (38), чекаш да *дојду* (38), на пијац *појдомо* сас комшију (43), *дојдомо* у град (43).

Ново јотовање изостаје у следећем примеру: ајд у *здр'вје* – ЖИВЕЛИ (49).

Има примера множине именица средњег рода на *-етија*: по путишта само пе'шес' *кучетија* (43).

С обзиром на то да у групи срвљишко-заплањског дијалекта има свега три песме, ограничене су нам могућности за издвајање већег броја дијалекатских особина карактеристичних за овај дијалекат.

Забележено је финално Л у примеру: *мисал* реди њојну кику густу (23).

Вокално Л је забележено у примеру: стареје од *слзе* ноћобдије (23).

Вокално Л је очувано у форми Л са полугласником препознаје се у примерима:

ја несъм дрвó ни грања *дълга* (8), од *сл'нце* излазење (52), у дом *сл'нце* се усели (52).

У једном примеру бележимо ЛИ на месту вокалног Л: ја корење имам *длибóкó* (8).

Нема гласа Х у следећим примерима: ни *'раст*, ни белá брезá (8), и *стра'ови* и све бољке по ред (23).

Нема специјалног јотовања: једанпут годишње кад *наидеш* (23).

Друга значајна група са бројним дијалекатским и тексуталним особеностима јесте група песама написана на косовско-ресавском дијалекту. У проучаваној збирци постоји пет песама које су написане на косовско-ресавском дијалекту. То су: *Натраг у Омоље* Дабић Валентина (11); *Жупа Дубовац* Зоран (14); *Вејање пасуља* Ђокић Томислав (16); *Велемајстор у шаку* Манојловић Живојин (27); *Жеља* Милићевић Веселин (32).

Излагање дијалекатских карактеристика почињемо са запажањем да је изостајање гласа Х у све три позиције (иницијалној, медијалној и финалној) уочено у следећим примерима:

што *сирома* довед да останем (11), у ту варош *'оћу* да се селим (11), проја *ладна* (11), натраг у *омоље* (11), лети прашина, лете *ме'уне* (16), смуљи на ластиш *аљину* (27), све брзо *с'ватам* (32), јутарњи воз *'ватам* (32).

Изоостајање гласа Ј из иницијалне, медијалне и финалне позиције: то *е* сад у моде (27), па га *исину'е* из сито (16), не *ве'е* пасуљ она (16), *немо*, Радојка (27), *мог* име под њу (27).

Протетичко Ј налазимо у примеру: *јонет* исто дај да се вечера (11).

Апокопа је уочена у следећим ситуацијама: *там* господин ја да биднем (11), неће више *мен'* да даве ланци (11), од чемер *ил'милину* (27), *там гор* над раздељак (27), не *мог'* ти објасним (32).

Афереза је присутна у примеру то *Лесандровац* ли је (14).

Упрошћавање сугласничке групе СТ > Т: свака *кос'* се жуља у тежину (11).

Сажимање вокалске групе АО у А у *као*:

како човек *ка* човек да спава (11), кад прозборим *ка* да ме не чују (11).

Сажимање вокалске групе АО у О у радном глаголском придеву у мушком роду једнине: Бог ви *помого* (11).

Ф замењено са В: шта те *стревило* (27).

Конструкција КАО И дала КИ: а шајкача *ки* да игра коло (27).

Дисимилација сугласника видљива у примерима:

за варош се ја не кајем *млого* (11), *млого* лепа тема (27), волем те ја *млого* (32).

Уопштавање наставака старе меке промене: ћу прећутим о *тем* и тиме (27).

Партикула *-на*: мене јесте место само *туна* (11).

Предлог СА има облик СЕС или САС:

сви ме нешто *сес* висине гледе (11), у по ноћи *сес* посла се врну (11), пун *сас* рујан пасуљ (16), до јучер *сас* зрнца пуне (16).

Јавља се заменички облик ЈУ:

ал' овај јесен *ју* нема (16), одвејала *ју* корона (16), да вим шта *ју* е на души (27).

У групу песама које су писане на шумадијско-војвођанском дијалекту спадају: *Е, мој куме Курјаче* Батин Борислав (2); *Корачаду дани моји* Ђукановић Весна (18); *Теглење даске* Еремић Зорица (19); *Шором шајке а Дунавом чезе* Праскић Светлана (42); *Свакидашња вајкалица* Симићевић Светлана (47); *Исповест* Томин Снежана (56).

Како овај дијалекат улази у основицу стандардног српског језика, мали је број одлика које можемо издвојити а да се разликују од стандарда.

Афереза је уочена у примеру: тамбураши, ајде сада вамо (42).
Синкопа је присутна у примеру: *облач 'те* то што сте скинули (19).
Апокопа је уочена у следећим примерима:
не *ид* 'у бирцузе (2), *ал* ' тако се у души стисло (56).
Протетичко Ј забележено је у примеру: *јонет* собујем каљаче (2).

Сажимање вокалске групе АО и ЕО у О у радном глаголском придеву у мушком роду јединине:

укопо сам корен у рупу без дна (18), *поно* на леђа грумен земље суве (18), мајка коју никад нисам *видо* (18), *воло* сам је (56), *затицо* је кад гођ саму (56), *пресо* ми онај дан (56).

Екавски рефлекс јата је видљив у свим категоријама, док у следећим примерима се препознају икавизми:

мајка коју никад *нисам* *видо* (18), *нисам* ни ја неки свет (47), у шору је *таке* *није* било (56); *нигди* људи, *нигди* гласа (18), *нигди* да с појави ока сјај (18).

Изостајање гласа Х у иницијалној, медијалној и финалној позицији:
зима ладна (19), тамбураши, *ајде* сада вамо (42), ни деца *њиова* се не *сигру* (47), ништа се види кроз *њи* (47).

Потврде употребе и очувања гласа Х: договор је *одмах* пао (19).

Десоноризација финалног сугласника: *мош* мислити (47).

Примери трећег лица множине презента на -ДУ:

корачаду дани сиво офарбани (18), *идеду* с ђаволом подруку (18), тешке речи *смрдиду* (18), још *дуваду* дах отровни (18), испод које *спаваду* отац и браћа (18), само мачови исукани *претиду* (18), у инат *дишеду* (18), па *свираду* (18), а *корачаду* дани моји (18), здраво шунке *воледу* да једу (19), *воледу* и да *радиду* (19), да *ореду*, *копаду* и *садиду* (19), *вршеду* и свиње да *кољеду* (19), а највећма *воледу* (19), *оћеду* да гризу (47), *каждеду* да сотим њеним зрикавим очима (47).

Има различитих примера спајања две или више речи у једну, што упућује на преношење акцента:

по *до 'тора* за крмаче (2), *идеду* с ђаволом *подруку* (18), а то *наћошак* мора бити (19), они *прикобаиће* (47), *божемпрости*, ништа се види кроз *њи* (47), *кажеду* да *сотим* (47), *вазда ињиве* туда ишо (56), *одједаред* из авлије (56).

Песме писане дијалектима ијекавског изговора су: *Поље* Матијаш Миро (29); *Једна наопака* Остојић Миљан (37); *Бед* Перић Филип Филозоф (39); *Једном кад попијеш песму* Рустемовић Анеса (44); *У Вршају* Самарција Славко (45); *Рачанска стихира* Станојевић Јелена (50); *Липсаћ* Бјелановић Раденка (3) и *Бедов доручак* Недовић Душка (35).

Од побројаних песама, које према наведеном месту порекла писца припадају овом дијалекту, пола је писано јекавицом, а пола екавицом. Је-

кавицом су писне песме: *Поље* Матијаш Мира (29), *Једна наопака* Остојић Миљана (37) и *У Вршају* Самарција Славко (45).

Јекавска замена јата у заменичко-придевској промени забележена је у примеру: постави *чврстијех* ногара (35).

Јекавско јоговање уочавамо у следећим примерима:

горе *доље* (3), у *нигђер* (3), неће се ни *виђети* (37), памтићу увек речи мог *ђеда* (39), окрилати лака *пљева* (45), у цакове зрно *сљева* (45).

Апокопу видимо у примерима: *ил* 'она је у мени (44), *ил* 'је осетих (44).

Сажимање вокалске групе АО у О: сад ти плетем *ко* за велике (37).

Сажимање вокалске групе АО у А: једну *ка* из срећних дана (35).

Очуван глас Х у иницијалној, медијалној и финалној позицији:

веза за *храброст* (29), *хоће* ли јучер (29), чувај се *хуља* (39), а *хоћеш* ли песмом (44), сву лепоту *ханом* начинила (50), украј дрине *хладне* (50), слама се *хитро* склања (45), сви витези *христови* од пера (50), осјећаја од *којих* (29), *ил* 'је *осетих* (44), да л' *умрех* кад је *казах* (44), док се данак *тихо* гаси (45), зачибучио *бих* (35), *чврстијех* ногара (35), сред зидина *старих* (50).

Забележен је пример инфититива без И: *бит* ће то трновит пут (29), *немој заборавит* слани (35).

Очуваност аориста и његова честа употреба у овим песмама су видљиви из следећих примера:

уоквирих је (44), *пренесох* (44), како *окретах* (44), тако *привукох* (44).

5. Закључак

У раду су анализирани дијалекатске црте које се јављају у песмама из збирке „У ритму дијалекта 2023”. Циљ рада је био да прикажу дијалекатске одлике песама у оквиру појединих дијалеката и дијалекатске говорне области. Примењене су методе традиционалне дијалектолошке анализе. Материјал је распоређен у групе сходно дијалекту или говору на коме су песме написане. Анализа показује значајну заступљеност дијалектизама, као и израженост дијалекатског израза са делимичном појавом утицаја стандардног језика. Овде говоримо о дијалектима који нису ушли у основицу стандардног српског језика.

Од посебног је значаја неговање и развијање традиције писања на дијалекту, јер се на тај начин дијалекатска књижевност афирмише као посебно стваралаштво са дубљим националним и регионалним значајем. Свој допринос том циљу даје литерарни конкурс за песме на дијалекту који расписује Лесковачки културни центар, а које се касније објављују у посебним збиркама сваке године. Додатни значај оваквих напора крије се у потреби да

се тренутно стање у дијалектима на неки начин конзервира те да се у будућности може узети као једна тачка у развоју говора и језика.

Литература

- АНДРЕЈЕВИЋ, Даница. Ана Андрејевић. „Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића”. *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу (2016): стр. 39–48.
- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Дијалектолошка наука и дијалекатска књижевност”. *Књижевност на дијалекту* (2007): стр. 9–11.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. „Зашто је потребно изучавање и познавање дијалектологије?”. *Књижевност на дијалекту* (2007): стр. 55–68.
- ГОЧАНИН, Мирјана, Владан Јовановић. „О неким дискурским маркерима у роману ’Петријин венац’ Драгослава Михаиловића”. *Књижевност на дијалекту* (2007): стр. 85–90.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића”. *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу (2016): стр. 107–114.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издвачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издвачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ЈАНИЋ, Марина. „Падежни систем у настави на дијалекатском подручју”. *Дијалекти – дијалекатска књижевност*, зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру 25. и 26. септембра 2008. године (2009): стр. 69–76.
- ЈАШОВИЋ, Голуб. „Дијалектизми у књизи ’Кратке косовске каже’ Новице Китића”. *Дијалекат – дијалекатска књижевност 3* (2011): стр. 83–92.
- ЈАШОВИЋ, Голуб. „Анатомска лексика у збирци стихова ’Купен петл’ Драгана Радовића”. *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу (2016): стр. 135–144.
- ЈОВАНОВИЋ, Иво. „Дијалекатски говор у прозној књижевности”. *Књижевност на дијалекту* (2007): стр. 63–75.
- КОСТИЋ, Драгомир. „Књижевност старе и јужне Србије – особеност дијалекатског”. *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу (2016): стр. 77–90.

- МАРКОВИЋ, Јордана. „Врањски говор у ’Нечистој крви’”. *Нечиста крв Борисава Станковића сто година после (1910–2010)* (2011): стр. 219–229.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Језик ’Ибиш-аге’ Стевана Сремца”. *Годишњак за српски језик*, [Година XXV] 12 (2012): стр. 93–108.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Језик у делима Борисава Станковића”. *Годишњак педагошког факултета у Врању* (2016): стр. 247–256
- МИХАЈЛОВИЋ, Милица. „Фонетске одлике врањског говора на примеру збирке песама ’Метла за по кућу’ (1993) Мирослава Цере Михјалновића”. *Philologija Mediana*, бр. 11 (2019): стр. 439–454. DOI: <https://doi.org/10.46630/phm.11.2019.28>
- МИЧИЋ, Биљана. „Употреба дијалекта у роману ’Ветрови Старе Планине’ Слободана Цунића”. *Књижевност на дијалекту* (2007): стр. 97–100.
- НЕМАТ, Сара. „Фонетски дијалектизми као обележје књижевноуметничког стила Виолете Јовић у роману ’Преображење’”. *Годишњак за српски језик*, бр. 18 (2020): стр. 45–62. DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.18.2020.04>
- НИКОЛИЋ, Марина, АЛЕКСИЋ, Сања. „Дијалект као језик романа ’Лина твржа од камена’”, у: *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност I*, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу (2016): стр. 145–158.
- СТИЈОВИЋ, Рада. „Дијалекатска лексика Михаила Лалића и књижевни језик”. *Књижевност на дијалекту* (2007): стр. 76–80.
- ТОМИЋ, Драгана. „Турцизми у роману ’Нечиста крв’ Борисава Станковића”. *Годишњак Учитељског факултета у Врању* 6 (2015), стр. 243–259.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Бујановачки и кумановски идиоми у народним лирским песамама”. *Јазикот и културата - состојби и предизвици*, Зборник на трудови од Међународната научна конференција (6. И 7. ноември 2018, Скопје) (2019): стр. 317–327.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Дијалекатске црте Казивања о нечистим силама”. *Исходшта*, бр. 6 (2020): стр. 313–333.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Дијалекатске одлике лазаричких песама из Бујановца”. *Обичаји у култури Срба и Бугара / Обичаите в културата на Срби и Блгари* (2021): стр. 71–80.
- ТРАЈКОВИЋ, Tatjana. ”The Vernacular of Niš in Children’s Poetry ’Od malečko do golemo’”. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature*, Vol. 18, No 1, In Memoriam: Maja Vukić (2020): pp. 63–75.

Извори

У ритму дијалекта 2023, Лесковац: Лесковачки културни центар, 2024.

Andela G. Mitić

DIALECT CHARACTERISTICS OF THE POEM COLLECTION “IN THE RHYTHM OF THE DIALECT 2023”

The paper deals with the analysis of the dialect features of the poetry collection “In the rhythm of the dialect 2023” by the group of authors, published by the Leskovac Cultural Center. The anthology was created from the literary manifestation of the same name, which affirms poetic creativity in all dialects of the Serbian language. This collection of poems consists of 58 poems from different parts of the Serbian-speaking area (from Gora, Bujanovac, Vranje, through Leskovac, Knjaževac, Aleksandrovačka Župa, all the way to Prijedor, Banja Luka, certain places in Banat, etc.). The aim of the paper is to show the dialectal features of poems within individual dialects and dialectal speech zones, as well as to contrast them with each other. Some of the poems were written in border areas, as well as in multi-ethnic environments, which provides additional opportunities for observing those poems in the context of the dialect zone, as well as comparing linguistic features between poems within the same dialect. The methods of traditional dialectological analysis were applied. The analysis shows a high degree of representation of dialectal language features in the poems of all selected dialects, as well as the influence of the standard language in the service of poetic expression. Such anthologies contribute to the affirmation of writing in the dialect, as well as raising the reputation of the use of the dialect and people’s awareness of its value. Therefore, they represent a valuable testimony about the current state of the dialect, as well as a rich source for the study of dialect linguistic features.

Key words: Serbian language, literature in the dialect, poetry anthology, literature in border and multi-ethnic environments, contrasting dialect features of different places of the same dialect.

Александар М. Новаковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 371.3::811.163.41`243(497.11 Ниш)
Оригиналан научни рад
Примљено: 25. 4. 2024.
Прихваћено: 25. 5. 2024.
<https://doi.org/10.46630/gstj.22.2024.09>

Ивана З. Митић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

О НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА СРЕДЊОШКОЛЦЕ НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА НИША

У раду се сагледава позиција професора српског језика (и књижевности) и ученика из иностранства укључених у средњошколски образовни систем на подручју града Ниша, са циљем стварања јасније слике о недоумицама, изазовима, проблемима и њиховим потенцијалним решењима у подучавању/учењу српског као страног језика. У теоријском делу рада коришћена је метода теоријске анализе са техником анализе садржаја, док је у емпиријском делу рада употребљена дескриптивна метода са техником анкетања. Резултати истраживања су показали да се у четири нишке гимназије образује осморо ученика пореклом из иностранства, и то: 5 ученика из Русије, 2 ученика из Шпаније и 1 ученик из Турске. Непознавање језика српског домицилног становништва узрок је многих недоумица и проблема како на страни наставника тако и на страни ученика. Такође, анкетирани наставници током свог иницијалног образовања нису имали прилике да се сусретну са садржајима из области методике наставе српског као страног језика, а већина није раније држала часове српског језика странцима, те је долазак ученика из иностранства представљао први сусрет са овом врстом наставе. Нашавши се у новим околностима и пред бројним изазовима у погледу фундаменталних теоријско-методолошких питања, наставници су исказали настојање да пронађу одговоре на тражена питања претрагом интернета, похађањем семинара (који обрађују одговарајуће теме) или прилагођавањем садржаја ученицима из иностранства, изражавајући потребу организовања обуке која би пружила потребне одговоре. Као привремено решење за побољшање ситуације професори су истакли значај бесплатног курса српског језика за странце, који је организовао Департман за србистику Филозофског факултета у Нишу. Ученици су савладавању садржаја курса приступили врло мотивисано из два разлога: ради успостављања комуникације са српским домицилним становништвом и ради активног праћења редовне наставе у школама.

Кључне речи: методика наставе српског као страног језика, српски као страни, Филозофски факултет, средњошколска настава

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

1. Увод

Друштвено-политичка дешавања у Европи и свету на почетку треће деценије XXI века утицала су на повећање стопе миграција становништва, због чега је Република Србија забележила значајан број имиграната на дневном, месечном и годишњем нивоу. Другим речима, наша земља је постала уточиште већем броју странаца, посебно из словенских земаља – Русије и Украјине. Осим промена у социодемографској слици становништва и економских показатеља живота, дошло је до озбиљних дешавања и у образовном систему. Породице (са децом), које су трајно насељење пронашле у нашој земљи, према закону о људским правима исказале су интересовање да се у потпуности интегришу у друштвени и образовни систем српског домицилног становништва. Државне школе Републике Србије отвориле су своја врата свим заинтересованим странцима (посебно деци), уписујући их у одговарајуће разреде основног и средње образовања. Међутим, и поред исказивања најдубљих људских осећања кроз професионални приступ новоуписаним ученицима, наставници су се нашли пред огромним изазовом – језичком баријером и немогућношћу успостављања основне комуникације.

Крајем 2022. године и почетком 2023. године у средствима јавног информисања, под утицајем новонастале ситуације у школској пракси, појавиле су се информације да је „од избијања рата у Украјини велики број Руса, али и Украјинаца дошао у Србију”, те да је у „основним и средњим школама уписано 80 ученика из Украјине и 643 ђака из Русије” (Т1 2023). Вођени искуством из праксе наставници су у интервјуима за домаће медије истицали немогућност рада са ученицима из иностранства. Са једне стране, ученици не поседују знања о српском језику, а са друге стране, и сами наставници нису вешти са руским и украјинским језиком (Т2 2022).² Чак ни наставници српског језика нису били у могућности да за релативно кратко време унапреде компетенције својих (нових) ученика: „У школама наводе да је потребно системско решење, да наставници српског језика не могу у оквиру редовних часова да додатно раде са ученицима којима српски језик није матерњи” (Т3 2023). Наиме, настава српског језика и књижевности је ограничена на одређени (и мали) број часова (који је недовољан за савладавање основних садржаја) (БРБОРИЋ 2015: 155), а и приступи раду матерњим говорницима и странцима у потпуности се разликују (КРЕМЗЕР 1984: 31). Реч је о другачијим методикама – методици наставе српског као матерњег и методици наставе српског као страног језика. Настојећи да својој деци школовање учине лакшим „родитељи [неретко] плаћају приватно часове срп-

² Анкетирани наставници неретко су указивали на низак ниво познавања језика: „Професор енглеског језика Горан Херлинг истиче за Данас да покушава да се снађе и рукама и ногама да успостави комуникацију са новим учеником, користећи, како каже, своје препотопско знање руског који је некада учио, а који је обновио пратећи преко медија актуелну ситуацију у Русији” (Т2 2022).

ског језика”, мада је међу њима и много оних који то не могу, из економских разлога, приуштити (Т1 2023).

Препознавши очигледан проблем у образовној пракси, Друштво за српски језик и књижевност Србије је на годишњој Скупштини, одржаној 30. јануара 2023. године, усвојило Иницијативу за увођење изборног предмета *Српски као страни језик*, која је послата на разматрање Министарству просвете.³ Састављачи Иницијативе издвојили су два актуелна изазова пред којима су се нашли наставници српског језика и књижевности: 1) немогућност преузимања одговорности на редовним часовима српског језика и књижевности и 2) потреба организације наставе за странце у оквирима посебних часова (јер је реч о дијаметрално супротним приступима у раду). Својом Иницијативом предложили су Министарству просвете да се *Српски као страни језик* дода „на листу изборних предмета у првом и другом циклусу образовања и васпитања” за све ученике-странце, као и да ову наставу изводе наставници (србисти) који су у оквиру свог образовања или стручног усавршавања слушали методiku српског као страног или нематерњег језика, имали искуства у раду са странцима или прошли одговарајућу методичку обуку (ИНИЦИЈАТИВА 2023: 1). Након осам месеци Министарство просвете је изменом и допуном правилника о плану наставе и учења од 21. августа 2023. године, у настојању да систематски приступи решењу наведеног проблема, у основне школе увело изборни предмет *Српски као страни језик*, који ће се од првог до осмог разреда изучавати са два часа на недељном нивоу. Тим поступком је начињен круцијални корак ка увођењу новина на плану унапређења наставе српског језика за стране држављане у основним школама.

2. Методологија истраживања

Предмет и циљ истраживања

Према званичним подацима Републичког завода за статистику, током школске 2021/2022. године на подручју Нишавског округа било је активно 205 основних школа и 24 средње школе. Реч је о изузетно великом броју школа (и одељења) које раде на географски комплексном подручју. Налазећи се на раскрсници путева између Истока и Запада, односно Севера и Југа, странци врло често овај крај Републике Србије препознају као потенцијално место за трајно насељење. Према попису обављеном 2022. године, на подручју Нишавског округа живи 163 Руса, односно 40 Украјинаца. Међутим, готово да нема јавно доступних података о броју ученика из иностранства који се укључује у образовни систем на подручју града Ниша. Поменути медијски извештаји у фокусу имају ситуацију у северном и источном делу

³ Текст *Иницијативе* доступан је на следећој веб-адреси: <http://skr.rs/zixq>.

Републике Србије. Такође, увођење предмета *Српски као страни језик* у основне школе представља само делимично решење проблема, који је много већи и шири. Примера ради, професори у гимназијама (и осталим средњим школама) немају могућност за систематско решавање проблема, већ су приморани да свој рад са ученицима из иностранства реализују у оквиру редовне наставе на предмету *Српски језик и књижевност*.⁴ Зато је предмет овога рада анализа позиције професора српског језика и ученика из иностранства укључених у средњошколски образовни систем на подручју града Ниша, са циљем стварања јасније слике о недоумицама, изазовима, проблемима и њиховим потенцијалним решењима у настави српског као страног језика.

Задаци истраживања

У складу са формулисаним предметом и циљем истраживања одредили смо следеће истраживачке задатке:

1. Утврдити број ученика из иностранства који је укључен у редовну наставу у гимназијама и средњим стручним школама на подручју Нишавског округа.
2. Сагледати најчешће недоумице и потребе професора српског језика и књижевности који подучавају ученике из иностранства.
3. Указати на функционалне карактеристике бесплатног курса српског као страног језика за ученике из иностранства на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Методе, технике, инструменти и узорак истраживања

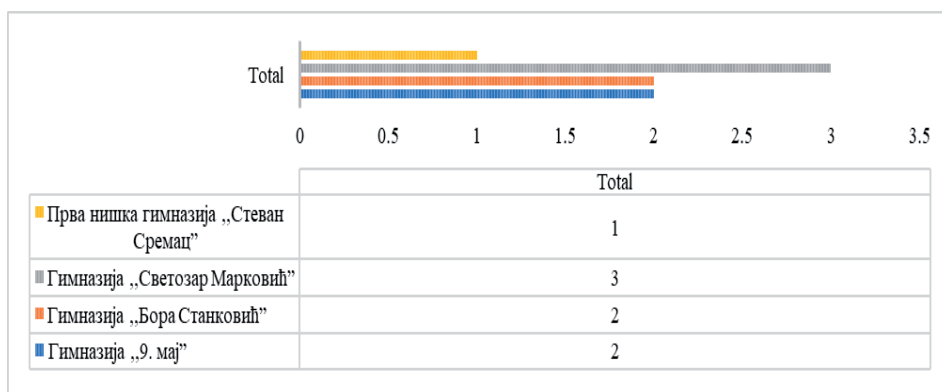
Према одређеном предмету, циљу и постављеним задацима истраживања у теоријском делу рада коришћена је метода теоријске анализе са техником анализе садржаја. У емпиријском делу рада употребљена је дескриптивна метода са техником анкетирања. Захваљујући побројаним методама, спровели смо детаљна квалитативна и квантитативна истраживања ради сагледавања наставне праксе у области методике наставе српског као страног језика. За потребе овог истраживања конструисали смо два упитника. Први упитник је посвећен сагледавању броја средњошколаца из иностранства и најчешћих недоумица професора српског језика и књижевности у вези са наставом српског као страног језика (скр. НСКСУНСШ – *Настава српског као страног језика у нишким средњим школама*). Други упитник је намењен прикупљању основних социодемографских података о ученицима, њиховом првом сусрету са српским језиком и потребама његовог изучавања (скр. МДУС – *Мој долазак у Србију*). Истраживање је реализовано у периоду од септембра до децембра 2023. године. Подаци су прикупљени

⁴ Наставници Департамента за србистику Филозофског факултета у Нишу осмислили су бесплатни курс српског језика за све ученике из иностранства ради пружања конкретне помоћи својим колегама србистима (и, наравно самим ученицима).

онлајн-путем, тако што су коришћени Гугл упитници послати нишким гимназијама и средњим стручним школама, односно директно ученицима из иностранства.

3. Анализа резултата истраживања

На онову прикупљених података путем онлајн-анкете у нишким гимназијама тренутно се образује осморо ученика пореклом из иностранства, и то: 5 ученика из Русије, 2 ученика из Шпаније⁵ и 1 ученик из Турске. Реч је о ученицима четири гимназије: 1) Прва нишка гимназија „Стеван Сремац” – 1 ученица из Русије, 2) Гимназија „Бора Станковић” – 2 ученице из Русије, 3) Гимназија „9. мај” – 1 ученик и 1 ученица и 4) Гимназија „Светозар Марковић” – 2 ученика из Русије и 1 ученик из Турске (в. *графички приказ 1*).⁶ С обзиром на чињеницу да у средњим школама не постоји предмет *Српски језик као страни*, какав је уведен у основне школе, професори српског језика и књижевности васпитно-образовни рад остварују на својим редовним часовима, сусрећући се са великим бројем изазова (и проблема).

Графички приказ 1. Земље порекла средњошколаца из иностранства

Примера ради, указали су нам на важне сегменте свог иницијалног образовања и стручног усавршавања у области методике наставе српског као страног језика. Анкетирани професори српског језика и књижевности имају радно искуство од 5 до 26 година. Професори са дужим радним стажом (стажом од преко десет година) нису имали прилике да се сусретну са овом врстом наставе све до почетка актуелне школске (2023/2024) године: „Када сам добила ученицу из друге земље”; „Ове школске године”. Узрок томе свакако је чињеница да методика наставе српског као страног језика тек „последњих година добија све већи значај у модерном образовном процесу” (КРАЈИШНИК 2016: 10). Са друге стране, професор који има радни стаж од пет година сусрео се са наставом српског као страног језика током трајања студија:

„Први пут сам се сусрела са садржајима из области методике наставе српског као страног језика на студијама ОАС Србистике, пре десетак година”. Добијени одговори у потпуности сте поклапају са законитостима развоја методике наставе српског као страног језика, чији очигледан успон почиње након оснивања Центра за српски као страни језик при Филолошком факултету у Београду (1986)⁷ и сродних центара на Филозофском факултету у Новом Саду (2001)⁸, Филозофском факултету у Нишу (2013) и Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (2015/2016) (НОВАКОВИЋ 2022а: 15–23). Сходно томе, само један од петоро анкетираних наставника има искуство рада у настави српског као страног језика. Као језике посреднике у комуникацији са ученицима из иностранства анкетирани наставници користе енглески и руски језик, мада, како и сами истичу, постоји проблем у међусобној комуникацији услед недовољног познавања страних језика. Апсолутно сви професори наставу са ученицима из иностранства, сходно околностима, реализују у оквиру редовних часова на предмету *Српски језик и књижевност*. С обзиром на чињеницу да ученици не знају ни једну једину реч српскога језика, не постоји ни најмања шанса да се активно укључе у редовну наставу: „Дете не зна ниједну реч и непознат му је програм који је заступљен”, због чега ученици из иностранства наставу прате по индивидуалном образовном програму (ИОП). Како би унапредили своје знање у области методике наставе српског као страног језика, наставници настоје да: 1) похађају семинаре (током којих се обрађују одговарајуће теме), 2) пронађу и сагледају савете на интернету у вези са наставом српског као страног језика, 3) прочитају доступне научне радове и 4) пронађу (у складу са расположивим временом) одговарајуће методе у раду са ученицима-странцима. Као важан сегмент сопственог стручног усавршавања наставници су истакли потребу за обуком која би им пружила одговоре на питања: 1. *Које уџбенике користити?*, 2. *Како организовати наставу српског као страног језика?*, 3. *На који начин предупредити потенцијалне грешке ученика?*, 4. *Које тестове користити у раду са странцима?*. Наведена питања у потпуности се поклапају са недоумицама које је Александар Новаковић издвојио у раду „Најчешће недоумице предавача у вези са наставом српског као страног језика” (2022б) анализирајући објаве у групи на Фејсбуку „Српски језик за странце: група за предаваче”. Имајући у виду важност пружања одговора на свакодневне недоумице са којима се суочавају свакодневно у раду са ученицима из иностранства, професори су са прихватањем истакли значај и функционалност иницијативе о покретању бесплатног курса српског као страног језика за средњошколце на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, сматрајући га „огромном помоћи професорима у средњим школама

⁷ В. КРАЈИШНИК, МАРИНКОВИЋ 2002.

⁸ В. СУБОТИЋ, БЕЛАКОВИЋ 2007.

који реализују наставу на српском језику”.⁹

4. О бесплатном курсу српског језика за ученике из иностранства

Током свог педесетогодишњег постојања, Филозофски факултет Универзитета у Нишу потписао је и реализовао велики број међуинституционалних пројеката са основним и средњим школама. Настojeћи да (већ довољно блиске) везе са школама из Нишавског округа додатно учврсти, а на молбу запослених на Департману за србистику, Факултет је средњим школама са територије града Ниша понудио могућност да ученике из иностранства пријаве за бесплатни курс српског као страног језика, чија је реализација започела 2. октобра 2023. године. Као што је раније наведено, курсу се прикључило укупно шесторо ученика из иностранства и још два инострана лектора (за немачки језик) који раде у Гимназији „Бора Станковић” и Првој нишкој гимназији „Стеван Сремац”. Након кратког упознавања са предметним професором, помоћу упитника је реализовано прикупљање основних социодемографских података о ученицима, њиховом претходном изучавању српског језика и мотивацији за учење. Резултати истраживања су показали да су ученици први контакт са српским језиком остварили након доласка у Србију. Ученици су се, у договору са својим предметним професорима, одлучили за курс српског језика како би: са једне стране, успоставили нормалну комуникацију са српским домицилним становништвом, а, са друге стране, били у могућности да прате наставу у својим школама која се реализује на српском језику. Сви ученици свој долазак у Србију описују као веома стресан период живота, који прати осећање тескобе и демотивације због немогућности да разумеју своје саговорнике. Такође, сви анкетирани студенти би желели да упознају локални говор становништва, због чега су изузетно мотивисани да науче српски језик.

Настава на курсу је реализована током јесењег семестра академске 2023/2024. године у просторијама Центра за српски као страни и нематерњи језик. Ученици су били у обавези да похађају наставу два пута недељно (по два часа). С обзиром на чињеницу да је, у случајевима одсуства ученика, коришћена виртуелна учионица на платформи Зум, наставник је све часове снимао и касније својим ученицима прослеђивао (уколико би ученик оправдано изостао са наставе). Током курса коришћени су уџбеници *Реч по реч* (Института за стране језике), *Научимо српски 1* (Филозофског факултета у Новом Саду), односно приручници *Научимо надеже* (Фото футура, 1998)

⁹ Препознајући добру намеру запослених на Департману за србистику, петоро професора пријавило је своје ученике (из иностранства) за бесплатан курс српског као страног језика на Филозофском факултету у Нишу.

и *Српски језик за странце* (Корнет, 2011). Након одржаних 60 часова (30 часова предавања и 30 часова вежби), реализовано је завршно тестирање, на коме су ученици показали познавање српског језика на А1 нивоу. Успешно су реализовали диктат, познавање ћириличног и латиничког писма, разумевање текста, употребу падежа, заменица, предлога и образовање основних глаголских времена. Неколико грешака начинили су приликом образовања трећег лица множине презента, као и приликом постављања питања у вези са одређеним деловима реченице.

5. Закључак

Реализовано истраживање показало нам је да Ниш представља дестинацију за живот иностраних породица, чији се млађи чланови укључују у наставни процес у основним и средњим школама. Сходно коришћеној методологији резултати нам показују да је у тренутку реализације истраживања шесторо средњошколаца из иностранства (из Русије, Шпаније и Турске) похађало наставу у четири нишке гимназије. Непознавање језика српског домицилног становништва узрок је многих недоумица и проблема како на страни наставника тако и на страни ученика. С обзиром на чињеницу да у средњим школама не постоји предмет *Српски језик као страни*, какав је, изменом правилника о плану и програму учења уведен у основне школе, све обавезе у вези са подучавањем српског језика пренете су на професоре српског језика и књижевности. Нажалост, анкетирани наставници током свог иницијалног образовања нису имали прилике да се сусретну са садржајима из области методике наставе српског као страног језика, а већина није раније држала часове српског језика странцима, те је долазак ученика из иностранства представљао први сусрет са овом врстом наставе. Нашавши се у новим околностима и пред бројним изазовима у погледу фундаменталних теоријско-методолошких питања, наставници су исказали настојање да пронађу одговоре на тражена питања претрагом интернета, похађањем семинара (који обрађују одговарајуће теме) или прилагођавају садржаје ученицима из иностранства, изражавајући потребу организовања обуке која би пружила потребне одговоре. С обзиром на бројне потешкоће са којима су се сусрели у раду са ученицима из иностранства, сви анкетирани професори са одобравањем су прихватили иницијативу Департмана за србистику о покретању бесплатног курса српског језика као страног за средњошколце, на коме је настава започела 2. октобра 2023. године. Шесторо ученика (и два иностранска лектора за немачки језик) врло мотивисано је приступило изучавању нашег језика из најмање два разлога: успостављања комуникације са српским домицилним становништвом и активно праћење редовне наставе у школама. Задржавајући висок ниво мотивације ученици су похађали укупно

60 часова српског као страног језика, показавши на завршном (сертификационом) тесту добро владање српским језиком на почетном нивоу. Сходно оствареним резултатима, резултати истраживања и тестирања указали су на потребу систематског разрешавања препознатих проблема у наставној пракси кроз дизајнирање обуке за професоре српског језика и књижевности, односно увођења одговарајућег предмета у средњошколске наставне планове и програме, јер је гореописани курс само привремено функционално решење.

Цитирана литература

- БРБОРИЋ, Вељко (2015). „Језички и национални идентитет у основној школи”. *Узданица* 12: 147–156.
- КРАЈИШНИК, Весна (2016). „Нека питања из методике наставе српског као страног језика”. У: *Српски као страни језик у теорији и пракси III* (ур. Весна Крајишник). Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик: 7–26.
- КРАЈИШНИК, Весна, МАРИНКОВИЋ, Небојша (2002). „О активностима Центра за српски као страни језик на Филолошком факултету у Београду”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1: 263–266.
- НОВАКОВИЋ, Александар (2022). *Увод у методiku наставе српског као страног језика*. Ниш: Филозофски факултет.
- НОВАКОВИЋ, Александар (2022). „Најчешће недоумице предавача у вези са наставом српског као страног језика”. *Филолог*, 25: 115–142.
- СУБОТИЋ, Љиљана, БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2007). „Центар за српски језик као страни на Филозофском факултету у Новом Саду (искуства и перспективе)”. У: *Српски као страни језик у теорији и пракси* (ур. Милорад Дешић). Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик: 173–183.
- KREMZER, Nikola (1984). „Didaktičko–metodski aspekt nastave srpskohrvatskog kao stranog”. У: *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”* (ур. Petar Vučković). Београд: Institut za strane jezike: 29–33.

Извори

- Иницијатива 2023: Иницијатива за увођење изборног програма Српски као страни језик, <http://skr.rs/zixq>
- Подаци Републичког завода за статистику на основу пописа 2022. године, <http://skr.rs/ziPp>
- Правилник о измени и допунама Правилника о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, <http://skr.rs/ziP9>

Правилник о измени и допунама Правилника о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, <http://skr.rs/ziP5>

Правилник о измени Правилника о плану наставе и учења за седми и осми разред основног образовања и васпитања, <http://skr.rs/ziPP>

T1 2023: „Српски као страни језик: збор руске и украјинске деце у школе у Србији би ускоро могао да се уведе нови изборни предмет”, <http://skr.rs/ziPh>

T2 2022: „Рад са ученицима из Украјине: наставницима у Србији највећа препрека језик”, <http://skr.rs/ziPq>

T3 2023: „Српски као изборни предмет?! Због навале Руса и Украјинаца и школе морају да се прилагоде”, <http://skr.rs/ziPA>

Aleksandar M. Novaković
Ivana Z. Mitić

ABOUT THE TEACHING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE FOR HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE CITY OF NIŠ

The paper examines the position of professors of Serbian language (and literature) and students from abroad included in the high school education system in the city of Niš. The aim is to create a clear picture of doubts, challenges, problems and their potential solutions in teaching/learning Serbian as a foreign language. We used method of theoretical analysis with the content analysis technique, and the descriptive method with the survey technique. The results of the research showed that eight students from abroad are being educated in four high schools in Niš: 5 students from Russia, 2 students from Spain and 1 student from Turkey. Ignorance of the language of the Serbian resident population is the cause of many doubts and problems both on the part of teachers and on the part of students. Also, during their initial education, the surveyed teachers did not have the opportunity to encounter content from the field of teaching methodology of Serbian as a foreign language, and most of them had not taught Serbian language classes to foreigners before, so the arrival of students from abroad represented the first encounter with this type of teaching. Finding themselves in new circumstances and facing numerous challenges regarding fundamental theoretical-methodological questions, the teachers expressed their efforts to find answers to the requested questions by searching the Internet, attending seminars (which deal with appropriate topics) or adapting the content to students from abroad, expressing the need to organize training that would provide the necessary answers. As a temporary solution to improve the situation, professors emphasized the importance of a free Serbian language course for foreigners, organized by the Department of Serbian Studies

of the Faculty of Philosophy in Niš. The students approached the mastering of the course content very motivated for two reasons: to establish communication with the Serbian domiciled population and to actively monitor regular classes in schools.

Keywords: methodology of teaching Serbian as a foreign language, Serbian as a Foreign Language, Faculty of Philosophy, high school teaching, lecturers

ОБЛИКОВАЊЕ ЛИТЕРАРНЕ ПАРАДИГМЕ: НИНОВА НАГРАДА И САВРЕМЕНИ СРПСКИ РОМАН

У овом раду пружамо поглед на савремену српску прозу из угла књижевнокритичке оцене, тачније кроз призму *Нинове награде за роман године* која у континуитету прати највише домете савременог српског романа и тиме представља референтну тачку за његово сагледавање. Корпус истраживања чине романи награђени у првој деценији 21. века, хронолошки: *Хобо* (З. Тирић), *Укоп оца* (М. Марков), *Писац издалека* (В. Матијевић), *Киша и хартија* (В. Тасић), *Семољ земља* (М. Вуксановић), *Успон и пад Паркинсонове болести* (С. Басара), *Руски прозор* (Д. Великић), *Тесла, портрет међу маскама* (В. Пиштало), *Гласови у ветру* (Г. Олујић) и *Оно што одувек желели* (Г. Тирјанић). Овим прегледом настојимо да укажемо на доминантне елементе романескне структуре савремених романа – тематско-идејни слој, књижевне јунаке, приповедне поступке и остала релевантна наративна и формална обележја. Крајњи циљ рада јесте синтеза стања савремене прозе из перспективе књижевне критике, на примеру издвојених романа као могућих репрезентата савременог литерарног миљеа, као и нацрт поезике српског романа на самом почетку 21. века.

Кључне речи: савремена српска књижевност, урбани роман, генерацијски роман, емигрантски роман, постмодернизам

1. Увод

Проучавање савремене књижевности примамљиво је због њене временске и искуствене блискости, али и изазовно услед недовољне временске дистанце, те немогућности проналаска ослонца у заокруженом опусу аутора који и даље стварају. Актуелна критика захтева познавање традиције као предуслов за препознавање иновација у литерарној продукцији, према којима треба бити отворена, а оне се могу пронаћи и у садржини књижевног дела, а нарочито у уметничкој форми која изнова доказује своје неисцрпно изобиље. Циљ овог огледа, покушај стварања нацрта за поезику савременог

¹ miljanap152@gmail.com

српског романа² на почетку 21. века, ослања се на идеализовану премису да књижевна критика (нарочито у домену књижевних награда) препознаје вредне литерарне примерке савременог тренутка који истовремено формирају темеље за будући ток историје књижевности, стога грађу за ово истраживање представљају добитници Нинове награде за најбољи роман године.

Почетак треће деценије 21. века обилује расправама о актуелним добитницима Нинове награде. Њој се као институцији замера премало патриотизма и превише национализма, избор чланова жирија и њихово субјективно вредновање, награђивање за укупан опус, а не конкретни роман, као и низ других контекстуалних чинилаца.³ С друге стране, таквим дискусијама често недостаје иманентног увида у књижевне текстове без којих се естетске вредности не могу спознати. И поред свих турбуленција на литерарно-есстрадној сцени, Нинова награда и даље остаје најпрестижнија и најдугочечија књижевна награда на српском говорном подручју – достигнуће које се истиче у биографијама цењених књижевника већ више од пола века.

2. Тематско-идејни слој

Књижевност јесте уметност чија се иманетна вредност огледа у форми, али и у укупној структури књижевног текста чији неодвојиви део чине елементи попут мотива, тема и идеја који врше кохезију осталих компонента. Тренутно актуелне или универзалне, топоси који се често понављају у опусу једног аутора, или чак вековима и свугде, теме су попут сировог материјала који је потребно уметнички обликовати, а њихова разноврсност проистиче из свеколиког људског искуства, реалног или имагинарног. Како се добра тема открива у укупној уметничкој структури дела и тешко је о њој говорити одвојено од осталих елемената, никада се не може посматрати изоловано, тако да се, говорећи о овом слоју текста, неизбежно дотичемо и књижевних ликова, као и формалних аспеката дела.

У савременој прози најразличитије су теме које доживљавају своју уметничку обраду. Интригантни су они садржаји који покрећу питања, а не нужно и одговарају на њих, активирајући читаоачеве интелектуалне и емоционалне капацитете. Овај романескни корпус потврђује грађу која се односи на новију националну историју, а с њом у вези и много универзалније

² Роман као велика прозна књижевна врста нема канона као друге, те је тешко до краја одредив. Роман можемо појмити и као жанр уколико под тиме подразумевамо динамични концепт који донекле дефинише структуру дела, односно склопове елемената који чине дело на различитим нивоима, а функционишу заједно (форма, стил, садржај и сл.). Хетероген и променљив роман, који се успешно опире већини класификација, од осамдесетих година 20. века има хегемонију међу књижевним жанровима.

³ Расправе о Ниновој награди у 21. веку често су предмет анализе и критике подједнако журналистичких и академских кругова (в. РАНТИЋ 2005; РОТАР 2017; СИМОНОВИЋ 2017).

тематско-мотивске комплексе као што су љубав, смрт, рат, уметност, порекло или потрага за идентитетом.

2.1. Смрт и последице

Чести су мотиви не само смрти човека, већ и смрти идеја и уметности, али начин на који носимо са смрћу себи блиских људи централни је мотив романа *Укоп оца* (МАРКОВ 2002) у којем Андреја остаје заробљен у малом месту суочавајући се са укопом свог преминулог оца, обредом који непрестано бива одлаган. Несахрањено тело постаје симбол статуса коју смрт задобија, а догађај упокоја постаје значајнији од саме смрти као краја физичке егзистенције. Ова премиса пропраћена је и на композиционом плану те је роман подељен на три дела, од којих само први представља живот јунака, док преостале две трећине чине посмртни обреди – укоп и даћа. У наративно средиште ставља се Андреја и његов комплексан однос са оцем и смрћу који у себи сажима и национално, као и архетипско и надземљско – „Бог, страх и цркву”. (МАРКОВ 2002: 47)

У роману *Хобо* (ЋИРИЋ 2002) тематизују се смрти појединаца као последице њиховог ризичног животног пута, али и суицид. Самоубиство сина, брата насловног јунака, породица маскира како би од околине прикрила срамоту. Поред присутне социјалне стигматизације суицида, акценат је и на тешком положају оних који остају, конкретно мајке која покушава да се носи с чињеницом да је њен син добровољно изабрао смрт. Након смрти брата јунаку романа *Хобо*, коме породица и свакодневица постају само присилно суочавање, поимање смрти постаје себично будући да за њега туђа смрт никада не може имати исту вредност као братовљева, што представља и један од мотивационих окидача за даљу романескну радњу.

Третман смрти као последице на преживеле сроднике тематизује и роман *Оно што одувек желелиш* (ЋИРЈАНИЋ 2012), чији јунак Слободан смрт своје супруге сматра казном за грех који је сам починио. Јунакињи *Кише и хартије* (ТАСИЋ 2004) смрт је такође битан сапутник. Поред смрти мајке на порођају, читаву централну исповест о повратку у завичај покреће управо очева болест, те потоња смрт и сахрана. Проблем све већег броја суицида отуђених људи присутан је и у *Гласовима у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009) где с крова њујоршког хотела непрестано скачу самоубице, а чији је и псеудодокумент *Карановски летопис* такође проткан необичним смртним случајевима. Смрт брата Данета такође је кључни догађај који обележава Теслин живот у романсираној биографији *Тесла, портрет међу маскама* (PIŠTALO 2008). Оваква уметничка обрада пружа ново виђење животног пута генија који бива значајно одређен такође генијалном фигуром брата, чију надареност у овом наративу и сам наслеђује.

2.2. Град, бес и психоделија

Окренутост маргинама свакако је једна од одлика постмодернизма. Супкултуре и разноврдни субверзивни елементи често свој зачетак налазе у великим градовима. Град је израз типичног својства модерности – простор слободе и стваралаштва, али и владавина идеологије буржоазије. Присваја већину популације, као и многе социјалне функције, производи и главни ток, али и своје дисидентске елементе, те зачиње сваку врсту моде, а првенствено интелектуалне. (ГВОЗДЕН 2013: 101) Стога је град чест хронотоп у савременој књижевности, па и метафора модерног света, а често је и демонизован, као што је Њујорк у *Гласовима у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009), те њиме често влада кафкијанска атмосфера отуђености.

Постојећи градови су успешно уметнички транспоновани простори у књижевности, а једна од тих транспозиција јесте и Нишвил, чест фиктивни топоним у стваралаштву З. Ћирића. Функционише као „humorno-groteskna metafora srpske provincije” у коју аутор уноси локалне боје и социолошки контекст свог родног Ниша. (МАРЉЕТИЋ 2002: 36) Сви становници Нишвила су гневни, најчешће на средину у којој се налазе и у коју се не уклапају. Дешавања у граду симболички се огледају у имену клуба „Лимб” у власништву упечатљивог Барона, мафијашког цара чија је дистинктивна црта „орако milosrđe” (ЋИРИЋ 2002: 219) које описује специфичан положај друштвене моћи. Ћирић помоћу критичке ироније и травестије ружну стварност не приказује са артистичке висине, већ је захвата изнутра. (БРАЈОВИЋ 2009: 91) Читав роман одише атмосфером клупског цеза и фанка, психоделије, те скитничког начина живота – криминалом, насиљем, као и уживањем у опијатима који се одомаћују и међу несхваћеном скупином у роману *Киша и хартија* (ТАСИЋ 2004).

Изостанак моралних репрезентација у књижевности постојао је и у примитивнијим стадијумима културе, али тај склад често бива угрожен у тренуцима великих друштвених криза. (GAVRILOVIĆ 1975: 58) Прелом миленијума као транзитни период након велике кризе осликан је у виду сурове стварности којом господари насиље, те злоупотреба алкохола и наркотика. Савремена књижевност није постала морализаторска, али је пронашла начина да документује феномене једног реалног времена, чиме не губи своју етичку функцију, већ рачуна на своје рецепијенте да ће сами донети закључке.

2.3. (Е)миграције

Будући да почев од деведесетих година 20. века постаје популаран правац емигрантске књижевности, у оквиру (е)миграција у центар пажње поново бива постављена потрага за идентитетом која захвата све веће размере, јер се не одвија искључиво у завичајној средини која је донекле затворена, већ и ван ње, у глобалном селу које је омогућила технолошка ера.

Мултикултуралност и отвореност ка различитим искуствима тако постају неке од главних одлика савремених наратива. Миграције су често повезане и с мотивом дезертерства у савременој прози који представља одступање од милитаризације, односно феномена бодрења народа и спремања за бојне походе, као једног од честих идеолошких мотива у књижевности.

Д. Великић у својим делима претежно тематизује духовне и егзистенцијалне трагове кризе вредности, те наговештај и последице распада југословенске заједнице „на подлози културноисторијског памћења средње Европе и укупног цивилизацијског интелектуалног искуства краја века”. (БРАЈОВИЋ 2009: 85) Јунак његовог *Руског прозора* (VELIKIĆ 2008), Руди Ступар, номад је широких схватања. Не успевши да се оствари као глумац, а ради избегавања служења војног рока, напушта границе свог завичаја. Попут Рудиија и остали јунаци емигранти често су интелигентни појединци који изнова мигрирају трагајући за недостижним смислом и остварењем свог потенцијала. Миграције чине специфичан део мотивских комплекса путовања, па се често у овом, као и у Великићевим другим делима, воз јавља као кишовска метафора глобалне повезаности. Иако је окосница овог романа емигрантско искуство на крају 20. века, његова се снага у њему не исцрпљује, већ му парира још дубља идеја о моћи наратива.

Тесла (PIŠTALO 2008) је један од познатијих (е)мигранта чија се прометејска открића зачињу у завичају, али се остварују на тлу новог континента. Роман *Киша и хартија* (ТАСИЋ 2004) такође обилује ликовима (е)миграната, пријатеља који се окупљају у Новом Саду по повратку из иностранства. Сваки од њих је носилац новог глобализованог имица коме је прилагођено њихово балканско, неподесно име (Зоран/Жорж, Ненад/Нестор) и сви они у завичајни град доносе нова сазнања која нуди свет, а која нису нужно позитивна и животна, те наративом преовладава атмосфера меланхолије. Успешни психијатар, доктор Арачки из романа *Гласови у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009) живи у Њујорку, те и он попут осталих јунака често не успева да пронађе он за чиме трага ван свог завичаја, те представља још једну потврду учесталости мотива путовања који бива успешно умрежен у различите идејне путање конкретних текстова.

2.4. Смена генерација

Још један од универзалних тематских топоса јесте јаз који се огледа у односу родитеља и деце. Изневеравање родитељских очекивања, супротна идеолошка опредељења, наслеђивање непожељних особина – само су неки од разлога породичног раздора. Смена генерација повезана је и са судбином српске породице, као и појединачна у њој. Главни јунак *Укопа оца* (МАРКОВ 2002), Андреја Кереба, човек је средњих година који мајку никада није упознао јер је умрла на порођају, а чијем је оцу, газди и трговцу, поимање националности нераскидиво од верске припадности. Они се разилазе на идеолош-

кој равни будући да потомак преиспитује вредности које су му од стране оца наметнуте као традиционалне. Њихов однос кулминира када имање бива остављено ванбрачном сину, што активира и митему завађене браће.

Јунаци осталих романа углавном су млади људи који живе у остацима социјалистичке заједнице којој су припадали њихови очеви. Отац главног лика романа *Хобо* бивши је комуниста који са својим сином, оличењем рокенрол филозофије, номадом и доколичарем, такође нема добар однос. Јако место у роману које наглашава тај јаз јесте и очево разочарање открићем да му се убио миљеник, а не блудни син Хобо. У вези с односима старе и нове генерације, као и култом мушкости, јавља се и мит оружја које често представља једину заједничку тачку сукобљених ликова. У овом роману је то очев пиштољ симболично прозван „резервним ауторитетом” (ЋИРИЋ 2002: 24), управо оружје којим ће брат извршити самоубиство, чиме стиче и статус симбола поменути насилне стварности и бесмисла којем ће се главни јунак препустити након трагедије.

Комбинација смене генерација и трагање за сопственим идентитетом преко односа с оцем има богато залеђе у савременој српској књижевности, а у новије време честа сижејна окосница те потраге постају и односи с мајком. У *Руском прозору* (VELIKIĆ 2008) важан део сижеа чини веза сина и мајке, те наслеђени опсесивно-компулсивни поремећај. Неретко се значај лика мајке огледа и у минус знаку присуства. У роману *Киша и хартија* (ТАСИЋ 2004) јунакињин живот бива одређен смрћу мајке на порођају. Она посредством писане речи, па и писма своје баке, остварује неопходан контакт са својим женским прецима. Чак је и у роману о Тесли (PIŠTALO 2008) личност великог изумитеља битно одређена његовим родитељима, не само оцем, свештеником Милутином, већ и мајком Ђурђом која представља магијски и пагански део Николиног наслеђа, те на њега преноси другачију животну енергију, чинећи Пишталовог Теслу посебним поетским спојем паганског и хришћанског дискурса.

2.5. Језик и колективно памћење

Потрага за идентитетом, те његовим очувањем, се почетком 21. века јавља пре свега као последица политичких и ратних превирања на просторима бивше Југославије. Представља комплексну тему која често захтева и комплексну композицију, јер укључује „субверзију, стално реконструисање и ресигнификацију”. (ВРБАВАЦ 2012: 9) Као над-тема у себе укључује однос појединца према друштву, те веома фреквентне мотивске комплексе алтеритета; однос појединца према историји и традицији с једне стране, и туђинским утицајима с друге; не нужно верска, али метафизичка схватања јединке и потрага за смислом у суровој реалности у којој трагање означава процес, али не нужно с коначним исходом.

Да је језик, као семантички код, не само разликовни фактор који људе чини посебним, мислећим бићима тематизује и *Семољ земља* (ВУКСАНО-

ВИЋ 2006). Лексикон, те језичка култура једног народа, представља важан део усменог наслеђа, али истовремено и преузима улогу већине наративних елемената овог текста, те је свака од речничких одредница архаизам представљен минијатуром која у себи сажима митопоетске представе из фолклорног наслеђа.

Позивањем на колективно искуство јунак *Гласова у ветру* (ОЛУЈИЋ 2009) одржава и свест о сопственом идентитету. Често се у вези с овом темом активирају и универзалне аналогије које су испреплетане у укупној структури дела. Символични наслов тако може алудирати на претке и колективни идентитет који је значајан део личног идентитета, али и на веру у наратив као главни облик памћења. На тај начин језик као основни систем комуникације, а поготово његова писана верзија, омогућава дугорочно гомилање искустава с хуманим циљем, што је од прапочетака и циљ књижевности.

Идеја о значају приче и њеним власницима значајан је део и *Руског прозора* (VELIKIĆ 2008), а аналогија укупне повезаности садржана је и у симболично насловљеној *Киши и хартији* (ТАСИЋ 2004). Овакав наслов може указивати на емоционалну функцију књижевности приликом чина приповедања, али и рецепције; још један доказ да је савремена књижевност, под утицајем постмодернизма, због своје форме, као и због свог статуса у култури масовних медија – литературоцентрична. Она се окреће преиспитивању својих вредности, притом се не затварајући у потпуности како би указала на своја значења.

2.6. Иронија (и) идеологија, комерцијализација, металитерарност

Успон и пад Паркинсонове болести (BASARA 2007) компонован је попут постмодернистичког зборника текстова, различитих форми и порекла које окупља инстанца имплицитног аутора, а *Историја моје болести* Д. Л. Паркинсона у више делова представља његов централни документ. Својствено иронији и мистификацији имплицитног, али и стварног аутора и овде је присутна поетска игра са стварном болешћу која постаје алегија свих обмана. Акутелизујући проблем цензуре од стране комунистичких идеолога, па и цензуре архива и текстова, поред већ познатих псеудодокументарних поступака уводи се фалсификат. У свету завере и агената, цензора и архиватора, те шпијунаже и подриватеља велике идеологије, фалсификати настају помоћу посебних папира-двојника којима служба пресликава сваки документ икада и игде написан. Басара у већ познат поступак пронађеног рукописа уноси мистификовано и лудистичко начело стварања, па и елементе научне-фантастике с великим сатиричким потенцијалом.

Константна доступност свакојаког садржаја ниског квалитета у масовним медијима отупљује ум и ушушкава појединца у блажено незнање, задовољавајући површне људске потребе науштрб суштинских. Уметност

која је одувек била помало елитна, данас је демократизована, или је бар отежан процес њене селекције. Централни лик романа *Оно што одувек желели* (ĆIRJANIĆ 2012), Слободан, постаје апатичан човек, препуштен тв-наративима као јединим облицима забаве које може да толерише, а који притом не активирају критичко мишљење. Идеја о почетку духовног краја света коју овај наратив проблематизује није усамљена у новијој књижевности.

Поред свих садржаја које медији нуде, уметност има потребу да постане комерцијализована, а питање о хиперпродукцији која може указивати на померање граница квалитетне уметности покреће и В. Матијевић у роману *Писац издалека* (МАТИЈЕВИЋ 2004) чије је форма специфична будући да представља фикционализовани, експлицирани настанак себе саме. Пажња се скреће на егзистенцијалну личност аутора, а проговара се о његовом егу који се храни разним стимулацијама, између осталог и књижевним наградама. Почевши писање с јасним циљем – добијање награде, Џони покреће питање о елитизму, не само међу читаоцима већ и међу писцима. Како је писање на силу које није проистекло из унутрашње, духовне, већ физичке побуде, ради остварења финансијске сигурности, оно постаје мучно и до танчина калкуларизовано. Пародирају се чисто квантитативни критеријуми за роман као најпрестижнију литерарну форму, а сви поступци које писац предузима су иронизовани (одабир чланка за документарни предлог, сујеверја, одлука о избору наслова сужавањем кругова), те се *Писац издалека* попут фикционализоване наратолошке студије бави управо искушавањем овог жанра, с политичком и културном позадином Србије крајем 20. века (рат, избегавање војних обавеза). Поред пародије егзистенцијалних проблема уметника који не зарађују подједнако као они чија је делатност максимално комерцијализована, писац се окреће и полемисању о семантици наратива у оквиру деструкције романсијерске наративне традиције. Роман постаје опседнут феноменом приче – њеном природом, пореклом и функцијом. Присутан је метајезик, више наративних нивоа и металепа, те металитерарност као доминантна тематска окосница. Настаје метанаративни метеж у коме се не може јасно разграничити дијегетички и екстрадијегетички ниво, зато праве радње, осим чина писања и покушавања да се пише, и нема. Уколико је уметнути наратив са опширнијом фабулом, већа је могућност да заборавимо фабулу примарне приче. (BAL 2000: 40) Овом наративу то не успева, јер на другом наративном нивоу нема дијегезе, он је преплављен проблемима првог, тако да се читалац увек враћа на оквирну причу. Овај је поступак симболичан макар и у служби тривијалне идеје да стварност неминовно улази у књижевност и обратно, те да се не може писати празног стомака.

3. Књижевни јунаци

Ликови у сижешним романима већим су делом дефинисани својим поступцима, као и њиховим недостатком, што често указује на модерне јунаке слабе воље. Савремени јунаци углавном нису вођени виталистичким принципом, а њихова природа је често оксиморонска. Можда је најупечатљивији такав лик Хобо из истоименог романа (ĆIRIĆ 2002), као и Слободан из романа *Оно што одувек желиш* (ĆIRJANIĆ 2012). Остали јунаци су такође ликови често недовршеног процеса преображаја, а свима је заједничка и потрага смислом и идентитетом. Тај се процес неретко остварује аналогно трагању кроз физички простор, као што је случај са ликовима-мигрантима – Руди (VELIKIĆ 2008), доктор Арачки (ОЛУЈИЋ 2009), те већина ликова из *Кише и хартије* (ТАСИЋ 2004). Говор је такође један од доминантнијих средстава карактеризације, те често у романима с урбаним хронотопом ликови проговарају језиком дотада маргинализованим у књижевности, с доста сленга и опцене лексике. У експерименталнијим наративима (ВУКСАНОВИЋ 2006; МАТИЈЕВИЋ 2004; BASARA 2007) ликови из различитих разлога не представљају централни део структуре или је њихова функција измештена. У већини романа ликови јесу стожери наратива, некада је то један јунак (МАРКОВ 2002; ĆIRIĆ 2002; ĆIRJANIĆ 2012; PIŠTALO 2008) или пак више њих с једном централном фигуром (ОЛУЈИЋ 2009; ТАСИЋ 2004; VELIKIĆ 2008), што утиче и на фокализатора и на предмет фокализације, те су они у првој скупини доследнији, а у другој променљиви.

3.1. Негативни јунак и братско супарништво

Негативни јунак у најразличитијим отелотворењима од почетака писане речи заузима посебно место у књижевности, нарочито захваљујући свом рецепцијском потенцијалу и значају. Углавном је негативни јунак централни лик и наратор или фокализатор, који ће посредством своје веће наративне моћи задобити разумевање читалаца. У овом узорку романа наилази се на неретко представљање негативног јунака посредством аналогije међу ликовима, односно принципом контраста или огледала. Често је тај контрастни елемент лик брата који бива потврђен као јака митема на невеликом књижевном узорку. Братска веза као посебан елемент идентитета насловног јунака, као и фабуле романа *Хобо* (ĆIRIĆ 2002) додатно се усложњава успутном импликацијом да је управо насловни јунак крив за братовљеву смрт. Без овог сижешног елемента и његове мотивацијске функције наратив би био само још једна крими-прича. Савремени пандан митског супарништва два брата присутан је и у роману *Укол оца* (МАРКОВ 2002) између полубраће Андреје и Томислава, а посредством њиховог покојног оца који фаворизовањем потоњег нарушава ионако тешко одржив братски склад. Супарнички однос предочен је и између Слободана, наратора и јунака романа *Оно што*

одувек желиши (ĆIRJANIĆ 2012), и његовог брата. Овај однос је посебно уткан у текст будући да је роман епистоларне форме, а наратор је брат коме централни лик пише, чинећи наративну инстанцу приповедача видљивом и огољеном.

Упечатљиви ликови су у великој мери индивидуализовани, али не могу побећи ни од општих места која су неодвојиви део књижевности. Те митске матрице огледају се и у постојању митолошке мотивације која је често присутна код актера великих прича какав је и Тесла (PIŠTALO 2008), а посебан детаљ његове романсиране биографије јесте управо поменути однос браће, јер иако његов брат Дане умире на самом почетку, Николу његова сенка прати све до краја живота, али и наратива на коме се симболично поново и појављује.

3.2. Интелектуалци и уметници

Однос наратора као инстанце текста одвојене од стварног аутора и књижевног јунака компликује се уколико је наратор и јунак приче и писац, по вокацији или то бива самим чином писања – мемоара (ТАСИЋ 2004) или писама (ĆIRJANIĆ 2012). Уколико је наратор уједно и интелектуалац, мислилац, наратива често постаје самосвесна, будући да он често експлицира идеје и поуке до којих је читалац могао доћи и сам, тиме му одузимајући задовољство дедукције делова или читавог текста (ĆIRJANIĆ 2012). Иако Андреја Кереба (МАРКОВ 2002) није наратор, он је рестауратор и познавалац уметности, својервсни анархиста, а интелектуалцем га чини и заинтересованост за детаље и суштину, алијенација, непостојање осећаја за време, па самим тим и специфичан однос с историјом и традицијом које су битне тематске окоснице романа *Укоп оца. Киша и хартија* има Тању, аутодијегетичког наратора чија је свест о пролазности разлог потребе за приповедањем и записивањем која, подржавајући постмодернистичку тезу да је историја сачињена од текстова, у експлициту истиче – „Необични људи живели су на овом тако обичном месту.” (ТАСИЋ 2004: 269) Ова завршница рукописа позива се и на Тасићевог поетског претка Киша – свака је прича вредна и заслужује своје место у вечности, ма колико се обичном чинила.

Због своје дубинске идеје о власницима прича и поетике форме самог романа *Руски прозор* (VELIKIĆ 2008), репрезентативан је и његов протагониста Руди Ступар. Он током покушаја приповедања туђих прича долази до откровења да причу може испричати само њен власник, након чега трећи део романа замењују фрагментни исприповедани од стране оних ликова којима те приче заиста и припадају, а оне на крају остају и део Рудијевог укупног наратив, чиме се аутопоетско начело остварује и на формалном и на идејном плану.

4. Форма и нарација, компоновање мегаформе

Сам избор наратора утиче на укупну структуру приче и нераскидив је и од њене теме. Нарација у првом лицу у савременој књижевности постаје доминантна и због својеврсне бојазни од објективног приповедања, у складу с наслеђеним постмодернистичким схватањима о непоузданости наратора. Карактеристике наратора издвојене на овом корпусу указују на учесталост коментара, али и високе перцептибилности наратора. Такав је случај и с нараторима у трећем (МАРКОВ 2002), али и у првом лицу (ЋИРЈАНИЋ 2012), док је у роману *Хобо* (ЋИРИЋ 2002), иако у првом лицу, приповедање у бихејвиористичком маниру – дистанцирано и сведено на спољашње описивање поступака. (МАРЉЕТИЋ 2002: 36) С обзиром на то да доминира хомотијетички, чак аутодијетички тип наратора, чести су монолози чијим се начелима прилагођава и форма читавог романеског текста који поприма функцију исповести, која је неретко и у епистоларној форми, а текстови који нису утилитаристичке природе присвајају динамичну фокализацију како би могли представити плурализам идеја. И поред тога што Тања (ТАСИЋ 2004) приповеда тако што пише о својим пријатељима, предмети фокализације су динамични, али она остаје доминантан фокализатор. Главни документарни ослонац читаве Тањине исповести представља писмо њене баке помоћу којег она приступа текстуализованој историји, те врши делимичну реконструкцију прошлости. Поред ироничног лиризма који се огледа на стилском плану читавог дела, присутна је и техника новог романа која доприноси јединству лика и предмета, те каталогизацији реалија као доминантном типу дескрипције и психонарације.

Унутрашња композиција свих романа је често заснована на проблемском, али и асоцијативном принципу који се често одликује ретроспекцијом као доминантним поступак (МАРКОВ 2002; ЋИРЈАНИЋ 2012). Оваква унутрашња композиција често је онеобичена или отвореним крајем или непостојањем правога заплета. Често је пресудан финални оквир који у великој мери утиче на формирање значења, па се тако роман о Тесли (ПИЋАЛО 2008) не завршава јунаковом смрћу, односно крајем живота као многе биографије, што утиче на формирање слике о њему као бесмртном, боголиком генију.

Када је спољашња композиција романа у питању, најчешће је реч о издвајању поглавља у оквиру целине текста која је у извесној мери онеобичена насловима, попут симболичног одбројавање уназад (ТАСИЋ 2004) или аутоироније (МАТИЈЕВИЋ 2004). Да композиција често има и своју значењску вредност може се показати и на примеру *Успона и пада Паркинсонове болести* (BASARA 2007) чије је укупна форма у служби идеје о искривљености једне идеологије. Поетика форме која захвата и романескнуту композицију огледа се и у роману *Тесла, портрет међу маскама* (ПИЋАЛО

2008) чија су поглавља фрагментарна – кратки и упечатљиви поетски искази и мисли јунака, такозване „слике-бљескови” у виду којих су се и самоме Тесли јављала епохална открића. (ВРБАВАЦ 2012: 53–54) У *Семољ земљи* (ВУКСАНОВИЋ 2006) је реч, или прецизније лексема, главни елемент структуре, те се око ње гради и поетика минијатуре на којој је заснована укупна унутрашња као и спољашња композиција, чинећи овај роман специфичним представником постмодерног романа-лексикона.

Управо је једно од наслеђа постмодернизма чињеница да је поетика форме у великој мери носилац укупне поруке дела. Било да су појединачни романи или укупна ауторска поетика под утицајем постмодерне, на корпусу анализираних текстова постоји тежња ка оригиналности у унутрашњем обликовању текста и наративног света, макар то било у виду онеобичавање неких старих жанровских конвенција.

5. Уместо закључка

Нацрт за поетику савременог српског романа (на почетку 21. века)

Стварање поетичког оквира ради лакшег сагледавања наслеђених и иновативних романескних одлика није на одмет упркос претпоставци да припадност одређеном уметничком правцу није важна институцији Нинове награде. За историју књижевности уобличавање критеријума на основу којих се фаворизује нека од двеју грана уметности које своје традиције дугују столећима, а најмлађе претке имају у средини друге половине 20. века – постмодернизму и младој српској прози, свакако је од значаја. Иако многи текстови који су као грађа послужили овом огледу поседују постмодернистичке елементе, као главни представник овог правца издваја се *Успон и пад Паркинсонове болести* (BASARA 2007), док код осталих доминирају одлике на основу којих је могуће доделити им и специфичније поджанровске одреднице – металитерарни роман (МАТИЈЕВИЋ 2004), роман-лексикон (ВУКСАНОВИЋ 2006) или романсирана биографија с постмодерним елементима (PIŠTALO 2008). *Укоп оца* (МАРКОВ 2002) је роман који је ближи традиционалном историјско-друштвено-породичном роману, док је *Оно што одувек желели* (ĆIRJANIĆ 2012) његова модернија верзија.

Савремена књижевност се јесте демократизовала одступајући од херметичности и интелектуализма и тиме се отворила новој читалачкој публици будући да више није реч о присуству вредности него о њиховој презентацији на комуникативан начин; битно је да их дело „проблематизује тако да културну јавност чини осетљивом на присуство и важење вредности у име награда које се додељују”. (СТОЈКОВИЋ 2014: 17) Један од таквих примера јесте и урбани или генерацијски роман (ТАСИЋ 2004; ĆIRIĆ 2002; VELIKIĆ 2008) у коме доминирају хронотоп града, млађи јунаци у кризном

периоду и њихова преиспитивања која су (не нужно) остварена нарацијом у првом лицу, као и референце на актуелну и популарну културу. С урбаним романима додирних тачака поседује и популарни поджанр емигрантског романа, чије је дистинктивно обележје тематизација процеса (е)миграције (ОЛУЈИЋ 2009; ТАСИЋ 2004; PIŠTALO 2008; VELIKIĆ 2008).

На полиморфност савремене (романескне) прозе указује и овај избор који међу само десет наслова нуди више различитих поджанровских опција. Не судећи о томе да ли су ово највреднији романи у оквиру избора, а имајући у виду остатак савремене књижевне продукције чији пресек заједничких одлика и представља поетика једног динамичног жанра какав је и савремени роман, може се закључити да су они у најмању руку просечни, и то с двосмерним одступањима.

Уобличавање поетике романа као сложеног жанра у контексту незаокружене и хетерогене уметничке епохе представља изазов, нарочито имајући у виду актуелну хиперпродукцију. Стога се само нацрт за ту поетику ослања на одређену селекцију романа који су као највреднији овенчани Ниновом наградом – избор који се чини релевантним будући да је начињен у име институције с дугом литерарном традицијом. На основу добитника једне важне награде, а у току једнодеценијске продукције, може се стећи панорамски увид у то шта све српска књижевност може да понуди, па се оваквом избору не може замерити једностраност.

Цитирана литература

- БРАЈОВИЋ, Тихомир. *Кратка историја преобиља: критички беккер кроз савремену српску поезију и прозу*. Зрењанин: Агора, 2009.
- ВРБАВАЦ, Јасмина. *Идентитет у процепу*. Зрењанин: Агора, 2012.
- ГВОЗДЕН, Владимир. „Новосадски роман и урбана nelaгодност” у *Летопис Матице српске*. Год. 188, књ. 491, св.1/2, 2013, стр. 101–117.
- РОТАР, Немања, „Награде наше насушне” у: *Свеске: књижевност, уметност, култура*, год. 27, бр. 124, јун 2017, 111–113. стр.
- СИМОЛОВИЋ, Дејан, „Нинова награда и моћ у књижевности” у: *Свеске: књижевност, уметност, култура*, год. 27, бр. 124, јун 2017, 115–118. стр.
- СТОЈКОВИЋ, Бранимир. „О природи награде” у *Култура, часопис за теорију и социологију културе и културну политику*. Бр. 45, 2014, стр. 11–21.
- BAL, Mike, *Naratologija*, Beograd, Narodna knjiga, 2000.
- GAVRILOVIĆ, Zoran. „Književnost u sistemima vrednosti” у *O kritici*. Subotica-Beograd: Minerva, 1975, str. 49–61.

MARČETIĆ, Adrijana, „Oran naših devedesetih” u *Nedeljne informativne novine*. Br. 2667, 2002, str. 36.

PANTIĆ, Mihajlo, „Ako nešto pišeš, zna se šta to treba da bude (50 godina Ninove nagrade)” u: *Polja, mesečnik za umetnost i kulturu*, god. 50, br. 433, maj–jun 2005, 61–64. str.

Извори

ВУКСАНОВИЋ, Миро, *Семољ земља*, Београд: Филип Вишњић, 2006.

МАРКОВ, Младен, *Укоп оца*, Београд: Народна књига – Алфа, 2002.

МАТИЈЕВИЋ, Владан, *Писац издалека*, Београд: Народна књига – Алфа, 2004.

ОЛУЈИЋ, Гроздана, *Гласови у ветру*, Београд: Српска књижевна задруга, 2009.

ТАСИЋ, Владимир, *Куша и хартија*, Нови Сад: Светови, 2004.

BASARA, Svetislav, *Uspon i pad Parkinsonove bolesti*, Beograd: Dereta, 2007.

ĆIRIĆ, Zoran, *Hobo*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2002.

ĆIRJANIĆ, Gordana, *Ono što oduvek želiš*, Beograd: Euro-Guinti, 2012.

PIŠTALO, Vladimir, *Tesla, portret među maskama*, Zrenjanin: Agora, 2008.

VELIKIĆ, Dragan, *Ruski prozor*, Beograd: Stubovi kulture, 2008.

Miljana S. Pešić

SHAPING A LITERARY PARADIGM: THE NIN AWARD AND CONTEMPORARY SERBIAN NOVEL

This paper provides a panoramic overview of contemporary Serbian novels, focusing on the winners of the prestigious national literary NIN Award during the first decade of the new millennium. The selection highlights the diversity of modern Serbian prose, avoiding the reduction of its broad production to a single artistic movement. The analysis reveals recurring literary conventions, evident in both the adherence to established models and in creative innovations, such as frequent themes and motifs and prevailing narrative techniques (including partial plot absence, first-person perspectives, character-driven narratives, and narrative polymorphism).

Keywords: contemporary Serbian literature, Serbian postmodern novel, Serbian prose

ИЗРИЧНЕ И НАМЕРНЕ РЕЧЕНИЦЕ У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ

Предмет овог рада јесте наставна обрада изричних и намерних реченица уведених везницима *да* и *како*, у средњој школи (гимназији). Циљ рада је да се предложе конкретни модели за анализу поменутих типова зависних реченица како би се наставницима олакшало припремање часова, а ученицима савладавање градива. У методичкој литератури указивано је на проблем да се област синтаксе сложене реченице у средњим школама обрађује искључиво из формалног угла, на најједноставнијим примерима, те да се зато ученици сучељавају са проблемом при разликовању зависних реченица које почињу истим везником. Како би се поменути проблем превазишао, у овом раду скрећемо пажњу на важност компаративног приступа при обради изричних и намерних реченица, те укључивања и семантичког аспекта, поред синтаксичког, као и на важност увођења ситуационог контекста. Предлажемо следеће наставне активности: посматрање зависне реченице (њене функције и значења) у саодносу са главном клаузом у оквиру сложене реченице; укључивање животног/ ситуационог контекста, како би ученици схватили да се сложене реченице употребљавају у свакодневном говору, а не само при анализи на часу; графичко приказивање модела зависносложене реченице ради бољег разумевања хијерархијског устројства клауза у њој – уз обавезно подстицање мисаоних и креативних способности ученика.

Кључне речи: средња школа, настава синтаксе зависносложене реченице, изричне реченице, намерне реченице, везници *да* и *како*

1. Увод

У овом раду бавимо се наставном интерпретацијом синтаксе зависносложене реченице у четвртој разреду гимназије. Пажњу усмеравамо ка разграничењу: 1. *изричних* и *намерних* реченица уведених везником *да* и 2. *изричних* и *намерних* реченица уведених везником, односно везничким прилогом *како*. Питање разликовања изричних и намерних зависних рече-

¹ k.stamenkovic-19417@gmail.com

² Овај рад урађен је под менторством проф. др Марине Јањић у оквиру предмета Лингвометодика, на Мастер академским студијама србистике, школске 2022/23. године.

ница уведених истим везником нарочито је важно ако имамо у виду чињеницу да се на часовима граматике српског језика врло често примењује само формални, а не и семантички приступ, што резултује тиме да ученици не успевају да разликују реченице које почињу истим везивним средством. С обзиром на то да у досадашњој методичкој литератури нису понуђени конкретни модели за анализу поменутих типова зависних реченица, циљ рада је дати предлоге за њихову наставну обраду.

Рад се састоји из пет поглавља. Након уводног дела рећи ћемо нешто више о особеностима изричних и намерних реченица у српском језику, а затим, у трећем поглављу, осврнућемо се на значај наставе матерњег језика. Конкретни примери обраде изричних и намерних реченица дати су у четвртом поглављу. На крају рада износимо закључна разматрања.

2. Изричне и намерне реченице у српском језику

Изричне и намерне реченице у српском језику имају доста заједничких карактеристика. И једне и друге су типови зависних клауза, уведе се истим везницима (*да* и *како*), а један од подтипова изричних реченица, *вољне, волунтативне или модалне реченице*, има сличне семантичке особености са намерним реченицама. Прве „не означавају реалну ситуацију, него ситуацију чија се реализација наређује, захтева, жели, планира и сл.” (СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2016: 313), а намерне реченице, слично томе, „не исказују реалну ситуацију, него ситуацију која тек треба да се реализује предузимањем радње означене вишом реченицом” (СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2016: 332).

Побројане карактеристике могу навести ученике на погрешан траг при разграничавању ових двају типова зависних реченица, нарочито ако се посматра само њихов формални облик, односно ако се за главно диференцирајуће средство узима везник којим су клаузе уведене. Из тог разлога ученичку пажњу треба усмеравати и ка *разликама* између изричних и намерних реченица.

Основна разлика између поменутих зависних реченица огледа се у томе што су прве допунског, а друге одредбеног типа. Изричне реченице су „реченице у којима се клаузом саопштава допуна садржаја предиката у управном делу реченице, који је обично когнитивног или афективног садржаја. У таквом предикату су најчешће глаголи са значењем говорења, мишљења, опажања, осећања и сл.” (ПИПЕР, КЛАЈН и др. 2022: 583) или неки од глагола којима се исказује лични став субјекта према реализацији радње – код вољних реченица (СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2016: 314). Изричне клаузе су обавезна допуна, „јер управни део реченице не може бити самостално употребљен због значењске непотпуности предиката у његовом

управном делу” (ПИПЕР, КЛАЈН и др. 2022: 577). У поменутој синтаксичкој конструкцији изричне реченице врше најчешће функцију објекта.³

Намерне реченице „имају у свом саставу клаузу са значењем циља или намере остваривања ситуације о којој обавештава управни део зависно-ложене реченице” (Исто: 621) и спадају у „сложене реченице чија је зависна предикацијска јединица најчешће факултативна” (Исто: 576). Намерне клаузе у оквиру сложене реченице врше функцију адвербијалне допуне за намеру/циљ.

Даље, још једна разлика огледа се у томе што је радња изричних реченица (осим модалних) „у индикативу или релативу [...] јер се њиховим предикатима означава *већ реализован процес, односно процес у реализовању*” (СТЕВАНОВИЋ 1989: 827), док је радња намерних реченица модалног карактера. Тај модални карактер „најбоље показује употреба потенцијала, али и презент у овим реченицама има модално значење” (СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2016: 332).

На крају, када је реч о разлици између волунтативних и намерних клауза треба истаћи и то да су „све волунтативне реченице израз садржине основног глагола воље, односно унутрашњег расположења [а] намернима се зову реченице које изричу намеру ради које се врши организована акција, конкретна радња управног глагола” (СТЕВАНОВИЋ 1989: 845).

Све наведене особине, ради прегледности, представимо у табели испод:

Изричне реченице	Намерне реченице
Функција допуне	Функција одредбе
Допуна: а) глагола говорења, мишљења, опажања, осећања; б) модалних глагола / глагола којима се исказује лични став према реализацији радње у зависној клаузи;	Означава циљ или намеру вршења радње у главној реченици.
а) Реална или б) модална радња (у зависности од управног глагола);	Потенцијална радња
Обавезна предикацијска јединица	Факултативна предикацијска јединица
Уведене везницима <i>да</i> и <i>како</i> ; модалне изричне реченице јављају се у конструкцији <i>да</i> + презент.	<i>Да</i> + презент; <i>да</i> + потенцијал; <i>како</i> + потенцијал. ⁴

Табела 1. Карактеристике изричних и намерних реченица

⁴ Овде треба напоменути да је изричне и намерне клаузе могуће увести и другим везивним средствима, али ми у табели наводимо само везнике које разматрамо у овом раду.

3. Значај наставе језика

У методици наставе одавно је позната чињеница да се часови граматике у школама, нарочито средњим, запостављају. Чак и у случају да се наставне јединице из језика обрађују, ти часови своде се на пуко граматизирање,⁵ учење напамет дефиниција, термина, појмова, што води ка томе да ученици часове граматике, нажалост, омрзну.

Још је А. Белић скретао пажњу на то да је наставу језика потребно разрадити, оплеменити и, најважније, повезати са животом. Под тим Белић подразумева: „савлађивање речника књижевног језика, упознавање његових изражајних могућности и познавање суштине самог језика, нарочито његове синтаксе и стилистике. Наравно, ту улази и 'нормативна' граматика; али она не може бити одвојена од језика као стварности, од језика као средства културе наше, од језика као израза нашег мишљења” (1950: 3). Познавање начина функционисања језика, познавање сфера његове употребе, помоћи ће ученицима да јасније и прецизније изразе своје мисли, осећања, ставове. С обзиром на то да се на матерњем језику изводи целокупна настава у школама, предмет Српски језик и књижевност, или, прецизније, настава језика и језичке културе, представља базу за успешно проучавање и савладавање градива свих осталих предмета. У том смислу она „мора бити основица сваке истинске народне просвете” (Исто).

Говорећи о значају изучавања матерњег језика, Љ. Петровачки је истакла следеће:

„Учењем матерњег језика ученици се припремају за културну језичку комуникацију, да схватају и тумаче језичке појаве и да своја језичка знања примењују приликом говорења, писања и читања, као и за културан дијалог и језичку толеранцију. Настава матерњег језика и граматике развија њихове укупне афективне и интелектуалне способности, а посебно способности апстрактног мишљења, јер су мишљење и говор повезани процеси. Успешно владање својим језиком омогућава и учење осталих предмета, страних језика и афирмацију ученичког субјективитета у школи и у другим ситуацијама. Добро усмено и писмено говорење омогућава ученику да се потврди као аутономно биће, способно да покаже своја знања и вредности, да искаже своја мишљења, ставове, одлуке...” (2000: 14).

Међутим, и поред свег истицања значаја изучавања матерњег језика, сведоци смо чињенице да се ситуација у просвети скоро уопште не мења. Разлози за идентичан вид организације наставе језика као и у прошлом веку виде се у преоптерећености програма, недостатку методичке литературе и сл.

⁵ Под граматизирањем подразумевамо „правoliniјски, формализовани и немотивисани приступ настави лингвистичких питања, шаблонизирани часови и занемаривање есенцијалних наставних момената везаних за приступ учениковој личности” (ЈАЊИЋ 2017: 153).

Када говоримо о настави синтаксе зависносложене реченице, може се констатовати да се часови своде на учење и увежбавање репрезентативних примера, зависних реченица које почињу типичним везивним средствима и то углавном на вештачки конструисаним примерима (ПЕТРОВАЧКИ 2008: 66). Такав формализовани вид наставе гуши радознали и креативни дечји дух и коси се са свим савременијим ставовима педагога, психолога и методичара. Савремена, креативна, модерна настава мора се заснивати на свесној активности ученика при усвајању знања. Јако је битно да ученик буде „активни покретач, иницијатор, преносилац, илустратор и стваралац знања” (ЈАЊИЋ 2017: 55). Овакав вид наставе одговара поставкама когнитивиста и конструктивиста који заговарају став „да појединац знање стиче путем свесне активности, непосредним конструисањем нових идеја на основу претходно стечених знања и искуства” (ЈАЊИЋ 2015: 60, 92). Дакле, ученик треба да буде тај који ће, уз методичко вођење наставника, проучавати, анализирати, промишљати о појму који се изучава, повезивати са претходним знањем и искуством, те на крају, заједно са осталим ученицима, доносити закључке о одређеној језичкој теми.

У контексту наставе синтаксе зависносложене реченице, поменути начин организације наставе можемо применити кроз активну наставу синтаксе. Таква настава, према објашњењу Љ. Петровачки, требало би да:

„афирмише тзв. унутрашњи принцип реченице, за разлику од традиционалне наставе која је сву пажњу усмеравала на облик реченице. Реченицу или синтаксичку конструкцију треба посматрати интегрално, као јединство садржаја и форме, сагледати начин на који је садржај обликован језичким средствима (лексичким, граматичким, стилистичким и акустичким). Најважнија сврха анализе је да открије смисао који је реченицом исказан и њену комуникативну функцију, а тек затим средства којима су тај смисао или порука исказани” (2008: 66).

При томе треба водити рачуна и да се синтаксичке појаве не изучавају изоловано, на вештачки конструисаним, устаљеним примерима, већ их треба тражити у свакодневним ситуацијама и говору где су оне најприсутније, „јер ученици тако схватају и сврху учења синтаксе и граматике уопште” (Исто: 65).

На крају, додали бисмо и то да на неповољни положај наставе језика утиче и непостојање квалитетних методичких приручника који би наставницима послужили као извор инспирације за структурирање часова. Поред Методике и монографије Љиљане Петровачки⁶ не постоји, колико нам је познато, ниједан други приручник који се бави наставом синтаксе сложене реченице. У појединачним радовима такође су дате одређене смернице у вези са овим питањем, али тиме се не покрива обрада целокупног градива из

⁶ Петровачки 2000, Петровачки 2008 – пуне референце дате су на крају рада, у списку литературе.

синтаксе сложене реченице (што је наравно и разумљиво ако имамо у виду комплексност ове области), те тако морамо констатовати да је публикавање квалитетног методичког приручника за наставнике неопходност.

Из свих поменутих разлога, у овом раду дајемо предлоге за наставну обраду неких питања из синтаксе зависносложене реченице о којима до сада није било речи у методичкој литератури. С обзиром на то да смо ограничени простром, овога пута определили смо се за компаративни приступ обради изричних и намерних реченица уведених везником *да* и везником *како*.

4. Методичке апликације

У литератури је запажено да „репрезентативне синтаксичке одредбене функције, попут временских, узрочних и начинских, није тешко одредити, док одредбе циља (намере), места, узрока, услова и допуштања често стварају недоумице код ученика” (РАКОВИЋ 2021: 18). То се јавља као последица примењивања најчешће формалног приступа при проучавању зависних реченица, те вежбања искључиво на репрезентативним/регуларним примерима (ПЕТРОВАЧКИ 2008: 66). Управо због тога ученици неретко мешају изричне и намерне реченице, јер се оне уводе истим везницима. У даљем делу рада настојаћемо дати методичке апликације за неке од могућих начина обраде изричних и намерних реченица у четвртном разреду гимназије.

С обзиром на то да се ове реченице не раде на истом часу, тачније да се најпре обрађују изричне, а затим тек након месец-два и намерне реченице (РАКОВИЋ 2021: 16), сматрамо да ће до правог тренутка упоређивања њиховог модела, значења и функције доћи тек након обраде и једних и других. Такође, за упоређивање ова два модела зависних реченица не би требало чекати час систематизације целокупног градива из синтаксе зависносложене реченице. Таква метода могла би само додатно збунити ученике, јер увођење новог начина рада на крају области може непотребно унети конфузију и пољуљати самопоуздање ученика. Дакле, синтаксичко-семантички приступ треба практиковати од самог почетка изучавања зависних реченица, а упоређивање двају или више врсти могуће је тек након или у току обраде и једних и других.⁷

Већ смо поменули важност контекста, односно потребу да ученици схвате када и зашто се користе одређене зависне реченице. Конкретније, битно је да знају да оне нису формулисане у граматикама или од стране наставника за проучавање искључиво на часу, већ да се употребљавају свако-

⁷ Уколико је ситуација и атмосфера у одељењу повољна, наставник може најавити да ће на неком од наредних часова радити зависне реченице које почињу истим везником, а које се од претходних разликују по значењу и функцији. Уз навођење адекватног примера наставник може подстакнути ученике на размишљање и уочавање разлика.

дневно у комуникацији. Тако, за формирање методичког предлошка корисно ће послужити нека ситуација, догађај у одељењу, на коме ће се увидети разлика употребе изричних и намерних реченица. Примера ради навешћемо следећи моменат: у одељењу данас често постоји бар један ученик који воли да користи мобилни телефон. Наставник може искористити ту ситуацију и рећи: *Мислим да је (ученик) данас заслужио похвалу. Уопште није користио мобилни телефон да би слушао предавања.* Затим, наставник тражи од ученика да запишу његове речи и методичким вођењем покушава да их наведе на прави одговор: *Обратите пажњу на глаголе у главним реченицама. Коју врсту допуне траже ти глаголи? Коју функцију врше зависне реченице које сте записали (у односу на њима управне реченице)? Да ли везник да можемо заменити неким другим везником? Којим?*

Битно је да ученици запазе да у првој реченици прелазни глагол захтева допуну у виду реченице у функцији објекта, што значи да се ради о изричној реченици. Даље, као „тест” да ли се ради о намерној реченици врло често долази могућност замене намерне реченице са везником *да* намерном реченицом са везником *како* и предикатом у потенцијалу или конструкцијом *са намером / у намери да учини нешто*.⁸ Такође, ученици се могу подстицати да прекрију зависну реченицу и замисле да је неко изговорио само први део сложене реченице. Тиме ће схватити да је реченица, иако главна, сематнички непотпуна, те да се из тог разлога допуњује зависном реченицом. У случају прве реченице, питање које би се могло поставити је – *Шта (субјекат мисли)?*, а у другој – *Ради чега / Са којом намером није користио мобилни телефон?* Дакле, сам облик питања сугерише функцију зависне реченице и помаже при њеној класификацији.

Реченице се могу записивати и на картонима, пресавијати на граници међу клаузама, те допуњавати, преосмишљавати... Таквим поступком пажња се усмерава на целу реченицу, а не само на њен зависни део, што је важно јер „настави граматике треба прилазити са аспекта савремене, структуралне лингвистике, а то значи да се не придаје пажња искључиво деловима реченице, него њиховом међусобном садејству, саоднос и везама у оквиру структуре реченице” (ЈАЊИЋ 2017: 163). Може се тренутна ситуација у одељењу допунити неким другим имагинативним догађајем, али тако да се за опис користи што више изричних односно намерних реченица. Ученици могу текстове осмишљавати у пару или групи, па након тога упоређивати са текстовима осталих ђака. За домаћи могу добити задатак да бележе изричне и намерне реченице које чују у окружењу, те да их анализирају на начин на који је то учињено на часу. Кроз овакав рад учење се оплемењује креативношћу, маштом, подстичу се позитивне емоције, а таква настава сигурно даје добар резултат: „ако се граматика обрађује кроз игру, у пријатној и непо-

⁸ *Мислим са намером да је ученик заслужио похвалу. Уопште није користио мобилни телефон са намером да слуша предавања.*

средној средини [...], и што је још важније, у условима њене конкретизације (не заборавимо да је језик чиста апстракција), ученици ће граматику 'доживети' и не само научити, него научно примењивати" (ЈАЊИЋ 2017: 158).

Поменути примери биће ученицима много јаснији ако се графички представе, јер се на тај начин „омогућава боље разумевање одређеног синтаксичког садржаја. Нпр.: приликом обраде зависних реченица, ученици ће боље сагледати њихову конституентску функцију у оквиру више јединице уколико се очигледно илуструју њихови односи" (ПЕТРОВАЧКИ 2008: 70). У наставку дајемо предлог за графички приказ горенаведеног текста:

Други проблем представљају изричне и намерне реченице уведене везничким прилогом *како*. Проблем ћемо расветлити на примеру следећег предлошка: *Марко стално прича како због тренинга не може да се посвети учењу. Међутим, он најчешће одсуствује са часова како би присуствовао утакмицама. Тада најљубиво посматра како тренери саветују своје играче, па се труди да те потезе примени у својој игри.* Овакав текст може бити занимљив ученицима зато што често у одељењу буде и по више ученика који посвећено тренирају неки спорт. Занимљивост и актуелност предлошка нарочито ће појачати можда неки спортски догађај који је тренутно у току.

При анализи овог текста, а након препознавања предиката и поделе сложених реченица на клаузе, треба се још једном осврнути на функцију зависних реченица – посматрајући је искључиво у саодносу са главном клаузом. Уводни део прве реченице: *Марко стално прича* самостално остаје семантички непотпун (а и синтаксички), те недостаје одговор на питање *Шта Марко прича?* Дакле, потребна је допуна у виду објекта – овде изричне реченице.

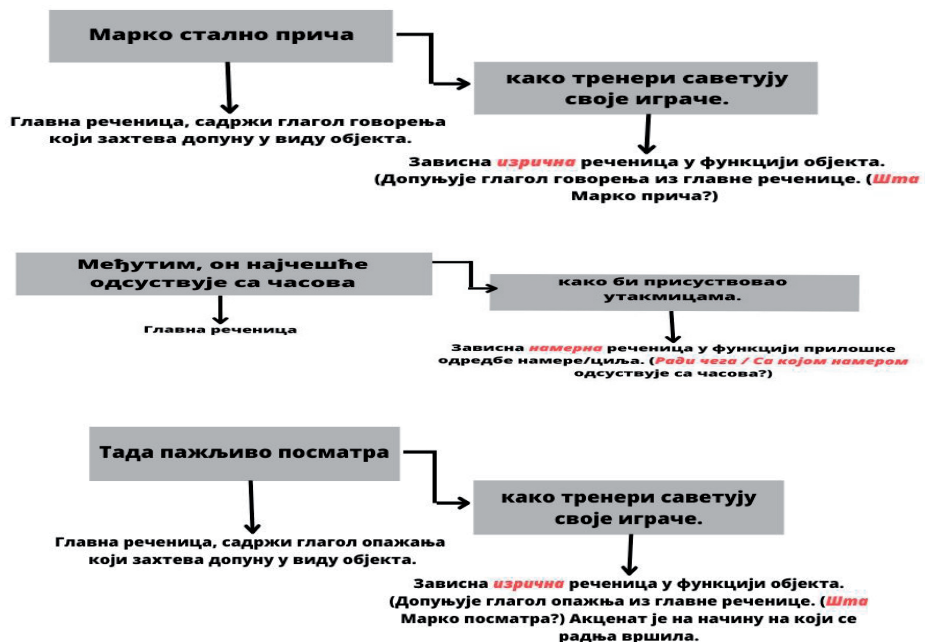
Ако даље захтевамо од ученика да „изоставе” зависну клаузу у другој реченици, видеће да се она не добија се на питање *Шта?*, већ *Ради чега?* /

Са којом намером?, без обзира на то што ова зависна реченица, као и претходна, почиње везником *како*. Дакле, сада се ради о намерној реченици. Као тест још једном можемо употребити парафразу *са намером да*, те ће ученици јасно уочити да је у другом случају та парафраза могућа, што је још једна потврда о којој врсти зависне реченице је реч.

Такође, важно је присетити се знања у вези са значењем глаголских облика. Потенцијал, као глаголски начин, има модално значење, означава хипотетичку радњу која се може, али и не мора извршити у будућности. Намерне реченице „по свом значењу су модалне реченице јер не исказују реалну ситуацију, него ситуацију која тек треба да се реализује предузимањем неке радње означене вишом реченицом” (СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2016: 332). У том смислу треба ученике подстакнути на размишљање о значењу потенцијала и то повезати са значењем намерне реченице.

Нешто компликованији пример представља трећа реченица. Осим тога што је вишеструко сложена, она садржи и један тип зависних реченица са којима се ученици нису сусретали у основној школи. Реч је о изричним реченицама које се јављају као допуна глаголима опажања. Овај пример (*Тада пажљиво посматра како тренери саветују своје играче...*) погодан је за покретање проблемске ситуације. Наставник дискусију може отворити питањем: *Шта мислите ком типу зависне реченице припада: како тренери саветују своје играче?* Чак и ако ученици препознају да је реч о изричној реченици, на основу прелазног глагола *посматрати*, наставник може даље проблематизовати ситуацију питањима: *Да ли ову зависну клаузу можемо увести везником да? Зашто? Ученици ће се сада наћи пред новим, њима до тада непознатим проблемом, с обзиром на то да су учили да је прототипичан везник изричних реченица везник да, међутим, он сада није прихватљива замена. Даље наставник треба да усмери ученичку пажњу на значење зависне реченице: Шта се именује овом радњом? Уочите разлику између изричне клаузе у првој реченици у тексту и у овој реченици. На чему је акценат у првој, а на чему у другој изричној клаузи? Ученици овде треба да схвате да у реченицама попут *Тада пажљиво посматра како тренери саветују своје играче* „није тежиште на констатацији да се вршило или извршило оно што се казује њиховим предикатима већ на изношењу начина како се то вршило или извршило” (СТЕВАНОВИЋ 1989: 823).*

И реченице из овог предлошка ваља графички представити:

Трећу реченицу у потпуности можемо графички представити на следећи начин, те тако са ученицима обновити хијерархијски однос међу клаузама у вишеструкој сложеној реченици, онда када су оне повезане и координацијском и субординацијском везом:

5. Закључак

С обзиром на то да је у методичкој литератури указивано на проблем који ученици имају при препознавању зависних реченица које почињу истим везивним средством, што се јавља као последица примене искључиво формалног приступа у настави, у овом раду бавили смо се обрадом *изричних* и *намерних* реченица уведених везником *да* и везивним прилогом *како*.

Циљ рада био је дати предлог за обраду ових типова зависних реченица у средњој школи (гимназији), уз поштовање синтаксичко-семантичког модела њиховог проучавања, како би се наставницима помогло у припреми часова, а ученицима олакшало савладавање градива.

Пошли смо од чињенице истакнуте у методичким приручницима да се настава граматике, па тако и настава синтаксе зависносложене реченице, у средњим школама запоставља, а и ако се одређене јединице обрађују, прибегава се чисто формалном приступу. Формални приступ подразумева да се настава зависносложене реченице своди на анализу типичних, регуларних примера, без контекста, те се ученици налазе у проблему када се појави нека реченица која не одговара поменутиим шаблонима. Управо је зато важан синтаксичко-семантички приступ, који подразумева обраду зависних реченица кроз анализу њиховог значења; не изоловано, већ искључиво у саодносу са главном реченицом и у односу са другим реченицама из текста/дискурса. Јако је битно укључити и животни контекст, тј. навести ученике да схвате да одређена граматичка јединица не служи само за обраду на часу, већ се активно употребљава у свакодневним ситуацијама.

У контексту наставне анализе изричних и намерних реченица уведених везницама *да* и *како*, можемо сумирати следеће: треба поћи од методичког предлошка који ће ученицима помоћи да закључе да се зависносложене реченице не употребљавају само у унапред смишљеним примерима у уџбеницима, већ да су оне битно средство наше свакодневне комуникације. Важно је укључити и ситуациони контекст, па се тако наставник за осмишљавање предлошка може послужити неком тренутном ситуацијом или догађајем у одељењу. При формирању предлошка наставник обавезно треба имати у виду ученичке преференције и интересовања, како би их на тај начин заинтересовао за рад.

Коначно, што се тиче саме диференцијације изричних и намерних реченица, важно је навести ученике да зависну клаузу посматрају у саодносу са главном, да уоче које значење и коју функцију та зависна реченица има, да повезују значење зависне реченице са значењем глаголског облика у њеном предикату. Како бисмо били сигурни да су правилно разумели објашњено, ученике треба подстицати да кроз креативни рад сами осмишљавају нове примере зависносложених реченица, јер само настава граматике која подстиче мисаону активност ученика, њихову креативност и имагинативност јесте добра настава.

На крају ћемо поменути и значај графичких приказа модела обрађених зависносложених реченица. Визуелно представљање помоћи ће ученицима да лакше уоче функцију зависне реченице у оквиру сложене.

Овим радом настојали смо да дамо скромни допринос настави синтаксе сложене реченице у средњој школи. С обзиром на то да постоји још много случајева када различити типови зависних реченица почињу истим везником, значајно би било, у будућим истраживањима, размотрити и те моделе.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Српски језик и књижевност у средњој школи”. *Наш језик*, књ. II, св. 1–2, (1950): стр. 1–8.
- ЈАЊИЋ, Марина. *Методичке рефлексије о савременим аспектима наставе фонетике и фонологије српског језика*. Ниш: Филозофски факултет, 2015.
- ЈАЊИЋ, Марина. *Методички хоризонти*. Београд: NM Libris, 2017.
- ПЕТРОВАЧКИ, Љиљана. *Синтакса у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Змај, 2000.
- ПЕТРОВАЧКИ, Љиљана. *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- ПИПЕР, КЛАЈН и др. 2022: Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска;
- РАКОВИЋ С., Марија. „Зависносложене реченице у средњошколској настави српског језика”. *Методички видици* 12, (2021): стр. 13–30;
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2016.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1989.

Извори

- Весна Ломпар, Александра Антић. *Граматика 4. Српски језик и књижевност за четврти разред гимназије*. Београд: Klett, 2021.
- Душка Кликовац. *Српски језик за четврти разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Eduka, 2021.
- „Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања”, *Просветни гласник*, бр. 5, 2019.
- „Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију”, *Просветни гласник*, бр. 4, 2020.

Ksenija A. Stamenković

DECLARATIVE AND PURPOSE CLAUSES IN TEACHING CONTEXT

The subject of this paper is the teaching process of declarative and purpose clauses introduced by the conjunctions *da* (*that*), and *kako* (*how*), in secondary school (gymnasium). The work aims to propose concrete models for the analysis of the mentioned types of subordinate clauses in order to make it easier for teachers to

prepare lessons, and for students to master the material. In the methodological literature, the problem was pointed out that the field of complex sentence syntax is treated exclusively from a formal point of view in secondary school. Also, only simple examples are used, and that for this reason pupils are faced with the problem of distinguishing subordinate clauses that begin with same conjunction. In order to overcome the mentioned problem, in this paper we draw attention to the importance of the comparative approach when processing declarative and purpose clauses, and the inclusion of the semantic aspect, in addition to the syntactic one, as well as the importance of introducing the situational context. We suggest the following teaching activities: observing the dependent clause (its function and meaning) in relation to the main clause within a complex sentence; inclusion of life/situational context, so that students understand that complex sentences are used in everyday speech, and not only in class analysis; graphical representation of the model of a subordinate clauses for better understanding of the hierarchical structure of the clauses in it – with the obligatory encouragement of the students' thinking and creative abilities.

Keywords: high school, teaching the syntax of subordinate clauses, declarative clauses, purpose clauses, the conjunctions *da (that)*, and *kako (how)*

NOMINA LOCII У ГОВОРУ ИГРОША КОД БРУСА²

Предмет рада јесу именице типа *nomina loci* у говору Игоша, који припада косовско-ресавском дијалекту. У разматрање су узете и *nomina loci* са значењем отвореног и *nomina loci* са значењем затвореног простора. *Nomina loci* су анализирани према суфиксима помоћу којих се граде. Сврстане су у лексичко-семантичке подгрупе. Рад има следеће циљеве: 1) да сагледа *nomina loci* у говору Игоша и да добијене резултате упореди са резултатима добијеним у претходним истраживањима (која се односе на говоре јагодинског краја), 2) да утврди који су суфикси продуктивни у њиховом грађењу, 3) да покаже конкурентност суфиксалних морфема и 4) да покаже разлике између дијалекатске и стандарднојезичке творбе речи. Као корпус послужио је материјал добијен по *Упитнику за прикупљање nomina loci*. Речници српског језика послужили су као контролни корпус. Спроведећи анализу, дошли смо до следећих резултата: 1) продуктивни суфикси у говору Игоша јесу: *-иште*, *-ар/-јар*, *-арник*, *-ара*, *-ница*; 2) суфикси *-ар/-јар* и *-арник* су конкурентни; 3) суфикс *-иште* је без конкуренције; 4) суфикси *-ара* и *-ница* су конкурентни; 5) поједини деривати нису регистровани у речницима српског језика; 6) поједини деривати су регионално маркирани и 7) забележени су фонетски модификовани деривати.

Кључне речи: творбено-семантичка категорија *nomina loci*, суфикс, говор Игоша, дијалекатска творба, стандарднојезичка творба.

1. Увод

Предмет рада јесу именице типа *nomina loci* (именице просторног значења)³ у говору Игоша код Бруса, који припада косовско-ресавском дијалекту. У разматрање су узете и *nomina loci* са значењем отвореног и *nomina loci* са значењем затвореног простора. Именице *nomina loci* са зна-

¹ jovanica.st@gmail.com

² Рад је представљен на научном скупу *Савремена филолошка проучавања младих истраживача III*, одржаном на Филозофском факултету у Нишу 24. фебруара 2024. године.

³ О именицама просторног значења писано је најчешће у оквиру граматика. У новије време налазимо неколико радова који се баве овим именицама. Списак граматика и радова дат је на крају овог рада.

чењем отвореног простора односе се на земљиште, њиву, поље, шуму, воћњак, место где се некад нешто налазило. Са друге стране, *nomina loci* са значењем затвореног простора односе се на радњу, радионицу, продавницу, оставу, магацин, фабрику, гостионицу.

Ове именице су углавном добијене суфиксацијом. Из тог разлога су анализиране према суфиксима помоћу којих се граде. Због ограниченог простора, у разматрање су узете само именице које су настале додавањем одређеног суфикса на именичку творбену основу. Примери су сврстани у лексичко-семантичке подгрупе. Лексичко-семантичке подгрупе подељене су у мање целине, како би семантичка анализа била прецизнија. Приликом класификације именица типа *nomina loci* са значењем отвореног простора ослањали смо се на *Ботанички речник* Д. Симоновића (1959). Са друге стране, приликом класификације именица типа *nomina loci* са значењем затвореног простора ослањали смо се на *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС 1967–1976). Поједини примери класификовани су на основу нашег језичког осећаја.

Приликом одређивања конкурентности одређених суфикса у обзир су узета два критеријума: 1) лексичко-семантичка подгрупа и 2) степен продуктивности. Истим критеријумима руководи се и Г. Штасни у студији *Nomina loci са називом биљке у творбеној основи* (2007: 928).

Стање у говору Игоша упоређено је са стањем у говорима јагодинског краја. На тај начин добијена је целовитија слика о именицама типа *nomina loci*.

Рад има следеће циљеве: 1) да сагледа *nomina loci* у говору Игоша и да добијене резултате упореди са резултатима добијеним у претходним истраживањима (која се односе на говоре јагодинског краја), 2) да утврди који су суфикси продуктивни у њиховом грађењу, 3) да покаже конкурентност суфиксалних морфема и 4) да покаже разлике између дијалекатске и стандарднојезичке творбе речи.

Село Игош припада општини Брус (Расински округ). Претежно је насељено Србима и броји око 500 становника. Његови становници се баве пољопривредом, сточарством, узгајањем житарица, воћарством. Говор Игоша припада косовско-ресавском дијалекту, односно средишњем поддијалекту „који обухвата област око Копаоника, пределе источно од њега и око западне Мораве на сектору од Краљева до њеног сусрета са Јужном Моравом код Сталаћа” (ИВИЋ 2009: 74). Овај говор познаје типичне особине косовско-ресавског дијалекта.⁴

Као и претходна истраживања (СТЕВАНОВИЋ 2021; СТЕВАНОВИЋ 2022а; СТЕВАНОВИЋ 2022б; СТЕВАНОВИЋ 2023а; СТЕВАНОВИЋ 2023б; СТЕВАНОВИЋ 2023в), и ово истраживање се заснива на записима

⁴ О особинама косовско-ресавског дијалекта в. ИВИЋ 1985: 102–104; БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 165–167; МИЛОРАДОВИЋ 2003.

са терена. Теренско истраживање је спроведено децембра 2023. године током дводневног боравка у Игрошу.

Као корпус послужила је грађа добијена по *Упитнику за прикупљање nomina loci*. Реч је о упитнику који је настао за потребе писања докторске дисертације и који се састоји од 213 питања. Питања су подељена у две целине: 1) *Отворен простор* и 2) *Затворен простор*. Прва целина садржи 119 питања, док друга целина садржи 94 питања. Због ограниченог простора, из обе целине узете су поједине групе. Из целине *Отворен простор* узете су групе: 1) *Земљиште, њива, поље*; 2) *Воћњак*; 3) *Шума* и 4) *Место где се некад нешто налазило*. Са друге стране, из целине *Затворен простор* узете су групе: 1) *Радња, радионица, продавница*; 2) *Фабрика*; 3) *Зграда, остава, магацин* и 4) *Гостионица, крчма*.

У истраживању је учествовало пет информатора женског пола. Информатори су завршили само основну школу и нису мењали место боравка. Из разлога што нису мењали место боравка њихов говор није изгубио аутентичност.

Одговори информатора упоређени су са стањем забележеним у релевантним речницима српског језика: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ 1959–) и *Речник српскохрватског књижевног језика* (РМС 1967–1976). Поменути речници су нам послужили као контролни корпус. На поједина питања нисмо добили одговоре.

2. Анализа корпуса⁵

2.1. Отворен простор

2.1.1. Суфикс *-иште*

Анализирани корпус бележи укупно 49 примера са суфиксом *-иште*. Можемо их сврстати у две лексичко-семантичке подгрупе:

- 1) Именице које се односе на одређену њиву, одређено земљиште или поље:
 - Земљиште засејано биљком из породице лепирњача: *бдбиште, детелиниште, лећиште, луцерјиште*.
 - Земљиште или поље засејано житарицом или индустријским биљем: *дуданиште, житиште, зобиште, јечмиште, конопљиште, кукурузиште, ланиште, овсиште, пшеничиште, ражиште, репиште, хмељиште*.
 - Њива засејана биљком из породице тикава или бундева: *бодстаниште, дйњиште, лубѐничкиште*.
 - Њива засађена поврћем или земљиште засејано, засађено по-

⁵ Због ограниченог простора, представимо само продуктивне суфиксе.

врћем: *кромпѝришите, кућусишите, пасуљѝшите, рѝткѝшите.*

- Земљиште обрасло нечим: *рѝтишите, врбишите⁶, пѝпратишите, копрѝвишите, руђишите, павѝтишите, гљивѝшите.*
- Земљиште уопште: *буњѝшите, бадељѝшите, црепуљѝшите, трѝсетишите.*

2) Именице које се односе на место где се некад нешто налазило:

- Место где су остаци старих објеката: *амбѝришите, бачѝшите, вигњѝшите, колибишите, кошѝришите, манастиришите, пѝвничѝшите, плѝвњѝшите, појѝтишите, тѝришите, трљѝчишите, цркѝшите.*
- Место где се налазе остаци нечега: *воденичѝшите, грѝбљѝшите.*
- Место где је некад нешто било засађено: *лѝзишите.*

2.1.2. Суфикс *-ар/-јар*

Анализирани корпус бележи 27 примера са суфиксом *-ар/-јар*. Можемо их сврстати у две лексичко-семантичке подгрупе:

1) Именице које се односе на одређени воћњак:

- Место где је засађено стабло дрвета: *брескѝвѝар, вишњѝар, јабукѝар, кајсијѝар, крушкѝар, крушѝар, дуњѝар, смокѝвѝар, трешњѝар, шљивѝар, бадемѝар.*
- Место где је засађено грмље или жбуње: *купинѝар, купѝњѝар, дудѝар.*

2) Именице које се односе на одређену шуму:

- Место где расте зимзелено дрвеће: *јелѝар.*
- Место где расте листопадно, белогорично дрвеће: *брестѝар, клењѝар.*
- Место где расте листопадно дрвеће из породице букви: *букѝар, кестењѝар.*
- Место где расте листопадно дрвеће из породице слезова: *липѝар.*
- Место где расте листопадно дрвеће из породице маслина: *јасењѝар.*
- Место где расте остало листопадно дрвеће: *багремѝар, багренѝар, багрењѝар, топољѝар.*
- Место где расте листопадни грм или жбун: *лескѝар, лештѝар.*

2.1.3. Суфикс *-арник*

Забележена су 22 примера са суфиксом *-арник*. Примере можемо сврстати у две лексичко-семантичке подгрупе:

⁶ Акцентовано *р* је из техничких разлога болдирано. Тако и ниже.

- 1) Именице које се односе на одређени воћњак:
 - Место где је засађено стабло дрвета: *бресквѝрник, вишњѝрник, дуњѝрник, јабукѝрник, кајсијѝрник, крушкѝрник, орашѝрник, смоквѝрник, трешњѝрник, шљивѝрник, бадемѝрник.*
 - Место где је засађено грмље или жбуње: *купинѝрник, малинѝрник, дудѝрник.*
 - Место где је засађена нискорастућа биљка: *јагодѝрник.*
- 2) Именице које се односе на одређено земљиште, одређену њиву или одређено поље:
 - Земљиште или поље засејано житарицом или индустријским биљем: *јечмѝрник, кукурузѝрник, хмељѝрник.*
 - Њива засејана биљком из породице тикава или бундева: *дињѝрник.*
 - Земљиште обрасло нечим: *гљивѝрник, копривѝрник, травѝрник.*

2.2. Затворен простор

2.2.1. Суфикс *-ара*

Забележено је 30 примера. Све примере можемо сврстати у три лексичко-семантичке подгрупе:

- 1) Именице које се односе на одређену радњу, радионицу или продавницу:
 - Занатска радња, радионица: *бравѝра, воскѝра, грнчѝра, кожѝра, сапунѝра, седлѝра, содѝра, ужѝра, црепѝра.*
 - Продавница намирница: *брашинѝра, воћѝра, месѝра, млекѝра, рибѝра, лебѝра.*
 - Продавница разних супстанци: *фарбѝра.*
 - Продавница разних предмета: *гвожђѝра.*
 - Продавница биљака: *цветѝра.*
- 2) Именице које се односе на одређену фабрику:
 - Фабрика намирница: *кексѝра, уљѝра.*
 - Фабрика за израду разних предмета: *стаклѝра.*
 - Фабрика пића: *пивѝра, винѝра.*
 - Остале фабрике: *кончѝра, ланѝра.*
- 3) Именице које се односе на одређену зграду, оставу или одређени магацин:
 - Остава за храну: *пекмезѝра, медѝра.*
 - Остава за предмете: *бачвѝра, качѝра.*
 - Магацин за житарице: *хмељѝра.*

2.2.2. Суфикс *-ница*

Анализирани корпус бележи укупно 13 примера. Све примере можемо сврстати у три лексичко-семантичке подгрупе:

- 1) Именице које се односе на одређену радњу, радионицу или продавницу:
 - Занатска радња, радионица: *абџиница, бурџиница, коваџиница, казанџиница, сапуњиница.*
 - Продавница намирница: *месница, лебница.*
 - Продавница разних супстанци: *дубањиница.*
- 2) Именице које се односе на одређену гостионицу или крчму:
 - Гостионица где се служи пиће: *півница, ракијиница, чајиница.*
 - Гостионица где се служи храна: *ћевањиница.*
- 3) Именице које се односе на одређену оставу:
 - Остава за храну: *сирница.*

3. Резултати истраживања и дискусија

Најпродуктивнији суфикс који служи за грађење *nomina loci* са значењем отвореног простора у говору Игоша је *-иште*. Суфикс *-иште* је високопродуктиван и у осталим говорима косовско-ресавског дијалекта (СТЕВАНОВИЋ 2021: 245; СТЕВАНОВИЋ 2022а: 134–136; СТЕВАНОВИЋ 2022б: 36; СТЕВАНОВИЋ 2023в: 29). О продуктивности овог суфикса у грађењу именица типа *nomina loci* са значењем отвореног простора у стандардном српском језику сведоче бројне граматике (КЛАЈН 2003: 125–126; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2005: 143; СТЕВАНОВИЋ 1986: 537–538).⁷

У речницима српског језика нису регистровани следећи примери: *хмелџиште, врбиште, павиџиште, рујиште, црепуљџиште, кошариште, трљаџиште.*

Поред суфикса *-иште*, продуктиван је и суфикс *-ар/-јар*. И у осталим говорима косовско-ресавског дијалекта је суфикс *-ар/-јар* високопродуктиван (СТЕВАНОВИЋ 2021: 245; СТЕВАНОВИЋ 2022а: 136–137; СТЕВАНОВИЋ 2022б: 32; СТЕВАНОВИЋ 2023в: 30). У стандардном српском језику није продуктиван у грађењу *nomina loci* са значењем отвореног простора (КЛАЈН 2003: 41; ШТАСНИ 2007: 934).⁸

Анализирани корпус бележи следеће примере који нису регистрова-

⁷ У вези са суфиксом *-иште* треба погледати и новије истраживање Ж. Бошњаковића и Г. Штасни *Турцизми с просторним значењем у контексту балканских језика и њихових дијалеката* (2023: 77).

⁸ У вези са суфиксом *-ар/-јар* треба погледати и новије истраживање Г. Штасни *О транскатегоризацији и псеудотранскатегоризацији у домену простора* (2022: 140).

ни у речницима српског језика: *бресквâр*, *купинâр*, *јабукâр*, *дуњâр*, *кајсијâр*, *багрена̂р*, *бреста̂р*, *јасења̂р*, *клења̂р*.

Суфикс *-арник* је, такође, продуктиван у говору Игроша. У појединим говорима косовско-ресавског дијалекта је ниске (СТЕВАНОВИЋ 2021: 245), у појединим високе (СТЕВАНОВИЋ 2022б: 33), а у појединим умерене продуктивности (СТЕВАНОВИЋ 2023в: 31). Истраживање спроведено на терену који обухвата 23 пункта сведочи о томе да је суфикс *-арник* високопродуктиван и у грађењу именица типа *notina loci* са значењем отвореног и у грађењу именица типа *notina loci* са значењем затвореног простора (СТЕВАНОВИЋ 2023а: 66). У говору Игроша није забележен ниједан пример са значењем затвореног простора. Са друге стране, у говору Бунара није забележен ниједан пример са суфиксом *-арник* (СТЕВАНОВИЋ 2022а). Овај суфикс у стандардном српском језику спомињу И. Клајн (2003) и Г. Штасни (2007). По Клајну, *-арник* гради *notina loci* са значењем затвореног простора (2003: 162), док Г. Штасни истиче да може градити и *notina loci* са значењем отвореног простора (2007: 935).

В. Вукадиновић у монографији *Топоними зоонимског порекла* наводи, између осталог, примере који су настали додавањем суфикса *-арник* (1996: 12–15). Поједини лингвисти *-арник* не сматрају суфиксом (КИРШОВА 1999; БОГДАНОВИЋ 2008а; ЖУГИЋ 2014). Н. Богдановић у појединим радовима не наводи ниједан пример са завршетком *-арник* (2004; 2005; 2008б). Ни Љ. Ћирић не наводи суфикс *-арник* у својим радовима (2006а; 2006б).

У речницима српског језика нису регистровани следећи деривати: *купинâрник*, *малинâрник*, *вишња̂рник*, *дуња̂рник*, *јабукâрник*, *јагодâрник*, *кајсијâрник*, *крушкâрник*, *ораши̂рник*, *смоквâрник*, *трешња̂рник*, *шљивâрник*, *бадема̂рник*, *јечма̂рник*, *кукурузâрник*, *хмеља̂рник*. Поједини примери су регистровани у неким говорима јагодинског краја (СТЕВАНОВИЋ 2021: 246; СТЕВАНОВИЋ 2022б: 33; СТЕВАНОВИЋ 2023в: 31).

Два примера из анализираног корпуса су регионално маркирана: *дудâрник* (РСАНУ 1968: 2) и *копривâрник* (РСАНУ 1978: 220). Оба примера су забележена и у појединим говорима јагодинског краја (СТЕВАНОВИЋ 2023а: 65).

Суфикс *-иште* је без конкурентности у оквиру свих подгрупа. Наиме, у оквиру лексичко-семантичке подгрупе *Земљиште*, *њива*, *поље* забележена су 34 примера, а у оквиру подгрупе *Место где се некад нешто налазило* 15 примера.

Суфикси *-ар/-јар* и *-арник* су конкурентни у оквиру подгрупе *Воћњак*. Оба суфикса су умерене продуктивности. Анализирани корпус бележи 14 примера са суфиксом *-ар/-јар* и 15 примера са суфиксом *-арник*.

У грађењу именица типа *notina loci* са значењем затвореног простора продуктивни су суфикси *-ара* и *-ница*. Суфикс *-ара* је и у стандардном српском језику продуктиван у грађењу *notina loci* са значењем затвореног

простора (КЛАЈН 2003: 47–49; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2005: 144; СТЕВАНОВИЋ 1986: 508–509). У говорима јагодинског краја је високопродуктиван у грађењу *nomina loci* са значењем затвореног простора (СТЕВАНОВИЋ 2023б). Са друге стране, суфикс *-ара* гради и *nomina loci* са значењем отвореног простора у говорима јагодинског краја (СТЕВАНОВИЋ 2023б).

Примери *кексара* и *медара* нису регистровани у речницима српског језика. Оба примера су забележена и у појединим говорима јагодинског краја (СТЕВАНОВИЋ 2023б).

Забележен је и један пример који је фонетски модификован. Реч је о примеру *лебара*. Сугласник *x* се изгубио у иницијалној позицији (БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 52). Треба напоменути да пример *хлебара* није забележен у говору Игоша. Губљење сугласника *x* у свим позицијама је карактеристично за све говоре косовско-ресавског дијалекта (ИВИЋ 1985: 102). Оба примера (*лебара* и *хлебара*) су забележена у говорима јагодинског краја (СТЕВАНОВИЋ 2023б).

Суфикс *-ница* је и у стандардном српском језику продуктиван у грађењу *nomina loci* са значењем затвореног простора (КЛАЈН 2003: 164; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2005: 144).⁹

Поред примера *лебница* који је фонетски модификован, у анализираном корпусу уочавамо још два фонетски модификована примера. Реч је о примерима *ћевдџиница* и *бурекџиница*. Код ових примера запажамо одступање од једначења сугласника по звучности (СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2005: 45–46).

Суфикси *-ара* и *-ница* конкурентни су у оквиру лексичко-семантичке подгрупе *Зграда, остава, магацин*. Оба суфикса су нископродуктивна.

У оквиру лексичко-семантичке подгрупе *Радња, радионица, продавница* не можемо говорити о конкурентности суфиксалних морфема. Наиме, суфикс *-ара* је високопродуктиван у оквиру ове подгрупе, док је суфикс *-ница* умерене продуктивности.

За разлику од претходних истраживања (СТЕВАНОВИЋ 2021; СТЕВАНОВИЋ 2022а; СТЕВАНОВИЋ 2022б; СТЕВАНОВИЋ 2023б; СТЕВАНОВИЋ 2023в), у овом истраживању нису забележене значењске разлике између дијалекатских и стандарднојезичких примера.

4. Закључак

Анализирани корпус бележи укупно 141 пример који је настао додавањем одређеног суфикса на именичку творбену основу. У разматрање су узете и именице типа *nomina loci* са значењем отвореног и именице типа *nomina loci* са значењем затвореног простора.

⁹ У вези са суфиксом *-ница* треба погледати поменуто истраживање Ж. Бошњаковића и Г. Штасни (2023: 75–77).

Говор Игоша познаје све суфиксе као и стандардни српски језик. У говору Игоша продуктивни су следећи суфикси: *-иште*, *-ар/-јар*, *-арник*, *-ара*, *-ница*.

Суфикси *-ар/-јар* и *-арник* су конкурентни, док је суфикс *-иште* без конкуренције. Са друге стране, суфикси *-ара* и *-ница* су конкурентни.

Поједини деривати из анализираног корпуса су фонетски модификовани (*лебѡра*, *лебница*, *ћевѡнциница*, *бурѡкциница*). Забележени су и регионално маркирани деривати (*дудѡрник*, *копривѡрник*). У релевантним речницима српског језика нису регистрована 34 деривата.

Анализа је показала да разлике између дијалекатске и стандарднојезичке творбе речи постоје. Разлике су видљиве у: 1) нерегистрованим дериватима, 2) неједнакој фреквенцији појединих суфикса (суфикс *-ар/-јар* је продуктивнији у грађењу *nomina loci* са значењем отвореног простора у косовско-ресавском дијалекту него у стандардној варијанти српског језика; суфикс *-арник*, такође) и 3) регионално маркираним дериватима.

Имајући у виду да стандардни српски језик настаје избором једног дијалекта за општу употребу, свакако да има и подударња: суфикс *-иште* је високопродуктиван у оба идиома, суфикси *-ара* и *-ница* у оба идиома граде *nomina loci* са значењем затвореног простора.

Као и претходна истраживања, и ово истраживање показује да је дијалекатска творба недовољно истражена језичка област и да јој треба посветити много пажње. Иако је наш допринос проучавању дијалекатске творбе мали, уверени смо да овај прилог (као и претходни прилози) може (могу) бити од користи будућим лингвистима.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Суфиксална деривација фитонима и фитонимима мотивисаних речи”. *Прилози из филолингвистике IV*, (2004): стр. 5–11.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Микротопонимија Сврљига”. *Ономатолошки прилози XVIII*, (2005): стр. 39–180.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије”. *Српски дијалектолошки зборник LV*, (2008а): стр. 433–518.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Везане лексеме у фитонимији”. *Јужнословенски филолог LXIV*, (2008б): стр. 15–19.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко и МАРКОВИЋ, Јордана. *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Филозофски факултет, 2000.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко и ШТАСНИ, Гордана. „Турцизми с просторним значењем у контексту балканских језика и њихових дијалеката”. *Српски дијалектолошки зборник LXX/2*, (2023): стр. 7–482.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. *Топоними зоонимског порекла*. Ниш: Филозофски факултет, 1996.

- ЖУГИЋ, Радмила. *Микротопонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- КИРШОВА, Маријана. *Nomina loci у савременом српском језику*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 1999.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, II део, Суфиксација и конверзија*. Београд: Прилози проучавању српског језика II, 2003.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- СИМОНОВИЋ, Драгутин. *Ботанички речник*. Београд: Српска академија наука, Институт за српскохрватски језик, 1959.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и ПОПОВИЋ, Љубомир. *Граматику српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I (Увод, фонетика, морфологија)*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „*Nomina loci* у говору Доњег Штипља (поређење са стандардним српским језиком)”. У: Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič (Ur.), *Mejniki in prelomnice v slovanskih jezikih in literaturah* (str. 237–249). Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije, 2021.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „*Nomina loci* у говору Бунара код Јагодине”. *Годишњак за српски језик XXXIII/20*, (2022a): стр. 133–143. DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.20.2022.09>
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „*Nomina loci* у говору Мијаговца код Ћуприје”. *Годишњак Педагошког факултета у Врању* 13/1, (2022b): стр. 29–41.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „О суфиксу *-арник* у косовско-ресавском дијалекту”. У: Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič (Ur.), *Zbliževanja in odmiki: medkulturni stiki v slovanskih jezikih in literaturah* (str. 61–69). Ljubljana: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije, 2023a.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „О суфиксу *-ара* у косовско-ресавском дијалекту”. У: Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič (Ur.), *Dialog med središči in obrobji v slovanskih jezikih in literaturah*. Ljubljana: Študentska sekcija, 2023b (у штампани)
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „*Nomina loci* у говору три пункта јагодинског краја”. *Годишњак Педагошког факултета у Врању* 14/2, (2023в): стр. 21–35.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Топоними фитонимског порекла Понишавља и Поморавља – паралела”. У: Љубисав Ћирић (Ur.), *О говорима и именима Понишавља и суседних области* (стр. 133–149). Ниш: Просвета, 2006а.

- ЋИРИЋ, Љубисав. „Топоними инвентивног постања”. У: Љубисав Ћирић (Ур.), *О говорима и именима Понишавља и суседних области* (стр. 150–163). Ниш: Просвета, 2006б.
- ШТАСНИ, Гордана. „*Nomina loci* са називом биљке у творбеној основи”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* бр. 50, (2007): стр. 927–937.
- ШТАСНИ, Гордана. „О транскатегоризацији и псеудотранскатегоризацији у домену простора”. *Јужнословенски филолог* LXXVIII/1, (2022): стр. 121–145.

Извор

Упитник за прикупљање *nomina loci*.

Контролни извори

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

Jovana S. Stevanović

NOMINA LOCI IN THE SPEECH OF IGROŠ NEAR BRUS

The subject of the paper are nouns of the *nomina loci* type in the speech of Igroš, which belongs to the Kosovo-Resava dialect. Both *nomina loci* with the meaning of open and *nomina loci* with the meaning of closed space were taken into consideration. *Nomina loci* are analyzed according to the suffixes with which they are built. They are classified into lexical-semantic subgroups. The paper has the following aims: 1) to review the *nomina loci* in the speech of Igroš and to compare the obtained results with the results obtained in previous research (related to the speeches of the Jagodina region), 2) to determine which suffixes are productive in their construction, 3) to show the competitiveness of suffixal morphemes and 4) to show differences between dialectal and standard language word formation. The material obtained from the *Questionnaire for the collection of nomina loci* served as the corpus. Dictionaries of the Serbian language served as a control corpus. Conducting the analysis, we came to the following results: 1) productive suffixes in the speech of Igroš are: *-ište*, *-ar/-jar*, *-arnik*, *-ara*, *-nica*; 2) the suffixes *-ar/-jar* and *-arnik* are competitive; 3) the suffix *-ište* is without competition; 4) suffixes *-ara* and *-nica* are competitive; 5) some derivatives are not registered in

Serbian language dictionaries; 6) some derivatives are regionally marked and 7) phonetically modified derivatives are recorded.

Keywords: derivation-semantic category *nomina loci*, suffix, speech of Igroš, dialectal word formation, standard language word formation.

ТЕМАТ

**Олаф Брок и српски дијалекти
1903–2023**

Уводна реч

На Филозофском факултету Универзитета у Нишу 6. новембра 2023. године у организацији Департмана за србистику одржана је трибина *Олаф Брок и српски дијалекти 1903–2023*, којом је обележена 120. годишњица од објављивања монографије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* норвешког слависте Олафа Брока. Учесници Трибине били су професори Филозофског факултета: проф. др Недељко Богдановић, проф. др Јордана Марковић, проф. др Мирјана Илић, виши научни сарадници Института за српски језик САНУ: др Тања Милосављевић и др Ана Савић-Грујић, као и г. Саша Димитријевић, новинар и публициста из Норвешке.

Нешто раније, 25. октобра 2023. године, иста годишњица обележена је и у Ослу, на Норвешкој академији наука и књижевности. Овај догађај организовала је Амбасада Републике Србије у Норвешкој и Норвешка академија наука и књижевности. Учесници су били: Гун Биркелунд, генерални директор Норвешке академије наука и књижевности, амбасадори Србије (Драган Петровић) и Аустрије у Норвешкој (др Стефан Перингер), представници Института за српски језик САНУ (др Тања Милосављевић) и Филозофског факултета Универзитета у Нишу (др Татјана Трајковић).

У овом одељку *Годишњака за српски језик* дате су штампане верзије излагања посвећених овој годишњици.

Уредништво темата:
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Татјана Трајковић
Доц. др Јелена Стошић

УЗ БРОКОВУ ГОДИШЊИЦУ

(Реч на трибини Филозофског факултета у Нишу Олаф Брок и српски дијалекти, Ниш 6. новембра 2023)

Модерна историја српског народа, мерена од Првог српског устанка 1804. године, нешто мало је дужа од два века, а у томе времену српска дијалектологија као језичка наука бележи трајање свога првог века. На почетку те историје стоји знаменито дело норвешког слависте Олафа Брока *Дијалекти најјужније Србије*,¹ прва монографија о српским говорима од Враћа до Пирота. Судићи по квалитету ове студије, о чему су се изјашњавали највећи наши дијалектолози А. Белић и Павле Ивић, **значај овога дела је несумњив**, те аутору следи и свако признање, **нарочито за смелост и научну утемељеност** једног задатка да се упусти и систем дијалекта о којем је пре њега толико мало било познато. Нарочито се истиче његова способност за опис гласовног система, чему најпре претходи перцепција гласова, па тек онда њихова класификација и понашање у контексту.

Иако по овом делу Броку припада **историјско (хронолошко) првенство** у дијалектологији јужне и југоисточне Србије, не можемо побећи од неких сазнања које овде желимо поновити.

Како проф. Ивић каже, одајући Броку свако признање: „Његова је зла судбина хтела да дело убрзо буде скоро у свему превазиђено појавом магистралне студије Александра Белића.”² Мисли се, наравно, на Белићеве *Дијалекте источне и јужне Србије* који су се ауторски састављали управо у години кад је Брок своје дело објавио. То је тај други моменат. Ради се о следећем: и да није било Брока, наше говоре је већи обилазио и проучавао, па и припремао своју расправу за штампу, први човек наше језичке науке Александар Белић који ће оставити досад најпотпуније дело о њима у нашој науци. О томе имамо и Белићеву изјаву: „Када је већ знатан део овога рада био спремљен за штампање, изашла је књига Олафа Брока [...]” И даље: „...“

¹ Broch Olaf: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, der Balkancommission Linguistische Abtheilung, III, Wien 1903.

² Павле Ивић: Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне; у *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (Зборник са научног скупа у Нишкој Бањи 1828), Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ у Београду и Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, НИШ 1994; стр. 57–58.

нисам се нигде користио ни материјалом ни погледима Броховим.³ Разуме се, он то дело неће заобићи, већ ће га већ у другом броју Српског дијалектолошког зборника (Београд, 1911. године) нашироко (на цигло сто страна) коментарисати.

Трећи моменат, као једно пријатно али сетно сазнање. Брокову књигу објавила је Царска академија наука у Бечу, 1903, Белићеву Српска краљевска академија у Београду, 1905. Према ауторима, делима и издавачима, могли бисмо закључити да се ради о времену када су наша дијалектолошка изучавања српских говора имала свој сјајан почетак.

Од тога времена, много је шта истражено и у области граматике, лексике, ономастике, мање у историји наших говора, али се није смањила обавеза данашњих и будућих генерација да своје говоре помно проучавају, чувају и уче, стално имајући на уму колико су наша сазнања век после година које свечано спомињемо у светлу дела наших чувених претходника, а шта је оно што је захваљујући протоку времена, савременијој методологији и савршењој техници, од њиховог времена, и њихове науке другачије, било зато што је ново, било зато што нам је сада са споменутих разлога познатије.

То би на неки начин био и смисао ове трибине, као и оне која ће, надамо се бити уприличена поводом Александра Белића и његових *Дијалеката источе и јужне Србије*.

*

Драгим студентима, и осталим учесницима ове трибине, топло препоручујемо да се упознају са радовима научног скупа о Брок (Ниш, 14. новембра 2003), на којем су учествовали и професори са нашег факултета: проф. Слободан Реметић, и проф. Јордана Марковић. Биће ми драго да у томе подухвату прочитају и мој рад *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Материјали са скупа објављени су у Зборнику радова, Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 2009, стр. 83–144.

Закључна реч

Поштовани колеге,

учесници трибине *Олаф Брок и српски дијалекти*,

Ми који смо у служби науке о српском језику, захвали смо сваком напору да се наш језик, књижевни и народни свестрано проучи, што се и чини ево више од 120 година. У томе су учествовали многи од оних који су у овој сали, али још и више они који су радили пре нас, и свима смо захвални за труд, за знање, за судбину наше науке о народним говорима, за њене резултате које бисмо морали најпре упознати да бисмо могли поћи даље.

³ Александар Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*; Српски дијалектолошки зборник, књига прва, Српска краљевска академија, Београд 1905, стр. ХСІ.

Посебну захвалност дугујемо странцима, који су оставили и тако значајна дела као што су *Торлачка акцентуација* (Ronel Aleksander), *Говори Ниша и околних села* (Pol-Luj Toma), *Атлас Ч-Ц зоне* (Aleksandar Sobolev), и више других научника из више словенских и несловенских земаља, а на сами почетак стао је норвешки слависта Олаф Брок коме је наша трибина и посвећена.

Пријатна ми је дужност да пренесем уверење, које није само моје, да су ти људи објективно, с пажњом па и с љубављу прилазили нашем језику и преко њега нашем народу. Непријатна ми је, међутим, помисао да има и гледања која одричу припадност неких наших говора нашем језику, и то чак и у наше време.

Задатак нам је да труд других поштујемо и славимо, да своје умне и физичке снаге, па и кадровске и финансијске, улажемо у даље проучавање наших говора, подједнако кроз њихову историју и кроз њихов савремени развој.

С том напоменом ми и вама захваљујем на присуству и учешћу на трибини и очекујемо нова сазнања која би нам пристигла ако се свако од нас потруди било на научном, било на просветном, било на медијском послу.

Дужност нам је да на сличан или комплекснији начин обележимо и годишњиву Белићевих *Дијалеката источне и јужне Србије*, за што је већ време за план и припреме.

Срећан нам будући рад.

О МАТЕРИЈАЛУ ОЛАФА БРОКА У МОНОГРАФИЈИ ДИЈАЛЕКТИ НАЈЈУЖНИЈЕ СРБИЈЕ КАО ОСНОВИ ЗА ДОНОШЕЊЕ ЗАКЉУЧАКА

Аутентична и валидна грађа представља основу за доношење исправних закључака о народним говорима. О томе је међу првима писао Александар Белић. Те податке налазимо и у Белићевом осврту на монографију Олафа Брока о српским народним говорима *Дијалекти најјужније Србије*. Истичући врлине норвешког лингвисте, Белић износи и замерке његовој књизи, а у такве, између осталог, сврстава закључке које је доносио на основу података из народних умотворина, који могу бити спорни. У овоме раду покушаћу да на примеру једне народне приче о вуку и лисици из Брочеве књиге покажем у којој мери је Белић у праву, тј. да ли је (не)оправдано служити се оваквим подацима.

Кључне речи: Белић, Брок, прича, језичке појаве

1. Увод

Норвешки лингвиста Олаф Брок може се сматрати зачетником српске дијалектологије, будући да је његова монографија *Дијалекти најјужније Србије* прво обимно дело о српским народним говорима. Монографија је настала на материјалу који је Брок сакупио на терену и штампана је на немачком језику у Бечу 1903. године.

Млади норвешки лингвиста је пре тога боравио у Русији, учећи руски језик и посебно се интересујући за језике у контакту. До доласка у Србију доказао се као врстан фонетичар, о чему сведочи његов рад *Оглед о физиологији словенских речи (Очерк физиологии славянской речи)* написан за Енциклопедију словенске филологије, који је потом прештампан у преводу на немачки под насловом *Slavische Phonetik*.

Брок се прихватио задатка који му је поверила Аустријска комисија за Балкан да теренски истражи и опише граничне говоре југа Србије, јер „изгледа да су се у том тренутку поклопили интереси младог Норвежанина и Балканске комисије“ (МАРКОВИЋ 2015: 105). У ту сврху он је обишао ове крајеве у периоду између 1899. и 1902. године, разговарао са

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

људима, забележио оно што је чуо и потом добијени материјал обрадио и систематизовао, уобличивши га у монографију.

Готово у исто време² ове крајеве је обилазио и истраживао и Александар Белић и убрзо после Брока 1905. објавио своју монографију *Дијалекти источне и јужне Србије*. По Белићевом тврђењу, у време када је из штампе изашла Брокова књига, знатан део његове књиге већ је био спреман за штампу (БЕЛИЋ 1905: ХС).

Белић се на Брокову књигу осврнуо и у *Дијалектима* (БЕЛИЋ 1905) и у раду *О дијалекатском материјалу О. Брока у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (БЕЛИЋ 1911). Он је „истакао да се у нечему њихови ставови поклапају, а да се у понечем не слажу“ (МАРКОВИЋ 2015: 107).

Основна Белићева похвала била је да Брок има истанчано и врло извежбано ухо³, а замерка је била избор информатора (народни посланик, општински писар, Мита бунарџија), као и грађа која је настала као одговор на постављено питање и грађа из народних умотворина⁴.

Не могу се оспорити ни Белићеве похвале ни његове примедбе. У овоме осврту ја ћу покушати да покажем да у Броковој грађи има народних умотворина које потврђују први, а готово противурече другом Белићевом ставу. У ту сврху послужићу се руском народном причом о вуку и лисици са 245. и 246. стране Брокове монографије. Ту причу Брок је забележио у мом селу (Велики Крчимир⁵) пре више од 120 година, али ту причу су нама у детињству често причале наше деке, па и очеви⁶.

Идеја да одаберем баш тај детаљ, између осталог, јесте у чињеници да сви ми старији ту причу знамо, а већ они млађе и средње генерације за њу нису чули.

У својој монографији Брок има више варијаната ове приче – из разних пунктова, па ћу се ја држати само оне из мог села. Штета је што Брок, према сопственом признању, није забележио име информатора од којег је причу чуо⁷.

² Белић каже да је у овим крајевима боравио ради прикупљања материјала од 1901. до 1903. године (БЕЛИЋ 1905: ХХІХ).

³ О Броку као врсном фонетичару говорили су и други лингвисти. Тако Милош Московљевић у некрологу поводом Брокове смрти каже да је имао „добар слух, поуздано бележење и студиозну обраду“ (МОСКОВЉЕВИЋ 1961: 122).

⁴ Белић каже: „Путем питања и бележења народних умотворина обично се не постижу резултати, које бисмо желели постићи у таквим случајевима“ (1905: ХХХІV) и опширно образлаже разлоге за такав став.

⁵ Истина, Брок га именује као Крчимир, мада постоје два села – Велики Крчимир и Мали Крчимир.

⁶ Баке и мајке су увек биле презаузете кућним пословима, па је тај задатак падао на мушке чланове породице.

⁷ Он наводи имена информатора из Горњег Власа и Доњег Душника, али каже да је пропустио да забележи имена информатора из Великог Боњинца и Крчмира (стр. 242).

Велики Крчимир је заплањско село, те се грађа из тог села налази у оквиру описа говора Заплања (БЕЛИЋ 1905; МАРКОВИЋ 2000), а кратак опис језичких одлика овога села доноси рад *Основне одлике говора Великог Крчмира* (МАРКОВИЋ 2003)⁸. Подаци из ових описа послужиле су ради провере и компарације и грађе и закључака до којих се долази на основу језичких елемената из приче коју је Брок забележио⁹.

Основне одлике говора овог села представљају особине карактеристичне за говор призренско-тимочке области – иновације и архаизми¹⁰. „Већином својих одлика овај говор припада заплањском говору“ (МАРКОВИЋ 2003: 349). У особине које представљају специфичност говора овог села спадају: дублетна појава африката *ч* и *џ* уместо старих група **tj*, **dj*, акценат на енклитици типа *не б'и дошла* и „бројни облици датива једине и мање бројни датива множине“ (МАРКОВИЋ 2003: 350).

2. Анализа грађе

Чини се да је могуће елементе народног говора из ове приче класификовати на два основна дела – оне који иду у прилог Белићевој тврдњи и оне који демантују Белићев став.

1. Белић сматра да народне умотворине нису добар материјал за проучавање народног говора и апсолутно је у праву зато што се такве приче преносе с једног краја на други при чему често задржавају обележја говора одакле долазе. У прилог овој тврдњи иде више елемената.

Ова прича почиње речима *једън рибар ишъл*¹¹, дакле ликом рибара у крају где рибара није било¹².

Брок је ову причу забележио верно. Готово да нема шта да му се приговори. Тако је ту причу причао и мој отац много година касније. Међутим, и код Брока, и у причи мога оца, говори се о вуку – лисица га оловљава са *кумавујо*, а чињеница је да се у том крају ова животиња

⁸ Белић је приметио да се говор овога села налази на граници између тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског (1905: XLVIII).

⁹ Из овог села, као и друга варијанта из Заплања, са 246. стране, прича је остала без наслова, али на 210. страни, где је прича забележена у Кривој Феји, стоји наслов *Од-вука* (О вуку).

¹⁰ Више података о овоме може се наћи у БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 147–152.

¹¹ У Броковој књизи примери су писани латиницом, те ће овде писање примера бити прилагођено. Брок редовно бележи акценат речи, али у овоме раду акценат ће бити обележаван само у случају када је његово означавање релевантно за појаву о којој се говори.

¹² На истом месту (стр. 246) у истоветној причи из Горњег Власа и Доњег Душника стоји: *а рабаџија иде путем*, а у причи из Криве Феје, на 210. страни, ради се о дрвару (*о-туде-[j]е ишъл једън дрвар*).

именује као *курјак*, што примећује и Брок¹³. То је још један податак који иде у прилог Белићевој тези.

У овој причи јавља се лексема *уце* (*тџ-ме-сџг уце боли*) за коју Брок нуди појашњење у фусноти *грђе, више*. Са овом речју ја се до сада никада нисам срела и била сам спремна да тврдим да је то нешто лоше регистровано. Међутим, претрагом по дијалекатским речницима дознала сам да је Брок одлично чуо. У лику *уце* ову реч забележио је Јакша Динић у *Тимочком дијалекатском речнику*, а у лику *уци* Драгољуб Златковић у *Речнику пиротског говора*. Ја сам се потом интересовала код старијих и оних који добро знају говор овога села и никоме није позната таква реч. То никако не значи да треба сумњати у Броково бележење – он је то сигурно чуо. У вези с тим се сада може поставити више питања – ко је информатор од кога је то забележио, одакле је тај облик доспео и да ли то иде у прилог Белићевој тврдњи о неподобности оваквог материјала под претпоставком да је облик унесен са стране. Чињеница је да у овом тренутку није могуће дати ни приближан одговор на ова питања.

Иако готово све остало у овој причи одражава аутентични народни говор овога села, још је неколико спорних примера, мада се не може искључити могућност да их је баш тако употребио информатор.

У примеру *па че (ће) ти си рибе наватају на-реп* – уместо овога *си* треба да стоји *се* (*па че (ће) ти се рибе наватају на-реп*), јер једино тако овај исказ има адекватно значење. То може бити грешка у говорењу (или штампи) или је реч о редукованом вокалу за који се Броку учинило да чује *и*.

Пример *исекне* вероватно би требало раставити: *вук-се-уплаши и секне реп, па му се реп откине*, иако Брок нуди и објашњење овог облика тврдећи да је настало од *ис-секне*, што је мало вероватно. У прилог мојој тврдњи иде глагол *секне се* из *Тимочког дијалекатског речника* Јакше Динића са значењем ‘тргне се, сецне се’, мада заправо овакав глагол (*секнути*) налазимо и у *Речнику српског језика*, са значењем ‘нагло повући, тргнути’, што је и значење овог глагола у посматраном контексту.

Стварајући акценатске целине, Брок раставља неке речи у оквиру те целине: *не-мој-ме кумавујо, зџ-што ме на́кара*, мада за то нема разлога и вероватно је Белић у праву тврдећи да су то „нетачно подељене речи“ (БЕЛИЋ 1911: 82).

Неке облике, опет из прозодијских разлога, пише заједно иако су у питању две речи: *крошитџк* (у напмени наводи да је ту било *кроз¹⁴*), *кумавујо*, *кумалијо*. Ове две последње су примери са атонацијом одредбе (*кума*).

Појава губитка акцента позната је српским народним говорима (МАРКОВИЋ 2000: 105; ЈОВИЋ 1968: 36; ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ,

¹³ На стр. 66 у напмени бр. 1 Брок доноси податак који је вероватно дао информатор да је уместо лексеме *вук* „по сџашњењу“ *курјак*.

¹⁴ У напмени бр. 13. на 246. страни стоји *кроз*, али на 47. страни о томе говори опширније.

ДРАГИН 1994: 75–77). Душан Јовић појаву везује за губитак деклинације првог дела (ЈОВИЋ 1968: 36). Као примери којима се ова појава документује обично су именице „које иду уз лична имена у функцији података о сродству, занимању или титули“ (МАРКОВИЋ 2000: 105), затим придев *свети* у сталној синтагми уз властито име, као и бројеви, именица *дан* када се нађе на другом месту у синтагми (*Пејчин дан*) и неки глаголи употребљени као поштапалица. Овакви примери (*кумавујо* и *кумалџо*) изостали су вероватно зато што у датом тренутку нису били својство језика свакодневне комуникације.

Брок на 211. страни, где се налази прича из Криве Феје, овај облик бележи са цртицом, дакле растављено: *кума-вујо*, при чему ваља додати да је у овоме примеру акценат обележен на обема речима, а у претходном само на речи *вујо*.

2. Бројни су примери из ове приче којима се аргументују језичке појаве типичне за говор овога села.

Велики је број добро забележених примера са полугласником: *огъњ*, *тънка*, *једън*, *ишъл*, *замрзъл*, *лъко*, *къд*, *тъг* и други. Примери са очуваном полугласником регистровани су говору овога села и у новије време (МАРКОВИЋ 2003: 344) и могу стајати на акцентованом или неакцентованом слогу, како показује и Брокова грађа из ове приче.

Доста је и облика са полугласником на месту *а*: *съкри*, *ајд идемо дъ-прерипујемо онија огъњ* (али: *тъг отиду да га прерипују*), *а вук дъ-се-учини (направи) вредън*, *дъ-се-провукујем*, *зъ-што ме накара*, тј. са редукцијом вокала¹⁵.

Примери типа *онија* (*онија огъњ*), сведоче о преласку *ь>и* испред сонанта *ј* (МАРКОВИЋ 2000: 32).

Брок има лепе примере за вокално *р* – *изврљала*, *грваљај се*, *почне грваља*, *и-съв-се вук опрли*, *замрзъл*, а ту је и облик са девокализацијом вокалног *р* *омартвила*, за који у напмени каже да се у северном Запаљу користи лик *умрт-*. Примери са слоготворним *р* фреквентни су у овоме говору јер се јављају и у стандардним и у нестандардним лексемама (МАРКОВИЋ 2003: 346).

Финално *-л* је очувано: *почел*, *врнул*, *ишъл* итд. и то представља битну одлику говора и овога села и овога краја (МАРКОВИЋ 2000: 81–83).

Чува се група *-јд-* у композитима од *ити*: *он-ју најде на вој рекне*, *најде на пут лисицу*. Ово је особина карактеристична за сврљишко-заплањске и тимочко-лужничке говоре (БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 65–66, 157, 158).

Губљење гласа *х* види се у иницијалној позицији у примерима *ајде да ми кажеш*, *ајде ти напред*, *ајдмо* и у финалној у облику заменице *и* (*ја-*

¹⁵ О овоме говори Белић анализирајући Брокову грађу, напомињући да се то дешава у енклитикама, проклитикама и ненаглашеним слоговима (БЕЛИЋ 2011: 18).

сам-и наватала). Овај глас се у говор В. Крчимира „губи из свих позиција“ (МАРКОВИЋ 2003: 346), али позната је и појава хијатских гласова *ј* и *в*, који се јављају по испадању *х* (*бује, леја, суво*), као и облици са супституентом *к* (*кодник*), за шта у овој причи није било грађе.

У вези са сугласничком групом *хв* (*хв > в*) су примери *да вата рибе, наватала, да-и-ја-наватам, наватају на-реп*. Особина је позната говору овога села (МАРКОВИЋ 2003: 346), али и осталим српским народним говорима (БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 51–54)

Код примера са губљењем *ј* у облику помоћног глагола *је* Брок исправно закључује да овај облик тежи да се уопшти са ликом без *ј*- (*е*), а као пример нестабилне артикулације овога гласа може послужити облик *они[j]ја*.

У вези са артикулацијом гласова *ћ* (*ћ*) Брок у овоме селу има материјал и за *ћ* (*ћ*) и за *ч* (*и*), што одговара стварном стању: *ја чу те излечим, па че (ће) ти си рибе наватају*, али: *ја-ћу-ти реп наставим, па ће се излечиши, ськ-ћу-те удавим*¹⁶, *па-ћу-ти од-њега направим реп*.

Карактеристика говора овога села је појава дублетних облика са африкатама. То је резултат близине тимочко-лужничког¹⁷. Примери из приче потврђују да је Брок тај детаљ регистровао и пре Белића, а сведочанство о томе да та особина опстаје јесу примери из новијег периода (МАРКОВИЋ 2003: 347). Житељи овога села су свесни да њихови суседи говоре „*оче, нече*“¹⁸ и убеђени су да они тако не говоре.

Грађа коју је Брок забележио доноси двојаке облике овог глагола – са *ч* и са *ћ* (*ја чу те излечим, па ће се излечиш*). Ликови овог глагола са *ч* познати су говору овога села у 2. лицу једнине презента (*оч ли ти; неч ми помогнеш*). Заправо, „форме ових глагола преовлађују са *ч*“ (МАРКОВИЋ 2003: 347), међутим та појава се у овом случају тумачи као „резултат асимилације“¹⁹ и позната је и другим народним говорима. Брокови примери са *ч* потврђују закључак настао на грађи из новијег периода „да се никада неће чути *оће* или која друга пуна форма овог глагола са *ч*“ (МАРКОВИЋ 2000: 77).

Појава облика са *ч:ћ*, очигледно, није непозната ни после сто година.

Обезвучавања финалних консонаната у сантхију Брок аргументује следећим примерима: *кът се врнул, вук пот-коло, нис-пут, ськ-ћу*, али: *кѣд-је-ишѣл, под-воденично коло*²⁰ итд. Истина, Брок има и пример *тѣг је-бил*

¹⁶ Код овог примера у напмени (бр. 7) стоји да поред *ћу* може бити и *чу*, као што је у претходном примеру *че-ће*.

¹⁷ Суседно село Штрбовац припада тимочко-лужничком говору.

¹⁸ Тако у њиховом виђењу изгледа тимочко-лужнички говор. Дакле, нема свести о томе да су примери *порцавело, плечке, кночи* и сл. из њиховог говора (МАРКОВИЋ 2003: 347) заправо баш елементи те језичке особине.

¹⁹ То би био следећи процес: *оћеи > оћ*и > оћи > оч*.

²⁰ У анализи Броковог материјала Белић се, између осталог, позива и на примере из Крчимира: *пот-коло, кѣт се, ськ-ћу*, али и: *сьг-ћу* (БЕЛИЋ 1911: 32).

мрас у коме нема видљивих разлога за ову појаву, али не може се сумњати у то да је баш тако изговорио информатор.

У говору Заплања регистрована је појава асимилације по звучности у сантхију, но она подразумева и десоноризацију и соноризацију (МАРКОВИЋ 2000: 95–96). То што таквих примера нема у овој причи, последица је избора лексике и не значи да те појаве нема.

Губљење сугласника поткрепљено је примерима: *крошипџк* (кроз (-с) *шипџк*), *исеко* (*ис-секо*), мада је овај последњи вероватно погрешно протумачен²¹. Истина, код Брока је ова појава означена као појава у оквиру једне лексеме (или је барем тако записано), али та се појава везује за сантхи и широко је распрострањена (МАРКОВИЋ 2000: 94–95).

Леп пример уметања сугласника, који се може подвести под народно етимологисање, представља облик у *пуклотине*²².

Чување групе *дн* аргументују примери: *па вој украдне једно повесмо, а ти украдни једно повесмо*. У овом облику овај глагол је уобичајен на простору Заплања (МАРКОВИЋ 2000: 94).

Као потврду за хаплогизију налазимо пример *ајд-идемо*. Примери из Заплања потврђују постојање ове појаве (*д-идем* тамо), с тим што се отишло и даље, па је *ајд-идемо* прешло у *ај-диммо* (МАРКОВИЋ 2000: 48, 95).

Облике са партикулама аргументују примери: *онија огњ, кроз они[ј] а шипџк, у туј плеву; он туј и-остане*. У прва два примера имамо партикулу *-ја* у номинативу једнине показне заменице у м. роду, у примеру *туј* (*туј плеву*) реч је о акузативу једнине показне заменице у ж. роду, док пример *туј* (*он туј и-остане*) документује ову појаву код прилога.

Говор овог села, па и ширег простора, карактерише упрошћени деклинациони систем, уз чување номинатива (и вокатива), а функцију свих осталих падежа обавља један облик – општи падеж.

Облици аналитизма у деклинацији су чести и у посматраној грађи: *најде на пут лисицу, најде лисицу у шуму, па-на-вука настави реп, па отиде куде-једну бабу, па га одведе куде-једну јечмену плеву* итд. Јавили су се и облици вокатива: *воденичаре, кумавујо, кумалијо*.

У овоме селу очувани су облици датива намене и посесивности, обично од именица за жива бића, у једнини чешће, у множини ређе (МАРКОВИЋ 2003: 348). Брок у напомени бр. 8 са 246. стране каже да се „поред *на вука* јавља и *вуку*“, али он то тумачи утицајем школе²³.

²¹ Могуће је да се Брок у овом тумачењу повео за примерима *исеко* са 47. и *исечи* са 173. стране.

²² Уметање сугласника је могуће на почетку или у средини речи (МАРКОВИЋ 2000: 94).

²³ О овоме Брок опширније расправља на 67. страни, и каже да облик датива типа *вуку* користе млађи. Поред овог примера наводи и пример *овчару у-ўста*, за који тврди да га користе и старији. У тврдњу да је облик унесен са стране не уклапа му се акценат, али мисли да је настао према облику *овчара*.

Због тематике приче и чињенице да већи део представља дијалог између лисице и вука, бројни су облици личних заменица. Наравно, из истих разлога регистровани су само облици у једнини:

1. лице: *ја-сџм-и наватала, да- и-ја наватам, па-ћу-ја тџ; не-мој-ме, кумавујо, зџ-што-ме накара, тџ-ме-сџг-уџе боли; да-ми кажеш; баба-ће да-потрчи по мене;*
2. лице: *ајде ти напред; сџк-ћу-те удавим, ја-чу-те излечим; па че (ће) ти си рибе наватају, ја-ћу-ти реп наставим;*
3. лице:

мушки род: *он ју узне, он-ју најде, он-вој рекне, он тури реп, он најде лисицу, он прерипи, он привика; од-њега направим; да-га-прерипују, па га одведе, она-га одведе; и рекне-му, па-му-се-реп откине, она-му рекне, па му рекне, па-му-се-повесмо запали, она-му-рекле, па-му-осиљ улезне; и њему-се реп замрзъл;*

женски род: *она му рекне, она-га одведе, па-се-она сџкри; вук вој потражи, он-вој-рекле, па-вој-украдне, па-вој-рекле, и рекне вој;*

заменица за свако лице има доста потврда: *кџт се врнул, па-се-скинула, њему-се-реп замрзъл, грваљај-се, па-ће-се-излечиш, он-се почне грваља* итд.

Мали је број показних заменица: *онија огџњ, онуј бабу, у-туј плеву.*

Придеви нису чести: *под воденично коло, јечмену плеву, лисица тџнка.*

Бројеви су готово изостали у овој грађи. Једино се јавио број *један* (*украдни једно повесмо*), а више пута овај број је употребљен у значењу „неки“: *једџн рибар ишиљ, куде-једну бабу, куде-једну јечмену плеву.*

Посматрана грађа потврђује губитак инфинитива из глаголског система. Облици футура показују да се у служби инфинитива налази облик презента или конструкција *да + презент*. У грађи се налазе потврде за следеће глаголске облике:

презент: *да-и-ја наватам, ајде да-ми-кажеш, он ју узне и тури у кола, вук вој потражи рибе, она му-рекле, ајд-идемо, он-ју најде, дџ-прерипујемо, дџ-се-провукујемо, куде влачи²⁴ кучина* итд.

аорист: *па отиде куде једну бабу, она се сџкри²⁵ у-шуму,*

императив: *грваљај се, а-ти украдни;*

футур: *сџк ћу те удавим, ја-ћу-ти реп наставим, ја-чу-те излечим,*

²⁴ Белић у анализи Брокове грађе овај пример са 246. стране наводи у облику *влаче* (*видиш ли онуј бабу куде влаче кучина*) и дискутује да ли је овде *е* уместо *и* или је ово облик од глагола *влака*. То ме је обавезало да проверим како стоји у Броковој књизи и испоставило се да је то облик *влачи*, па је нејасно како се Белићу поткрала таква грешка.

²⁵ Белић долази до закључка да се у аористу код сложених глагола акценат преноси, што код Брока није увек случај. Тако се овај глагол *сџкри* у причи из Крчимира јавља са очекивано пренесеним акцентом, а из неких других пунктова (Крива Феја) акценат је на последњем слогу (*сџкри*), што Белић сматра погрешним (БЕЛИЋ 1911: 69). јер је сам Белић у Кривој Феји забележио истоветан пример са акцентом на првоме слогу.

па-ће-се-излечиши, па-ћу-ја-тъг дь-се-провукјујем, ја-ћу да-идем, па-ћу да-зајурим кокошке, баба-ће да-потрчи, па-ћу-ти од-њега направим реп;

перфекат: *тъг је-бил мрас, кьд-је ишъл нис-пут, куде су овчари наклали;*

плусквамперфекат: *а лисица била побегла, лисицу која се била омартвила.*

Можда се може довести у питање акценат неких глаголских облика јер од акцента зависи хоће ли бити презент или аорист. Тако у примерима: *па отиде куде једну бабу па вој украдне, па на вука настáви реп; кьд она отиде куде вука, вук вој потрáжи рибе; тъг лисица привика; па се она ськри у шуму, вук се уплáши, исékне реп* итд., према акценту у аористу су једино облици *отиде* и *ськри*, остали су облици презента.

На сумњу наводи чињеница да се у истој реченици налазе облици у аористу и презенту, а чини се логичнијим да нарација тече у једном облику и то је обично аорист. Отуда би логичније било: *кьд она отиде куде вука, вук вој потрáжи рибе; тъг лисица привика*, али једнако је могуће и у облику који доноси Брок, што значи у комбинацији аорист–презент.

Од непроменљивих речи има примера за:

прилоге: *зь-што-ме накара, кьд она отиде, кьт се врнул, како се почел провукује, куде су овчари наклали, куде влачи, ајде ти напред, сьг ћу-те-удавам, ть ме сьг уце боли, тъг лисица привика, па-ћу-ја тъг, он туј и остал;*

предлоге: *из лов, ис кола, кроз онија шипьк, куде²⁶ вука, куде једну плеву, куде-једну бабу, на реп, па на вука, од-њега, по мене, под воденично коло, преко крај, прерипи преко сред, грваља, по плеву, у кола, у воду, у шуму, у пуклотине* итд.

везнике: *а она му рекне, да вата, дь-прерипујемо, и изврљала, и-рибе сьбрала, но тъг је бил, ть ме сьг уце боли* итд.

речце: *ено, видиш ли, да-ли можеш*. Овоме ваља додати и *ајде, ајдмо²⁷*, што се дефинише и као императивна речца (Марковић 2000: 170).

После завршетка приче стоји додаток који је друга верзија једног дела приче. У њему се налази речца *ено*. Речце *ево, ето* и *ено* предмет су анализе у радовима који се баве призренско-тимочким говорима и то из разлога што се јављају са завршним *-е: еве, ете* и *ене* (МАРКОВИЋ 2000: 53, 195–196, 222), што је у овој причи изостало.

Број предлога је повећан због чињенице да је ово говор са аналитичком деκлинацијом, па се функције косих падежа исказују уз помоћ предлога и општег падежа.

Будући да је реч о странцу, Брок се одлично снашао у бележењу појединих лексема које ни данашњој млађој и средњој генерацији говорника

²⁶ Овај облик (*куде*) може бити прилог или предлог, што је видљиво из контекста. Предлог *куде* у синонимији је са предлогом *код* (МАРКОВИЋ 2000: 236). Брок у напомени каже да је уместо овога *куде* новије *код*.

²⁷ Истина, ово *ајдмо* настало је од *ајде-да-идемо*.

српског језика нису познате. У такве убрајам: *повесмо, кучина, плева, грваља(ј) се, влаци* и друге.

Закључак

Ако би се упоредио број одлично и аутентично забележених примера са бројем сумњивих, ови последњи, ако их уопште има, били би занемарљиви. Готово је незнатан број примера који су последица чињенице да грађа потиче из народних умотворина. Чини се да је корист од ове грађе велика, а питање је да ли постоји штета.

Ово је у супротности са Белићевим ставом да у Заплању Брок није добио поуздан материјал (1911: 75). Заправо, Белић јесте у праву, али грађа из ове приче је валидна и поуздана и потврђује податак да је вредност материјала из различитих места различита и да је она резултат информације коју је добијао од својих информатора, „који су пружали материјал онако како су умели и знали“ (1911: 79). То значи да је Брок добро забележио грађу, али информатори му нису увек пренели аутентични говор.

Ипак, када се обједине Белићеве ставови у вези са грађом из народних умотворина и закључци до којих сам ја дошла пратећи такву грађу из ове приче коју је забележио Брок, недвосмислено је да се грађи из народних умотворина мора прићи обазриво, а по потреби и селективно.

Ваља истаћи да је овај закључак релативне вредности и не може се посматрати као општи суд у вези са Броковом грађом из народних умотворина. Он је донет само на основу ове кратке приче. Брок има доста грађе овога типа у својој књизи, па би језичка анализа свих тих прича и поређење са адекватном литературом, можда дали другачији закључак.

Цитирана литература

I

- БЕЛИЋ, Александар. „О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens“. *Српски дијалектолошки зборник*, књига II. Београд: Српска краљевска академија, 1911: 1–104.
- ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора*. Београд: Службени гласник, 2014. *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко, МАРКОВИЋ, Јордана. *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2000.
- ЈОВИЋ, Душан. „Трстенички говор“. *Српски дијалектолошки зборник*, Књига XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1968.

- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања“. *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 47. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 2000.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Основне одлике говора Великог Крчимира“. *Српски језик* бр. 8/1–2. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2003, 343–350.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Олаф Брок у светлу српске дијалектологије“. *Путевима српских идиома*, Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана. Крагујевац, 2015: 103–113.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош . „Олаф Брок (1867–1961). In memoriam“. *Наш језик*. Београд: Научно дело. Издавачка установа САН, 1961: 121–124.
- ИВИЋ, Павле, БОШЊАКОВИЋ Жарко, ДРАГИН Гордана. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта“, Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник*, XV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 1994.

II

BROCH, Olaf. *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Wien, 1903.

Јордана Маркович

О КОРПУСЕ ОЛАФА БРОКА В МОНОГРАФИИ ДИАЛЕКТЫ САМОЙ ЮЖНОЙ СЕРБИИ КАК ОСНОВИ ДЛЯ ДЕЛЕНИЯ ВЫВОДОВ

Достоверный материал является основой для правильных выводов о разговорной речи. Александр Белич был одним из первых, кто об этом писал. Эту информацию находим в рецензии Белича на монографию Олафа Брока о сербских народных диалектах *Диалекты самой южной Сербии*. Подчеркивая хорошие стороны норвежского лингвиста, Белич также выдвигает возражения против его книги. К таковым, между прочим, он классифицирует выводы, сделанные на основании данных народных сказаний, которые могут быть оспорены.

В этой статье я попытаюсь на примере народной сказки о волке и лисе из книги Брока показать, насколько прав Белич, т. е. если (не)оправданочо использование таких данных.

Ключевые слова: Белич, Брок, народная сказка, лингвистические явления

ДИЈЕЛЕКАТСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА – ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИЦИ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ

Љубав Олафа Брока према словенским језицима интезивирала је интересовање скадиндинавских земаља за многа лингвистичка и филолошка питања из области словенске филологије, а код нас у Србији након Брокове студије *Дијалекти најјужније Србије* из 1903. године интересовање за питања о народним говорима, што је отворило пут развоју српске дијалектологије и дијалекатске лексикографије. *Дијалекти источне и јужне Србије* из 1905. године Александра Белића отвориће једно значајно поглавље српске науке о народним говорима. Током 20. века уследиће бројни лингвистички описи српских говора који ће резултирати бројним монографијама. У многим од тих монографије налазе се и први описи дијалекатске лексике.

Први српски дијалекатски речник био је Вуков *Српски рјечник* из 1818. године. Речник је донео лексику из сеоске средине богату, пре свега, терминологијом материјалне културе – сточарства, земљорадње, одевања и обувања, посуђа и јела, разних заната, веровања и обичаја али и друштвених односа тога доба.

1855. године *Друштво српске словесности* је упутило позив ученим људима да, ради израде граматике и речника, прикупљају речи у народу које се не налазе у Вуковом Рјечнику.

1893. године Стојан Новаковић је предложио да се крене у прикупљање грађе из народних говора, а за потребе великог речника *Народног књижевног језика српског* (данас РСАНУ). Тај задатак је поверен тадашњем *Лексикографском одеку САНУ*, данашњи *Институт за српски језик САНУ*. Данас Институт за српски језик има преко **300** оваквих збирки речи из различитих крајева српских. Све те збирке су *диференцијалне*, тј. имале су задатак да *допуне постојеће ризнице српског језика*. Академијим речник има амбицију да попише сву лексику народних говора и књижевног језика од Вука до данас а када буде завршен рачуна се, бројаће око пола милиона лексема.

Прави развој српске дијалекатске лексикографије почиње 90-тих година 20. века и то баш у дијалектској зони којом се у својој студији бавио и Олаф Брок.

Дијалекатски речници настају због изненадног нестајања села и патријархалног живота, пре свега из мотива да се преко лексике сачува род-

ни говор од заборава, а са њим и траг о култури која се постетено губи пред налетима модерног, индустријализованог, урбанизованог друштва.

Аутори ових речника често су лексикографи аматери чији је циљ био да речи везане за материјалну и духовну културу која се губи, сачувају од заборава. Један број речника дело је лингвиста лексикографа и дијалектолога. Сам лексикографски поступак спроведен је независно од постојећих лексикографских остварења, а у складу са специфичностима говора чији се речник доноси. Најчешће је постојећи лексикографски поступак у српској дескриптивној лексикографији бивао прилагођен захтевима посебних дијалеката.

Први такав речник објављен је **1984.** године, то је *Речник лесковачког говора* Бране Митровића. Следе: *Речник пиротског говора* Новице Живковића, *Речник народног говора у Црној Реци* Миодрага Марковића, *Лужнички речник* Драгослава Манића Форског, *Речник говора јужне Србије* Момчила Златановића, *Речник села Каменице* Владислава Јовановића, двотомни *Речник пиротског говора* Драгољуба Златковића, *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића, *Речник говора Јабланичког краја* Радмиле Жугић, *Црнотравски речник* Радосава Стојановића, *Речник говора Лужнице* Љубисава Ћирића.

Дијалекатски речници се јављају и на територији других српских говора, али дијалектска лексикографија најбогатија је за сада на територији ПТ дијалекатске зоне. Разлог томе лежи вероватно и у архаичности ових говора који показују велика одступања од стандардног идиома како у гласовном облику речи, тако и у значењској структури.

Посматрајући кроз призму речничке типологије дијалектски речник је једнојезични, дескриптивни, специјални речник јер обрађује просторно омеђану лексику, а може бити општи (да описује све лексеме једног говора), или најчешће диференцијални (мерило диференцијалности раније је био Вуков Српски рјечник, а данас је то савремени српски језик). Обично садржи лексику из различитих домена материјалне културе, али може бити и терминолошки, дакле тематски везан за једна домен, као што су: *Змијски речник југоисточне Србије* Недељка Богдановића, *Антропографски речник говора ПТ зоне*, *Земљописна и њој сродна лексика* истог аутора, *Називи инсеката у говору села Белошња код Срвљига* Вилотија Вукадиновића, *Фразеологија омаловажавања у пиротском говору*, *Фразеологија наде и страха у пиротском говору* Драгољуба Златковића, *Лужноморавска повртарска лексика*, *Ткачка лексика југоисточне Србије* Јордане Марковић итд.

Дијалектски речници су праве мале енциклопедије народног живота, оне чувају слику патријархалне српске заједнице, али су и показатељи менталитета народа који се њиме служи. Како бих илустровала колико дијалекатска лексика у њима може бити инспиративна одабрала сам неке примере из пар дијалекатских речника.

Драгољуб Златковић аутор је *Речника пиротског говора* који броји 33000 лексикографски обрађених речи. Еве неке од њих и неколицине фразеолошких израза:

Ала неосвирна (лош и веома опасан човек);
легне на брашно (помирити се са судбином);
мрзосветан (завидан);
орати на сва уста (оговара);
повлече ногу (први нешто учини);
јѐбанџија (дошљак, онај који није род);
наврже му на прсти (овебезати некога да нешто заборави);
одлаја га белка (нестати, умрети, пропасти на положају);
пита си ђавола (не тиче га се);
скроји му ђулафку (намести му замку).

Или рецимо микросистем придева за боје разликује се од оног у стандарном језику. *Речник тимочког говора* Јакше Динића и *Речник говора Јабланичког краја* Радмиле Жугић (а та појава се среће и у другим дијалектаским речницима ове зоне) показују да придев **плав** има значење „*неизразит, светао, бледуњав*“: **плав**и - пере фино рубље (*Све плавим и мараме и кошуље*); **плавез** - фино рубље (*Само да проперем овија плавез, одма постаљам ручак*); **плавко** - бледожућкасто (*Не жљто, дојде више плавко*); **плавка** - крава прљавобеле, сивкасте боје и име таквој крави итд.

Придев **модар** употребљава се у значењу *плавичасто, бледо*: **модруљав** - који је плавкаст (*Къд купиши млеко у дућан, па га сипеш у паницу оно дојде модруљаво, нема да е бело код къд га помлзеши*); **модрача** - женске особа модрикастог, бледог тена (*Како ти је съг модрача, што неси на време мислија, неје била под фереџу*).

Трећи пример односи се на именовање жене с обзиром на способност говорења. Примери су из *Антрополошког речника* проф. Недељка Богдановића. Иначе то је тематски речник и грађа за њега је преузимана из дијалекатских речника ПТ говорне зоне. Доноси лексеме, углавном именице и придеве, којима се карактерише људско биће по неким физичким или духовним карактеристикама. Лексеме су пореклом из руралне средине која добро чува старе патријаклне вредности.

Патријахајна заједница у свом фокусу има породицу која је хијерархијски устројена. Глава породице (обично отац) или старији чланови домаћинства су особе које одлучују и чије се речи слушају. Жена (мајка) у патријаханом домаћинству слуша и следи мужа. Речи су те које позивају на акцију, њима се спроводе важне одлуке. Жена у патријаклној породици је више у улози онога који слуша и повинује се наредбама неко неко ко је примарни говорник, онај који одлучује и издаје наредбе.

У патријаклној култури постоји општеприхваћени модел жене: од ње се очекује смерност, трпеливост, радиност, вредноћа, висока моралност, по-

штовање мужа и старијих особа, као и осталих друштвених норми. Од жене се очекивало да буде лепа, мила, умиљата, чиста и уредна (Радовић Тешић 2000: 908).

Жена која говори превише, када нико то не очекује, која вербално жели да наметне своју вољу и учествује у одлучивању није позитивно виђена од стране друштвене заједнице у којој живи. Њено прекомерно говорење оцењено је као непримерено, негативно, злонамерно.

Највећи број ових лексема мотивисан је глаголима говорења који су стилски негативно маркирани (*алапрдат*, *врволит*, *лајем* и сл.). Само пар лексема мотивисано је стилски неутралним глаголом: **оратим** = говорити: *оратаџика* (говорљива жена, алапача), *оратка* (причљива жена), *оратлика* (причљива жена), иако су изведенице негативно семантички усмерене (која много, прекомерно прича). Исти је случај и са глаголом **причати**: *причаљка* (жена која много прича).

Ову групу лексема можемо с обзиром на манифестне карактеристике говорења (диференцијалне семантичке компоненте) поделити у неколико подгрупа:

1. **Мера говорења:** говорити превише, прекомерно, непотребно: *алапрда* (особа која не зна да чува тајну, превише прича и преноси све што чује), *врволка* (особа која непрестано говори), *таракуша* (торокуша);
2. **Говорити с ефектом негативног акустичког утиска:** *крекетаљка* (алапача, брбљивица), *ломотана* (брбљивица), *преподобла* (пренемагалка, жена која се пренемаже);
 - 2.а говорити с маном, имати говорну ману: *рскавка* (жена која не изговара све гласове);
3. **Намера говорења:**
 - 3.а говорити хвалећи се²: *валџика* (хвалисавка);
 - 3.б говорити проносећи непроверене и лажне информације: *лајавица* (спеткаруша, она која оговара, олајава), *решетарка* (трачара, она која оговара), *сплеткарџина* (женска особа која ужива у прављењу сплетки међу људима), *оговораца* (жена која оговара);
 - 3.в говорити неистинито: *лажовка* (лажљивица), *давијарка* (*свађалица*, она која потказује, оптужује невиног);
 - 3.г говорити придикујући: *вакелџика* (жена која држи вакелу);
 - 3.д говорити подсемавајући се неком: *присмевушка* (женска особа која воли да се (неком) подсмехује, да исмева);
 - 3.е говорити с лошом намером: *рогла* (зла, свађи склона жена);
4. **Говорити непријатно, увредљиво:** *галатљивка* (пеј. она која говори безобразне речи, која некога вређа).

Негативни семантички аспект потиче у првом реду од мотивних речи, јер се и код девербатива и код десупстантива у творбеној основи јављају стилски маркиране лексеме:

- алапрда < алапрдам (говорим³);
- врволка < врволим⁴;
- помијарка < помије⁵;
- сплеткарштина < сплеткарим⁶ итд.

Денотативна семантичка компонента: *говорим*;

Диференцијалне семантичке компоненте квалификују говорење на негативан начин (мера говорења, начин говорења, акустички утисак говорења, намера и сл. (*прекомерно говорење, нетачно говорење, говорење које има за циљ стварање непријатељства* и сл).

Велики број назива из проучаване лексичко-семантичке групе је настао кондензацијом метафоричне слике или метафоричним преносом:

- *вакелџика* (она која држи вакелу, придикује);
(Говором досађује, говори са намером да утиче на саговорника);
- *давијарка* (она која кад прича као да дави човека);
(Говори тако да досађије садржајем говора, врши притисак, као да врши физички притисак приликом дављења);
- *крекетаљка* (она чије непрестано причање иритира као кркетање жаба);
- *решетарка* (непрестано прича као да решета гласом) итд.
(Интезитет звука говорења је повишен и заснива се на метафорама когнитивно заснованим на вези између звукова из природе и људског гласа. Овакав принцип чува информацију о наивној слици света призренско-тимочке говорне заједнице).

Српска дијалекатска лексика је свакако вишеструко инспиративна:

- можемо обогатити свој ментални лексикон и научити нешто из културе и традиције свога народа: **бедварка** (учесница у моби), **лачкање** (обичај за Покладе када се лаје око јаја која висе о концу);
- можемо добити идеју како створити неку нову реч у савременом језику, а такве прилике се стално јављају: **мрзосветан** (завидан);

³ *Алапрдати* (говорити превише, одавати тајне, преностити непроверене и нетачне вести). Говор бива реализован уз додатне диференцијалне семе које га експресивно маркирају и дају негативно обележје.

⁴ *Врволити* (непрестано говорити).

⁵ *Помије* (остаци од хране који се смешани дају обично свињама). Помијарка је брбљива и некарактерна жена, лош човек.

⁶ *Сплеткарити* (преносити информације с циљем да се створи непријатељство и свађа међу људима).

- можемо се насмејати и забавити метафоричним механизмима који се налазе унутар ових лексема (**давијарка, кркеталка**).

И сигурно да има још много разлога зашто треба прикупљати и чувати дијалекатску лексику од заорава.

Литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Змијски речник југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник, LIV*, 521–547, 2007.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Земљописна и њој сродна лексика. *Српски дијалектолошки зборник, LV*, 428–518, 2008.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Антропографски речник југоисточне Србије, *Српски дијалектолошки зборник, LXIII*, 2016.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. Називи инсеката у говору села Белоиња код Срвљига. *Прилози проучавању језика, 20*. Нови Сад: Филозофски факултет, 181–187, 1984.
- ДИНИЋ, Јакша. Тимочки дијалекатски речник. *Монографије 4*. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2008.
- ЖИВКОВИЋ, Новица. *Речник пиротског говора*, Пирот, 1987.
- ЖУГИЋ, Радмила. Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник LI*, 11–461, 2005.
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање, 1998.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуба. Фразеологија страха и наде у пиротском говору. *Српски дијалектолошки зборник, XXXV*, 1989.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуба. Фразеологија омаловажавања у пиротском говору. *Српски дијалектолошки зборник, XXXVI*, 1990.
- ЈОВАНОВИЋ, Властимир. Речник села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник LI*, 11–376, 2004.
- ЈОВАНОВИЋ, Властимир. Додатак Речнику села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник LIV*, 404–520, 2007.
- КАРАЦИЋ, Вук Стеф. *Српски рјечник* (1818). Павле Ивић (прир.). Београд: Просвета, Нолит, 1985.
- МАНИЋ, Драгослав Форски. *Лужнички речник*. Бабушница, 1–86, 1997.
- МАРКОВИЋ, Миодраг. Речник народног говора у Црној Реци. I – *Српски дијалектолошки зборник XXXII*, 243–500, II – *Српски дијалектолошки зборник XXXIX*, 149–398, 1986, 1993.
- МАРКОВИЋ, Јордана. *Јужноморавска повртарска лексика*. Ниш: Филозофски факултет, 1997.
- МАРКОВИЋ, Јордана. *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Ниш: Филозофски факултет, 2006.

- МИТРОВИЋ, Брана. *Речник лесковачког говора*, Лесковац, 1984.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору. *Јужнословенски филолог*, LVI, 907–913, 2000.
- РАЈКОВИЋ, Љубиша Кожељац. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика, 2014.
- РСЈ I– : Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1959–). Београд: САНУ.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник* LVII, 11–1060, 2010.
- ЋИРИЋ, Љубисав. Речник говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 5–1166, 2018.

Тања З. Милосављевић¹

*Институт за српски језик
САНУ, Београд²*

Ана Р. Савић-Грујић

*Институт за српски језик
САНУ, Београд*

РЕЦЕПЦИЈА ОЛАФА БРОКА У СРПСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ³

Говоре југоисточне Србије, у науци познате као говори призренско-тимочке дијалекатске области, проучавали су многи инострани слависти. Први међу њима и први који је у српској науци о језику описао ове говоре био је норвешки слависта Олаф Брок. Године 1901. Комисија за Балкан Аустријске академије наука поверила му је задатак да у Србији изучава ове граничне дијалекте, који су по својим језичким особинама специфични и различити од осталих српских говора, како би потврдио њихову припадност српском језику. Његова монографија о дијалектима најјужније Србије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, објављена на немачком језику у Бечу 1903. године, отворила је пут домаћим дијалектолозима током читавог XX века да ово говорно подручје интензивно истражују. Броков научни подухват и подаци до којих је на терену долазио на велику су корист српској науци о језику, где је његово име актуелно и данас. У овом тексту је на основу доступних записа и излагања српских дијалектолога о Олафу Броку и резултатима његовог рада на овим просторима реконструисана рецепција славног норвешког лингвисте у српској дијалектологији. Рад представља омаж аутору поводом 120 година од објављивања студије *Дијалекти најјужније Србије*, која означава почетак систематског и темељног изучавања говора призренско-тимочких дијалеката, односно почетак историје науке о српским дијалектима.

Кључне речи: Олаф Брок, призренско-тимочка дијалекатска област, Дијалекти најјужније Србије, српски дијалектолози.

¹ tanja77nis@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

³ Рад представља део излагања одржаног на Норвешкој академији наука у Ослу 25. октобра 2023. на свечаности поводом обележавања 120 година монографије Олафа Брока, коју су организовали Амбасада Републике Србије у Краљевини Норвешкој и Норвешка академија наука.

Говоре југоисточне Србије, који су по језичким особинама специфични и различити од осталих српских говора због знатног утицаја балканских иновација, проучавали су многи инострани слависти (Олаф Брок, Пол Луј Тома, Ронел Александер, Андреј Соболев, Ана Плотњикова, Никита Толстој). Први међу њима и први који је у српској науци о језику описао говоре призренско-тимочке дијалекатске области био је Норвежанин Олаф Брок. Његова монографија о дијалектима најјужне Србије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* објављена на немачком језику у Бечу 1903. године отворила је пут домаћим дијалектолозима током читавог XX века да ово говорно подручје интензивно истражују.

Олаф Брок (1867–1961) био је норвешки слависта и фонетичар, професор словенских језика у Ослу. Поред посла универзитетског професора обављао је и дужност генералног секретара Академије наука у Ослу. Током службених обилазака словенских земљама стекао је изванредно знање словенских језика и друштвених прилика на тим подручјима. У фокусу његове научне пажње посебно су били гранични говори, те фонетске структуре словенских језика и опис акценатског система источних норвешких говора.

На основу детаљних и многоструких проматрања Брокове монографије дошло се до бројних научних и културних сазнања која је у потпуности расветљавају. Броково проучавање најјужнијих српских дијалеката, које га сврстава у ред слависта светског ранга, актуелно је и данас, првенствено с историјско-лингвистичке стране. Будући да је непосредно после ње објављено Белићево капитално дело *Дијалекти источне и јужне Србије*, први који је писао о монографији чувеног норвешког слависте, био је управо А. Белић.

Имајући у виду да је овим систематским делом отворен пут истраживању српских народних говора, А. Белић је дао детаљан приказ Броковог рада и оцену прикупљеног језичког материјала. Запажања је најпре изнео у предговору монографије *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), а потом у засебној студији *О дијалекатском материјалу О. Броха* (1911). А. Белић је увидео да се О. Брок као странац суочавао с многим потешкоћама, првенствено када је одабир казивача у питању. С обзиром на то да је за информаторе узимао углавном школоване људе, вредност језичког материјала који је користио често је упитна, с претераним наносима књижевног језика (БЕЛИЋ 1911: 37). Међутим, А. Белић закључује да О. Броку треба одати „признање и достојну хвалу“ (1905: CI) јер је „у многим приликама изашао као победилац“ (БЕЛИЋ 1905: CV). Првенствено, О. Брок је био одличан фонетичар, „осетио је и финије и ситније особине фонетике овог говора“ (БЕЛИЋ 1905: CI), те је неоспорна чињеница да је тачно бележио текстове, али је питање колико су њему тачно казивани. Свеобухватно узев, О. Броку „ће остати трајна заслуга, да је употребио своје знање и умење да опише први један део дијалеката наше отаџбине“ (БЕЛИЋ 1905: CV).

Након Белића говори источне и јужне Србије активно су испитивани, а најинтензивније у другој половини XX века. И један од највећих српских дијалектолога Павле Ивић износи суд о Броковим *Дијалектима*: „Материјал из области од врањског краја до пиротског изложен је у великој мери према локалним говорима. Аутор је одличан фонетичар, али мање добар познавалац наше дијалекатске проблематике“ (ИВИЋ 1985: 126). Ипак, иако Броков метод сакупљања материјала има озбиљних слабости, класификација његове студије у начелу је прикладна. Износећи најпре заједничке говорне особине целе области, а потом обрађујући сваки месни говор понаособ, отвара се могућност да се „рељефно сагледа диференцијација међу говорима“ (ИВИЋ 1994: 57). Без обзира на то што је ово дело у знатној мери постало неактуелно после појаве Белићевих *Дијалеката*, П. Ивић наглашава да, имајући у виду да се О. Брок до тада није сусретао са српским говорима, те да „није било преседана ни узора у дотадашњој литератури о нашим дијалектима, морамо признати да је он учинио подвиг достојан поштовања“ (Ивић 1994: 57).

Поводом 90 година од рођења О. Брока у еминентном српском лингвистичком часопису *Наш језик* 1958. године изашао је прилог М. Московљевића *Деведесетогодишњица проф. О. Брока* у част заслужном слависти и великом пријатељу српског народа. Осврћући се на Броков допринос развоју норвешке славистике, словенске дијалектологије и фонетике, аутор је с пијететом говорио о његовим заслугама на тлу српског језичког простора. Без обзира на потешкоће с којима се на терену сусретао, на дијалекатско подручје које је тек деценију пре ослобођено од Турака и на до тада њему непознате језичке особине ових говора, с врло сложеном фонетиком и синтаксом, на граници са западним бугарским говорима, О. Брок је први упознао науку с њима и тиме показао да су ови говори нераздвајни део српског језика, што је врло важно, јер је у то време међу Бугарима било заступљено мишљење да су они бугарски. Аутор посебно наглашава чињеницу да је Брокова књига *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* прво научно и опсежно испитивање ових дијалеката. Поред тога, О. Брок нас је задужио не само описом наших дијалеката, него и великом љубављу и пријатељством за наш народ и нашу земљу. С путовања по Србији стално је слао дописе најстаријим и највећим норвешким новинама *Aftenposten*.

У истом часопису три година касније исти аутор М. Московљевић оглашава се поводом смрти професора Брока 1961. године. С великим жаљењем опрашта се од једног од најистакнутијих иностраних слависта, оснивача и највећег представника славистике у Норвешкој. Детаљно описује његов научни пут и још једном изражава захвалност Норвежанину који је потврдио идентитет југоисточних српских говора као саставног дела српске језичке целине и тиме демантовао тврдње бугарских научника.

У знак сећања на О. Брока у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор* за 1961. годину И. Грицкат прилаже *In memoriam*, одајући

почаст последњем дојану изабраном за дописног члана Српске краљевске академије, једној од веома заслужних и симпатичних фигура међу славистима у несловенским земљама. И. Грицкат наглашава његову важност не само у границама српског језика, с обзиром на чињеницу да је први научно доказао да су југоисточни српски говори заиста српски, већ и за шири словенски контекст, јер управо њему припада први научно израђени компаративни опис словенских гласова, и стога његова дела представљају добар увод у проучавање појединих словенских језика.

Године 2003, поводом стогодишњице објављивања монографије *Дијалекти најјужније Србије*, на Филозофском факултету у Нишу одржана је научна конференција *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Циљ овог скупа био је да се ода почаст О. Броку и укаже на његов допринос српској дијалектологији на самом почетку њеног научног конституисања.

Једноставно насловљен рад – *Олаф Брок* Е. Егеберга доноси обиље занимљивих података из биографије славног слависте, с посебним освртом на његов рад на пољу проучавања словенских говора. Е. Егеберг (2009: 87) говори о Брокским научним почецима и бројним задацима које су му тада водећи слависти и научни ауторитети поверавали. Одлазак у Русију 1887. године означио је „почетак Брокског доживотног бављења словенским језицима“ (ЕГЕБЕРГ 2009: 87), док га је веза с кључном славистичком фигуром у Бечу В. Јагићем и Аустријском академијом наука и њеном Комисијом за Балкан трајно определила као слависту. Наиме, Балканска комисија му је одала почаст пославши га у Србију да изучава дијалекте. Будући да су Броккову пажњу посебно привлачила подручја сусрета два језика, одабрао је да проучавање српских дијалеката отпочне од говорног подручја које се протеже долином Мораве јужно и источно од Ниша, ка бугарској граници. Важан предуслов за Брокков успех био је његов необично оштар и сигуран слух „који је функционисао на равни с техничким уређајима тога времена“ (ЕГЕБЕРГ 2009: 92). Е. Егеберг (2009: 91) истиче да су осим „вокала, консонаната и мелодијског аспекта језика“ О. Брока посебно интересовали живот и обичаји свих друштвених staleжа, о којима је детаљно извештавао у писмима и новинским чланцима.

С. Менесланд у раду *Олаф Брок – дијалектолог* представља О. Брока кроз призму његовог дијалектолошког рада на пољу проучавања словенских народних говора. Говорећи о Брокским постигнућима на подручју југоисточне Србије, С. Менесланд као посебну вредност истиче да иако се радило о граничном терену, О. Брок је „избегавао свако политизирање, држећи се чистог описа“ (МЕНЕСЛАНД 2009: 105).

Осврћући се на ставове А. Белића и П. Ивића, Н. Богдановић у реферату *Олаф Брок и српска дијалектологија* указује на прихватање Брокског рада од стране српске науке на почетку XX века, те истиче да је неоспорна Брокска заслуга у постављању темеља оваквим проучавањима, иако је

„истражујући говор који му није ни матерњи близак, могао понекад остати непрецизан, недовољно потврђен, свакако погрешно информисан и без могућности да то поново на терену проверава“ (БОГДАНОВИЋ 2009: 111). С обзиром да су Брокова и Белићева монографија изашле готово истовремено, нужно их је пратило самеравање, те се често чинило да је Белићева студија засенила Брокову. Међутим, премда Белићева студија садржи више дијалекатског материјала и у њој су боље одређене границе простирања говорних подручја, „тамо где је у питању била лична способност уочавања појава, Брокови налази сигурно стоје“ (БОГДАНОВИЋ 2009: 115). Из тог разлога Н. Богдановић закључује: „Рађена истовремено, у највећој мери на истом простору, независно једно од другог, ова су истраживања од својих публиковања постала и комплементарна“ (БОГДАНОВИЋ 2009: 115).

У раду Ј. Марковић *Сто година проучавања говора источне и јужне Србије* Брокова монографија сагледана је у контексту најзначајнијих дијалектолошких истраживања чији су предмет народни говори на простору југоисточне Србије.

Слична запажања Ј. Марковић изнела је и у раду *Олаф Брок у светлу српске дијалектологије*. Говорећи о О. Броку као првом страном лингвисти који је изучавао призренско-тимочке говоре, Ј. Марковић посебно истиче његово интересовање за језичку интерференцију и контактну лингвистику, која ће се као дисциплина развити много година касније. Ј. Марковић значај Броковог рада види у чињеници „да у доба када се он интересовао за српске говоре овога краја није било описа једног одређеног дијалекатског подручја и његова књига је прва монографија тога типа“ (МАРКОВИЋ 2015: 106), али пошто је штампана у Бечу и на немачком језику скоро да је Србима била недоступна, због чега ауторка апелује да се књига штампа у српском преводу и учини расположивом публици и науци. Сумирајући запажања српских дијалектолога, закључује да је однос српске научне јавности према О. Броку позитивно конотиран, те да он заузима истакнуто место у српској дијалектологији као „претеча српске науке о народним говорима“ (МАРКОВИЋ 2015: 103).

Готово у исто време појавио се рад *Брок као истраживач говора најјужније Србије* Радмиле Жугић, поводом сто десете годишњице од објављивања студије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Ауторка се подсећа имена и дела Олафа Брока, који су незаобилазни у историји српске дијалектологије, истичући да је Брок својом студијом српском народу подарио и као залог за будућност оставио систематско и темељно дело о говорима јужне Србије.

Један од најисцрпнијих описа Брокове књиге дат је и у уводном делу монографије С. Станковића *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*. Између осталог, С. Станковић наглашава да су „говори власотиначкога краја доживели да (делом) буду подвргнути правим дија-

лектолошким испитивањима на самоме почетку организованог рада на проучавању српских дијалеката“ (СТАНКОВИЋ 2008: 24) јер су „ први и истински приносици познавању дијалекатске стварности на земљишту власотиначком били О. Брок (1903) и А. Белић (1905 и 1911)“ (СТАНКОВИЋ 2008: 25).

Поводом 110 година од објављивања *Дијалеката*, на Универзитету у Нишу одржана је свечаност *Срби у Норвешкој 1899*, посвећена културно-историјским приликама с краја XIX и почетка XX века, када је О. Брок боравио у Србији и о њој писао репортаже за норвешку штампу. О пријему О. Брока од стране краља Александра и боравцима у краљевском летњиковцу у Нишу, о његовим боравцима у селима источне и јужне Србије где је прикупљао дијалекатски материјал и дружењу са сељацима, о његовом виђењу ових крајева Србије непосредно по ослобођењу од Турака, о менталитету народа који ту живи, о језичким компетенцијама и резултату његовог лингвистичког рада на овом простору говорили су професори дијалектологије на нишком универзитету Н. Богдановић, Ј. Марковић, Т. Трајковић, нишки новинари, књижевници и историчари, као и амбасадор Норвешке Н. Р. Камсваг.

У Норвешкој академији наука и књижевности у Ослу организована је свечаност поводом 120 година од првог издања. О Броковој књизи с посебним пијететом говорили су Г. Биркелунд, директор Норвешке академије наука и књижевности, Т. Милосављевић, виши научни сарадник Института за српски језик САНУ, Т. Трајковић, професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу, као и амбасадори Србије и Аустрије у Норвешкој. Посебно место међу званицима имала је И. Брок, рођака О. Брока, такође лингвиста и професор.

Лингвистичка наука је у међувремену напредовала и дала нове резултате, бацајући сенку на првобитне информације, које у Броковој монографији остају забележене као први научни покушаји системског описивања народних говора југоисточне Србије и као база из које се развила рурална дијалектологија у србистици. Међутим, чињеница је да студија *Дијалекти најјужније Србије* означава почетак систематског и темељног изучавања говора призренско-тимочких дијалеката, односно почетак историје науке о српским дијалектима.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник I*, 1905.
- БЕЛИЋ, Александар. „О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*“. *Српски дијалектолошки зборник II*, 1911; стр. 1–104.

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Олаф Брок и српска дијалектологија“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 109–116.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Олаф Брок (4. VIII 1967–28. I 1961)“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 27(1–2), 1961; стр. 141–142.
- ЕГЕБЕРГ, Е. „Олаф Брок“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 87–102.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Брок као истраживач говора најјужније Србије“. *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет – Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет – Лесковац: Лесковачки културни центар, 2014; стр. 19–28.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- ИВИЋ, Павле. „Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне“. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ – Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994; стр. 55–71.
- МЕНЕСЛАНД, С. „Олаф Брок – Дијалектолог“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 103–108.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Сто година проучавања говора источне и јужне Србије“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 129–138.
- МАРКОВИЋ, Јордана. *Олаф Брок у светлу српске дијалектологије. Путевима српских идиома*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015; стр. 103–114.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Деведесетогодишњица проф. О. Брока“. *Наш језик* IX(1–2), 1958; стр. 69–72.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Олаф Брок (1867–1961)“. *Наш језик* XI(3–4), 1961; стр. 120.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*. Монографије V. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- BROCH, Olaf. *Die Dialekte des sudlichsten Serbiens*. Wien: Alfred Holder, 1903.

Tanja Milosavljević
Ana Savić-Grujić

THE RECEPTION OF OLAF BROCK IN SERBIAN DIALECTOLOGY

The speeches of South-East Serbia, in scientific circles known as the speeches of the Prizren-Timok dialect area, have been studied by numerous Slavic linguists who were not of Slavic origin. The first among them, and the first to describe these speeches in Serbian academic circles was the Norwegian Slavic linguist Olaf Brock. In 1901, the Committee for Balkan Studies of the Austrian Academy of Sciences tasked him with studying these border dialects, whose linguistic features were specific and differed from other Serbian speeches, in order to confirm that they were dialects of the Serbian language. His monograph on dialects of the Southernmost parts of Serbia, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, published in German in Vienna in 1903, paved the way for local dialectologists for the entire 20th century to study these areas in more detail. Brock's scientific endeavor and the data which he obtained in the field benefitted the study of Serbian linguistics considerably, a field where his name is still mentioned to this very day. The place, achievements, and importance of Brock's research have been discussed by numerous eminent Serbian linguists honoring this scientist at every opportunity. In this text, based on the available notes and presentations delivered by Serbian dialectologists on Olaf Brock, as well as the results of his work in Serbia, we were able to provide a reconstruction of the reception the famous Norwegian linguist received among Serbian dialectologists. The paper presents an homage to the author on the occasion of the 120th anniversary of the publication of the study *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, which marked the beginning of the systematic and detailed study of the Prizren-Timok dialects, that is, the beginning of the history of the study of Serbian dialects.

Key words: Olaf Brock, the Prizren-Timok dialect area, the dialects of the Southernmost Serbia, Serbian dialectologists.

Татјана Г. Трајковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 811.163.41`282
929:81 Броч О.
Претходно саопштење
Примљено: 1. 4. 2024.
Прихваћено: 5. 5. 2024.
<https://doi.org/10.46630/gstj.22.2024.17>

ОЛАФ БРОК: ДИЈАЛЕКТИ НАЈЈУЖНИЈЕ СРБИЈЕ – ОСВРТ НА МОНОГРАФИЈУ²

У раду је дат краћи осврт на досадашња обележавања годишњица од објављивања монографије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (1903) норвешког слаviste Олафа Брока. У другом делу дат је краћи приказ књиге који се односи на концепт и садржину ове монографије. Скреће се пажња на озбиљан научни приступ истраживањима који је поседовао Олаф Брок, што је било веома важно да он дође до релевантних закључака о српским народним говорима са југа Србије на самом почетку 20. века.

Кључне речи: Олаф Брок, 1903. година, српски језик, српски дијалекти, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*

Универзитет у Нишу Републике Србије може се похвалити да редовно обележава годишњице објављивања важне дијалектолошке монографије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (1903) Олафа Брока. Симпозијум *Олаф Брок и српска дијалектологија* одржан је 2003. године поводом једног од објављивања Брокове монографије. Симпозијуму су, поред наших професора, присуствовали и гости из Норвешке, као што су проф. Ерик Егеберг и Свејн Мунесланд, али и новинар Саша Димитријевић, наш дугогодишњи дописник из Норвешке. Затим, 2013. године на Универзитету у Нишу одржана је *Трибина* посвећена Олафу Броку поводом сто десете годишњице истог догађаја, те ове 2023. године подсећамо на сто двадесету годишњицу и то на два места: у Ослу (Норвешка) и у Нишу (Србија).

Познато је да је Олаф Брок боравио у Србији крајем деветнаестог века и да је том приликом, у лето и јесен 1899. године, обишао јужне и источне крајеве Србије. Може се рећи да је то било и пресудно време за научна истраживања, јер је већ неколико година након тог боравка дошло до великих

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад представља део излагања одржаног на Норвешкој академији наука у Ослу 25. октобра 2023. на свечаности поводом обележавања 120 година монографије Олафа Брока, коју су организовали Амбасада Републике Србије у Краљевини Норвешкој и Норвешка академија наука. Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

историјских промена у Србији, на Балкану, у Европи. Време проведено у Србији Олаф Брок је свестрано искористио, не само из угла лингвисте истраживача; он је био и прави путописац. Сретао се, разговарао са свим друштвеним слојевима тадашње Србије – од краља до свињара. За нашу лингвистику, пре свега за нашу дијалектологију, најзначајније је то што је прикупљену дијалекатску грађу успео да публикује. Од тог тренутка, од 1903. године, почиње развој српске дијалектологије, која ће се значајније допунити радом Александра Белића.

Далеке 1903. године, у издању Царске академије наука у Бечу, објављена је књига познатог норвешког слависте Олафа Брока под називом *Die Dialekte des südlichsten Serbiens (The dialects of southernmost Serbia)*, у преводу: *Дијалекти најјужније Србије*. Иначе, ова монографија је и до данас на немачком језику и ми немамо никакав њен превод на српски језик, те нам то остаје као задатак за будућност.

Књига има 343 стране у виду стубаца и једну дијалектолошку карту на којој је представљено пружање дијалекатских група.

Ова књига састоји се из *Увода* и четири дела.

У *Уводу*, који је исписан на 13 страна, говори се о општим географским условима у којима се налази територија ових говора, износи се неколико напомена о насељима и становницима, као и о страним утицајима. Овај одељак садржи краће делове које Брок насловио овако: *Географска структура области, Становници, Језик, Језички контакти, Конструкција и план израде, Скраћенице*.

У *првом* делу књиге, на 49 страна, изнете су основне фонетске црте ових говора: вокала и консонаната. Такође, у овом делу Брок описује ексипираторни акценат по којем су познати говори југоисточне Србије, указује и на детаље по којима се ови говори међусобно разликују, нпр. указује на повлачење акцента у говору Враћа (стр. 54). Наслов одељка је **Фонетика и фонетска теорија јужних српских говора**, а састоји се од следећих потпоглавља: **Вокализам:** *О инвентару самогласника, Мање варијације неких самогласника, Безвучни самогласници; Консонантизам:* *О попису сугласника, Гласови В и Ј, Однос Ј : //, О неким занковима, Гласовна асимилација у додиру сугласника; Асимилација и контракција у додиру сугласника; Односи дужине и акцената:* *Одсуство квантитета, Карактеристике истицања; Однос начина истицања према окружењу; Положај акцента, Говорна тактика.*

Други део књиге, који има 28 страна, посвећен је облицима деклинације и, што је посебно интересантно, акценатским приликама у облицима конјугације. (*иде – иде; идем – идем*). Овде Брок истиче постојање општег падежа (*casus generalis*), и овде детаљно анализира неке појаве, нпр. употреба падежних облика са бројевима, чување неких старих падежних облика итд. (стр. 63, 65). Потпоглавља одељка о деклинацији су: *Употреба падежа*

у бројевним конструкцијама, Падежни обрасци заостали из старијих времена и новоуведени. У делу о конјугацији налазе се целине: Уједначавање нагласка код глагола, Уједначен нагласак у сложеном аористу

Трећи део је најопширнији (од 89. до 326. стране). У њему су на 237 страна дати текстови локалних говора, затим, напомене о људима, подаци о фонетским и морфолошким одликама месних говора. Одељак је насловљен: *Појединачни дијалекти* и даље је подељен у целине према месту одакле се дијалекатски материјал обрађује. Први поднаслов је: *Прва група идиома из долине Мораве*, одакле се даље нижу уже целине: А. *Врање*, Б. *Луково*, В. *Лесковац са непоредном околином и Власотинцем*. У оквиру сваке ове целине именоване према месту које је обрађено налазе се потпоглавља: *Информатори, карактеристичне фонетске особине, узорци текста; Флексија именица; Флексија придева. Поређење; Флексија заменица; Бројеви; Постојање и грађење глаголских облика; Списак појединих глагола*. Код поглавља о Лесковцу и Власотинцу налазе се и потпоглавља: *Главне одлике власотиначког краја, Неки коментари о именској акцентуацији лесковачког говора, Двбосложне примарне именице, Именске деривације са појединим суфиксима*.

Други поднаслов одељка *Појединачни дијалекти* гласи: *Друга група: Идиоми планинског појаса између долине Мораве и бугарске границе*, којим су обухваћени одељци: А. *Крива Феја*, Б. *Неки подаци из Кијевца и Црне Траве*, В. *Заплање*, Г. *Из непосредне околине града Ниша: Ђурлина*, Д. *Кална, Црвена Јабука*. Део о Кривој Феји садржи исте поднасловне претходно наведене, али се у другом делу налазе и поднаслови: *Унутрашњи и спољашњи планински идиоми, Карактеристике кијевачког типа и Фрагмент из Црне Траве*. Део о околини Ниша садржи поднасловне: *Уводне напомене, Узорци текстова, Општи коментари о теорији гласова и облика, Конкретнији коментари о теорији облика*. Део о Кални и Црвеној Јабуци садржи два поднасловова: *Информатори; карактеристичне фонетске особине и Неке главне одлике из теорије облика*.

Трећи поднаслов одељка *Појединачни дијалекти* гласи: *Трећа група: Нишавски идиоми*, којим су обухваћени одељци: А. *Пирот са непосредном околином* и Б. *Неке напомене из Беле Паланке*. У оквиру дела о Пироту и околини постоји и додаток: *Лужнички срез и најјугоисточнији део крављевине*. У поглављу о Белој Паланци стоје два поднасловова: *О језику града и о сеоским говорима у околини*,

Четврти део књиге (осам страна) тиче се простирања говора овог дела Србије, њихових граница и узајамног односа. Састоји се из два поднасловова: *Лужни део и Северни део*. Брок описује како се пружају говори које је истраживао и то чини врло детаљно, спомињући и мала места која припадају одређеном дијалекатском типу. На самој карти шрафирањем су обележене поједине области које су именоване у Легенди на следећи начин: *Пирот-*

ски идиоми, Унутрашњи планински идиоми и говори унутрашњег Заплања, Спољашњи планински идиоми и говори спољашњег Заплања, Лесковачко-власотиначки говори, Врањски говори.

Олаф Брок је идиоме најјужније Србије (како их он сам назива) испитивао тако што је своја истраживања започео од јужних и југоисточних и кретао се према североисточним крајевима. Брок је умео детаљно да класификује месне говоре, што се може видети и на самој карти, алими у врло детаљним описима терена који је обилазио.

На основу нешто каснијих истраживања истог или сличног подручја, Александар Белић је донекле изменио ову поделу. Међутим, на основу поделе до које је дошао Брок, могло би се рећи да је један странац прилично успешно могао да увиди разлику између три битна типа призренско-тимочких говора српског језика.

Истраживања Олафа Брока имају описни карактер. Он је записивао оно шта су и како су људи из ових крајева говорили. Његови информатори били су људи различитих профила. Били су то старији и млађи говорници, бунарџије, учитељи, професори, ђаци и сл. Оно што је од њих чуо он је верно забележио. Како Белић каже, Брок је имао „добро ухо, врло извезбано“. Био је у стању да осети „финије и ситније особине фонетике овог говора“.

Као пример таквих Брокових записа прочитаћу део текста из Криве Феје (210. стр. и даље). Треба напоменути да се ради о текстовима које Александар Белић хвали у смислу прилично тачног записивања.

„Липсала једна лисица на пут. Отуде је ишъл једн дрвар, па онуј е лисицу турил гу на дрво у кола. А у иста таја кола имало је некакве рибе. А онаја лисица свё онёја рибе исврљила ги из кола, па и она икрипила ис кола. Па је свё рибе збрала које је исврљила ис кола. Чим је збрала оне рибе, она је одма отишла куде вука па му се пофали: „Кума-вујо, ёто ја што сам нафачала рибе нэчэске у воденични видришњак!“ Чим је чул вук, и он је отишъл да фача рибе у видришњак. Он је клэкал у видришњак да фача рибе. Клэчájучи у воду у видришњак, замрзал му опаш у воду. Видели га некакви човéци па почели да викају: А, воденичар, вук у видришњак! А вук се препадне па тргнул опаш, а опаш је бил замрзал за лед, и тако је остал опаш у лед, а вук утекал. После вук отишъл куде лисицу па ву викал: „Зашто ме превари да ја останем без опаш? А лисица му је одма рекла: „Не бój се, са че опаж да наставимо, јер ёне куде чукају жéне коноплё, а ти иди куде жéне, а ја чу идем куде њине кокошке. Ја чу да помаам кокошке, а ти докачи једну повéсму и че наставимо опаш [...]“ И тако даље.

Истина је да је Александар Белић имао примедбе на Броков рад, али се мора напоменути и то да је Белић сматрао како је дело *Дијалекти најјужније Србије* „врло поучна књига“.

Остаје да одамо признање и захвалност великом Броку што се пре сто двадесет година упутио у једну малу балканску земљу, међу странце, што је био упоран да чује, запише и да свету верно пренесе све оно што је чуо.

Литература и извори

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник I*, 1905.
- БЕЛИЋ, Александар. „О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*“. *Српски дијалектолошки зборник II*, 1911; стр. 1–104.
- BROCH, Olaf. *Die Dialekte des sudlichsten Serbiens*. Wien: Alfred Holder, 1903.

Tatjana G. Trajković

OLAF BROK: THE DIALECTS OF SOUTHERNMOST SERBIA – A REVIEW OF THE MONOGRAPH

The paper provides a brief review of the previous celebrations of the anniversary of the publication of the monograph *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (1903) by the Norwegian Slavic scholar Olaf Brok. The second part provides a brief overview of the book, which refers to the concept and content of this monograph. Attention is drawn to Olaf Brok's serious scientific approach to research, which was very important for him to reach relevant conclusions about Serbian vernaculars from southern Serbia at the very beginning of the 20th century.

Keywords: Olaf Brok, 1903, Serbian language, Serbian dialects, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*.

ПОВРАТАК ОЛАФА БРОКА НА ЈУГ СРБИЈЕ

Јутрење с Галисом

Јутрење у наслову је освит сећања дугог четири деценије на далеко давнију спону југа Србије са севером Европе. Молитва је услышена.

Јутрење је призвано из српске класичне лектире *Први пут с оцем на јутрење*, коју је превео на норвешки по свом избору Арне Галис. Професору је посвећена апотеоза ове ретроспективе, до које је хронологија најпоузданија пречица. Норвешки млађани слависта Олаф Брок (32), као стипендиста бечке Царске академије на препоруку хрватског професора Вагрослава Јагића, боравио је у Србији на југоистоку 1889. Слухиста до перфекције је послушкивао дијалекте који су тешко докучиви и доморицима, о чему сведочи и шала прошарана збиљом. Како опште Врањанац и Пироћанац, да ли преко преводиоца?

Норвежанин се дружио са свим сталежима, од сеоских домова у којима је сакупуљао дијалетски материјал до "веселог краљевског летњиковца у Нишу", како је доживео здање на обали Нишаве звано двором у жаргону поданика. Норвешког слависту је у Нишу примио краљ Александар, понудио му је пратиоца зарад личне безбедности док крстари српским забитима. Брок је пронео добар глас о српском краљу, посветио му је и некролог у *Афтенпостену* 1903.

Брок је свој истраживачки подухват крунисао монографијом *Die Dialekte des Südlichsten Serbiens*. Као испомоћ у у потрази за оригиналом, следи допуна цитата са насловне стране: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, Alfred Hölder, K. U. K. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1903.

Недељко Богдановић о првој студији односних дијалеката (Брок 1903, Белић 1905): „Брок је имао пех да га прати управо Белић, чија ће шира и утемељенија расправа *Дијалекти источне и јужне Србије*, убрзо одузети актуелност Броковој студији *Дијалекти најјужније Србије*, на шта је утицала и чињеница да је његово дело објављено на немачком језику, изван Србије, на страни с којом ће Србија убрзо и тешко ратовати“.

Стогодишњица прве монографије о говорима на овом подручју обележена је у Нишу, који је помесно и најпозванији да, пркосећи некултури заборава, негује културу сећања на пионирски подухват у језичком сегменту своје историје. Сакупимо трагове у календару, с именима, јер године нису јубилеј. Јубилеј су људи који су прионули.

¹ dimit.com@gmail.com

Саопштења на симпозијуму поводом столећа *Дијалеката*, одржаном у свечаној сали нишког универзитета 14. новембра 2003, поднели су Слободан Реметић, Недељко Богдановић, Јордана Марковић, и гости са универзитета у Трумсу и Ослу: Ерик Егеберг и Свејн Менесланд који је покљонио Филозофском факултету примерак оригиналног издања монографије. Значај догађаја нагласили су и ректор Универзитета Зоран Миленковић и декан Филозофског факултета Драган Жунић, а међу братијом слависта и један новинар, Саша Димитријевић, који је говорио о путописима Олафа Брока из Србије, објављиваним у *Афтенпостену* 1899.

Претходно је сусрет са Ингвилд Брок, унуком професора Јармала Брока, рођеног брата Олафа Брока, коју сам први пут срео у Трумсу, на Норвешком арктичком универзитету, на којем је била директор истраживања и, у том својству, домаћица страним новинарима приликом нашег студијског боравка. Колеге су биле изненађене до неверице, била је то за њих *breaking news*: *Афтенпостен* је имао дописника из Србије 1899.

115. годишњица путописа Олафа Брока, објављиваних ударно, на првим страницама *Афтенпостена* 1899, обележена је такође на Универзитету у Нишу, 23. октобра 2014, уз сарадњу и Нишког културног центра. У делу програма *Гости из прошлости и садашњости*, који је имао сценски прелом, учествовали су и Олаф Брок (А. Михајловић) и Александар Белић (В. Петковић). Говорили су норвешки амбасадор у Србији Нилс Рагнар Камсвог, проф. др Недељко Богдановић, проф. др Јордана Марковић, мр Татјана Трајковић, историчар Небојша Озимић, писац Видосав Петровић, испред Универзитета и Културног центра проректор проф. др Весна Лопичић и уредник Љиљана Миловановић; наратор је био Саша Димитријевић.

2023. година почела је призивањем њене јубиларности сваком пригодом да се проговори о Броку: 23. марта на скупу Удружења стваралаца у Нишу натукнуо сам *Дијалекте*; 17. маја на пријему у норвешкој резиденцији у Београду, малтене на зеленој трави, растурио сам неколико слика са изложбе о Броку – таргетирао сам одређену званицу, евентуалног издавача Брокових путописа и позван сам да наставимо контакт; 10. јуна говорио сам о Броку у Мушјену, на годишњем скупу Друштва пријатељства Норвешка – Западни Балкан.

Предложио сам Амбасади Србије, 14. марта 2023. у „Лорију“, да обележимо 120 година *Дијалеката*. И тако би пола године потом, 25. октобра у Норвешкој академији наука. Генерални секретар Академије Гун Е. Биркелунд је говорила о Броку као дугогодишњем, самим тим успешном генералном секретару Академије. Огласили су се у свом маниру амбасадори Аустрије и Србије др Стефан Перингер и Драган Петровић. Саопштења карријатиде дијалеката, гостујућих др Татјане Трајковић и др Тање Милосављевић, била су једина тематска аутентичност маркирања јубилеја. Гостовале су и у Српском културном центру. Догађај је одјекнуо преко Радио Београда и Радио

Новог Сада, у програму *На три воде*, најавом са обала фјорда и Нишаве (Б. Мијалковић, С. Димитријевић).

У Норвешкој академији наука није виђен актуелни професор, ни бруцош са студија славистике на Универзитету у Ослу, са катедре коју је основао Олаф Брок. Случај је подсетио на покушај обележавања девет деценија *Дијалеката* 1993. Залудно ми је било лобирање на Универзитету у Ослу. Подршке је било до увођења санкција Србији, под којима се нашао и културна и научна сарадња са светом у љутој завади. Норвешка катедра се извинила због дисциплине у поштовању ембарга.

У маркирању девет деценија *Дијалеката*, истрајао је нишки радио реемитовањем програма *Љубавни случај нашег језика*, у којем је о Броку говорио проф. др Љубиша Рајић, са Унивезитета у Београду. Премијерно емитовање *Љубавног случаја*, 19. марта 1988. преносиле су све радио станице у Србији.

Обележавање 120. годишњице *Дијалеката* заокружили су на Филозофском факултету у Нишу 6. новембра 2023. г. Јордана Марковић, Недељко Богдановић, Мирјана Илић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић, Татјана Трајковић.

Обележавање 125. годишњице путописа, 2024, почело је изложбом у Ослу. Међународни прес центар је окићен факсимилима неколиких насловних страница норвешког дневника из 1899. *Fra Serbia / Из Србије*, наслов је свих једанаест писама. Ни краћег наслова, ни дужих текстова. У српском културном центру у Ослу, 20. новембра 2024. читали смо *Афтенпостен* из 1899.

„Брокова предавања као професора била су необично инспиративна и носила су изразито лични печат“, подсетио је Ерик Егеберг на првом симпозијуму у Нишу. Најпознатији његов студент био је Видкун Квислинг, премијер под немачком окупацијом (презиме је одомаћено у многим језицима као синоним издајника). Међу предавачима достојних свог професора, исказујући му највећу захвалност, посебно издвајам професора Арне Галиса.

Сусретима с времешним професором средином 1980-их година почињу смишљања о Броковом повратку на југ Србије. Први контакт је утаничила Брит Бакер којој сам помагао у превођењу и Андрића, и Селимовића, и прилога за норвешку телевизију. С београдским колегом по библиотечком афинитету Слободаном Комадинићем, Арне Галис је објавио најпотпунију југословенско-норвешку библиографију.

Професор ме позвао у његов дом, у улици Скејенсвинген 14, с оне стране парка скулптура Вигеланда. С нама је била његова супруга Марит, филолог коју сам последњи пут посетио 2007, с амбасадором Видом Огњеновић, најпре да се залечи некултура заборавља.

Последњи пут с Галисом на јутрење пошли смо 6. фебруара 1997, у капели на Западном гробљу у Ослу. Испраћај је почео музиком Баха и завр-

шен виолинама Алнеса. Венце су положили Универзитет у Ослу, Универзитетска библиотека, Норвешко-славистичко друштво, Удружења прводилица, издавачка кућа *Сулум*, завичајна комуна Андебу... Није виђен ни венац, ни цветак, ни телеграм саучешћа с потписом Југославија.

„Довде далеко стигао је из наших крајева на сахрану само дописник београдске *Политике*, који је посећивао старог доброг професора с оне стране јединственог парка скулптура којим доминара монолит сав у окамењеним људима. Галис је био монолит живота крај монолита скулптура.“ (*Политика*, 7. фебруар 1997, *Преводилац до издисаја*). Редакција је извукла наслов из текста: „Преминуо је преводећи са српског још једног нашег писца, мада је већ био зашао у своју годину веома позну“. Галис је превео на норвешки и *Први пут с оцем на јутрење* Лазе Лазаревића.

Студирајући и латински, и немачки, и руски, Галис се посвећиво и друштвеним темама. Почетком тридесетих година писао је о Совјетском Савезу и Источној Европи. Збирку својих чланака објавио је под насловом *Културни живот на Балкану*. Магистрирао је студијом о црквенословенском језику 1936. године. Следио је двогодишњи студијски боравак у Прагу. Непосредно после рата објавио је уџбеник руског језика. Докторирао је 1946. године. Следеће две године студијски је боравио у Југославији. Као аташе за штампу у Амбасади поново је био у Београду 1957. Деценију потом постаје професор славистике на Блиндерну.

Биографисање енциклопедичне сувопарности прекидам занимљивим епизодама. Прва је из прве руке, испричао ми је Галис: „Пироћнци су ме позвали да говорим о Норвешкој. Никада нисам имао, као у Пироту, бројнији аудиторијум“. Друга је из друге руке, испричала ми је Ингвилд Брок: „Галис је посећивао свог професора и, пошто је Брока издао вид, читао му је оно што га је интересовало.“

Галис је помогао да сагледам Брока. Први јавни корак повратка Брока на југ Србије био је у поменутој емисији *Љубавни случај нашег језика*. Други корак је била, као трећа димензија емисије, изложба о Броку која је приказана и на нишком Филозофском факултету. Симбиоза журналистике и славистике у Нишу, једног радија и једне катедре, трасирала је пут млађим славистима до Норвешке академије наука 2023.

Након дугих година, проф. Недељко Богдановић исповедао се новинару са којим је, заједно с проф. Јорданом Марковић, утемељивао повратак Олафа Брока на југ Србије: „Украли смо ти једну слику са изложбе“.

Није грех украсти књигу и цвет, и једну фотку са изложбе о Броку.

Олаф Брок

Арне Галис

ПРИКАЗИ

УДК 81:159.9(049.32)
81'373.7(049.32)
Приказ
Примљено: 1. 9. 2024.
Прихваћено: 15. 9. 2024.

**ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ ФРАЗЕОЛОГИЈА
И КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА
(Фразеологија и когнитивна лингвистика, Загреб: Средња Еуропа, 2022)**

Монографија *Фразеологија и когнитивна лингвистика* коју је написала Јелена Паризоска, објављена је 2022. године у Загребу, у издању Средње Еуропа. Ово дело истражује фразеологизме кроз призму когнитивне лингвистике, и анализира везе између значења и граматичке структуре фразеолошких јединица.

Ауторка, Јелена Паризоска, дипломирала је на катедрама за енглески и руски језик и књижевност на Филозофском факултету у Загребу, а 2019. је на истом факултету докторирала с темом о променљивости глаголских фразема у енглеском и хрватском језику, применом когнитивнолингвистичке анализе. Њена професионална активност обухвата наставни, научни и лексикографски рад.

Когнитивна лингвистика проучава интеракције између језика и когниције, односно начин на који језик утиче на мисаоне процесе и како се језик мења у складу с развојем људског менталитета. Један од основних постулата когнитивне лингвистике је да језик обликује мисли и да је тесно повезан са културом.

Књига је подељена у три главна дела. Први део се бави односом између значења и граматике, и обухвата три поглавља: 1. Увод, 2. Фразеолошко значење у когнитивној лингвистици, 3. Концептуално-граматичко устројство глаголских фразема. Други део разматра променљивост фразема и садржи четири поглавља: 4. Променљивост фразема, 5. Номинализација глаголских фразема, 6. Субјективизација у поредбеним фраземима, 7. Модификација глаголских фразема. Трећи део се бави прагматичним аспектима фразеологије, са два поглавља: 8. Примена когнитивнолингвистичког приступа у лексикографији, 9. Проучавање фразема у енглеском као страном језику. На крају, књига садржи закључак, попис извора, литературу и регистар појмова.

Паризоска користи когнитивнолингвистички приступ, који је данас доминантан у лингвистичким истраживањима. Међутим, иако је овај приступ широко распрострањен, постоји релативно мало студија које се директно баве фразеолошким јединицама из овог угла. На пример, европски језици често деле сличне фразеологизме, као што су: *break the ice* (пробити лед, што значи започети нешто), *on cloud nine* (бити на седмом небу, што значи бити јако срећан), или *a bird in the hand is worth two in the bush* (боље врабац

у руци него голуб на грани, што указује на вредност онога што већ имамо у односу на оно што можемо изгубити).

У првом делу књиге, Паризоска разматра терминологију и дефинише шта подразумева под фразеолошким значењем. Ослањајући се на радове из руске и англоамеричке лингвистике, ауторка се одлучује за термин *фразем*, који описује као језичку јединицу која обједињује концептуалну мотивацију значења, симболичност граматике и конструкцијску природу језика. На пример, реч *ватра* може се користити за изражавање емоција попут *љутње* (*плануо је од беса*) или *љубави* (*горео је од љубави*), а њена граматичка конструкција такође доприноси значењу, у зависности од употребљеног предлога и падежа. То указује на когнитивну природу *фразема*, јер се значење добија кроз везу између фигуративног и дословног значења.

Други део књиге је најобимнији и представља суштински део истраживања. Паризоска кроз контрастивни приступ анализира структуре фразема на хрватском и енглеском језику, показујући како фразеолошке јединице функционишу на нивоу значења и структуре. Она наводи примере фразема попут *feather-light* (*лак као перо*) или *stone-cold* (*хладан као камен*), указујући да иако фраземи из различитих језика могу деловати различито, они често деле сличне концептуалне основе.

На пример, фразем *walking on eggshells* (ходати као по јајима) у енглеском, сличан је изразу *ићи као по јајима* у хрватском, што указује на метафору опрезности у оба језика.

Трећи део књиге бави се применом когнитивног приступа у лексикографији, што је посебно изазовно због фразема који имају више варијантних облика, као што је случај са изразом *правити од муве слона* (увећавати безначајне ствари), или *кад на врби роди грожђе* (нешто што је немогуће).

Паризоска такође указује на изазове у двојезичној лексикографији, зато што није увек лако наћи потпуно еквивалентне фразеолошке јединице у различитим језицима. На пример, енглески израз *get the hang of it* не може увек бити директно преведен на хрватски, али се може објаснити као *ући у шtos*. Наводимо неколико сличних примера:

- *be pirouetting in his grave* - превртати се у гробу;
- *skyrocket through the ranks* - стреловито се пробити (пробити се брзином муње);
- *walking on eggshells* - ићи као по јајима;
- *hit a nerve* - погодити у живац.

Јелена Паризоска ради на пројекту израде концептуалног речника хрватског језика, који је осмишљен као дескриптивни речник типа тезауруса. У трећем делу своје књиге, она се бави лексикографским аспектом обраде фразеолошких јединица, што је веома сложена тема. Наиме, фразеолошке јединице имају много различитих облика (на пример, изрази попут *правити од муве магарца* или *правити од муве слона*). Такође, често је немогуће од-

редити значење фразема само на основу појединачних речи које га чине, као у примерима *богу иза ногу* (што значи *далеко*) или *кад на врби роди грожђе* (што значи *никад*).

Фразеологија и когнитивна лингвистика Јелене Паризоске пружа свеобухватан преглед *фразема* из когнитивнолингвистичке перспективе, пошто истражује њихову структуру, значење и варијантност. Ово дело представља значајан допринос лингвистици и отвара нове могућности за даља истраживања у области лексикографије и когнитивне лингвистике. Књига је нарочито корисна лингвистима, студентима филологије и наставницима језика, јер пружа увид у комплексне механизме који обликују језичке јединице.

Валентина П. Божић¹

Саобраћајно-техничка школа „12. фебруар“, Ниш

¹ valentina.vanja.ni@gmail.com

**НОВАКОВИЋ, АЛЕКСАНДАР. УЏБЕНИЧКИ
КОМПЛЕТ У НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ
ЈЕЗИКА. НИШ: ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ, 2022, 232. стр.**

Монографија Александра М. Новаковића *Уџбенички комплет у настави српског као страног језика* објављена је 2022. године при Филозофском факултету у Нишу на основу резултата рада на докторској дисертацији. Аутор се у монографији бави евалуацијом уџбеничких комплета који се користе у настави српског језика као страног и препорукама за њихову будућу израду. Сprovedено истраживање засновано је на теоријским и практичним циљевима међу којима издвајамо: 1) термилошко разграничење важних појмова; 2) нуђење предлога евалуационог обрасца за процену квалитета уџбеника и радних свезака у настави страних језика; 3) анализа постојећих уџбеничких комплета и њихових елемената у настави српског као страног уз помоћ креираног евалуационог обрасца; 4) указивање на важност постојања полифункционалних уџбеника и радних свезака као делова уџбеничког комплета.

Монографија се састоји из три велика поглавља: 1. *Уџбенички комплет у настави страног језика* (3–58), 2. *Евалуација уџбеничког комплета у настави страног језика* (59–95), 3. *Уџбеници и радне свеске у настави српског као страног језика* (97–191). На почетку се налази уводна реч аутора, а након ових поглавља следе закључак и обиман списак литературе који обухвата савремена истраживања у области методике страних језика, нарочито српског језика као страног, чиме су на једном месту сакупљене драгоцене библиографске одреднице које могу користити и другим истраживачима који желе да се баве овом облашћу. На крају су регистар термина и индекс аутора.

Прво поглавље монографије *Уџбенички комплет у настави страног језика* (3–58) се бави дефинисањем и разграничавањем теоријских појмова значајних за методiku наставе страних језика. На почетку су објашњени сегменти уџбеничког комплета, у које спадају уџбеник, радна свеска и други пратећи елементи. Важно је да уџбенички комплет одликује полифункционалност, која подразумева низ функција (нпр. стицање граматичке компетенције, мотивацију ученика, проверу знања, помоћ наставнику у наставном процесу, употребу аутентичних материјала и сл.), чији је заједнички циљ развој комуникативне компетенције ученика. Једино полифункционални наставни материјали омогућавају комплетно и свеобухватно учење путем

различитих врста садржаја, међу којима су нарочито драгоцене аудитивна и визуелна средства.

Аутор посебну пажњу посвећује електронским ресурсима актуелним у последње време у наставном процесу, међу којима издваја рачунаре и мобилне телефоне и објашњава њихову употребу у настави кроз историју до данас. Посебно у том контексту говори о електронском интерактивном уџбенику, дефинише и разграничава овај појам у односу на друга неусаглашена термилошка решења у досадашњој литератури, нуди смернице за његову израду, указује на његове предности и недостатке, као и када и како га наставници на најсврхисходнији начин могу користити и превазићи потенцијалне изазове у његовој употреби. Електронски интерактивни уџбеници се разликују према томе да ли им се може приступити путем рачунара или мобилних телефона, а одликује их посебно дидактичко-методичко обликовање прилагођено одговарајућем медијуму.

На крају првог поглавља аутор дефинише и објашњава употребу осталих елемената уџбеничког комплета, међу којима су, пре свега, аудитивна и визуелна средства, а обрађује и приручнике за наставнике. Аудитивни материјали су најзаступљенији у виду озвучених уџбеника и, у последње време, подкаста. Аутор се бави функцијом ових средстава у наставном процесу, предностима и недостацима њихове употребе и начинима њиховог креирања. Ово су савремени алати које треба укључити у наставу због развоја језичких вештина, међу којима је најважнији развој вештине слушања. На крају је представљен приручник за наставнике, као веома важан сегмент уџбеничког комплета, који треба да да наставницима одговарајуће смернице за ефикасне начине употребе уџбеника.

Друго поглавље *Евалуација уџбеничког комплета у настави страног језика (59–95)* обухвата дефинисање и анализу евалуације уџбеничког комплета и досадашњих истраживања на овом плану. Аутор настоји да одговори на питања како се спроводи евалуација уџбеничког комплета и шта треба да обухвати, а као њен главни циљ наводи измену и побољшање овог наставног средства, што даље доприноси унапређењу саме наставе. У досадашњој литератури не постоје усаглашена решења по питању структуре евалуационих образаца, који се међусобно веома разликују према дужини, фазама евалуације, броју критеријума за процену квалитета уџбеника и сл. Новаковић је модификовао и употпунио постојеће обрасце и стандарде квалитета домаћих и страних аутора и креирао свој евалуациони образац за процену квалитета штампаних и електронских интерактивних уџбеника и радних свезака у настави страног језика, што је уједно и први евалуациони образац који се може искористити за анализу уџбеника и радних свезака из српског језика као страног. Овај евалуациони образац обухвата анализу три сегмента: дизајн и опште атрибуте, садржај и дидактичко-методичко обликовање.

Дизајн и општи атрибути уџбеника се односе на ликовно-графичко уређење и друге техничке елементе (нпр. употреба боја, илустрација, фотографија, елемената графичког дизајна, димензије, квалитет штампе и сл.), док дидактичко-методичко обликовање подразумева функционалну целовитост и логичку организацију свих елемената уџбеника (нпр. постојање лингвометодичког предлошка, ефикасних начина презентовања вредности, интерактивности, адекватне дидактичко-методичке апаратуре, у коју спадају, рецимо, објашњења граматичких садржаја, речник, аудио и видео материјали, разноврсна питања, задаци, радни налози и сл.). Сви ови елементи обједињени су у садржају уџбеника, заједнички доприносе адекватном вођењу кроз наставни процес и ефикасном остваривању наставних циљева. У евалуационом обрасцу за процену квалитета радних свезака анализирају се исти сегменти, уз проширење листе критеријума које се односе на опште атрибуте и дидактичко-методичко обликовање. Аутор представља сваки од наведених критеријума понаособ и објашњава њихову улогу и очекиване карактеристике.

У трећем поглављу *Уџбеници и радне свеске у настави српског као страног језика* (97–191) Новаковић кроз три потпоглавља критички анализира постојеће уџбенике (101–151), радне свеске (151–163) и електронске интерактивне уџбенике (163–191) у настави српског језика као страног. За анализу су коришћени евалуациони обрасци предложени у другом поглављу ове монографије, уз разматрање дизајна, садржаја и, нарочито, дидактичко-методичког обликовања, и то из угла њихове полифункционалности. Наведене су предности и мане постојећих уџбеника, као и могућности њихове примене у настави. Драгоцено је то што аутор у овом поглављу даје списак постојећих уџбеника за учење српског (српскохрватског) језика као страног на почетном, средњем и напредном нивоу (40 уџбеника), при чему се опредељује да анализира уџбенике који се најчешће користе (12 уџбеника) и који су написани на српском, енглеском и руском језику: *Реч по реч*, *Више од речи*, *Научимо српски 1*, *Научимо српски 2*, *Учимо српски 2*, *Супер српски*, *Step into Serbian*, *Step by Step Serbian*, *Teach Yourself - Serbian*, *Serbian-Croatian for Foreigners*, *Introduction to the Croatian and Serbian Language*, *Сербский язык для начинающих: Учебник и разговорник*. Закључује да ниједан од анализираних уџбеника не испуњава у потпуности критеријуме полифункционалности. Већина уџбеника је без радне свеске, а постоји и велика разлика међу њима по питању дизајна, организације садржаја, наставних метода и сл. Четири уџбеника су близу тога да буду полифункционални (*Реч по реч*, *Више од речи*, *Step into Serbian*, *Супер српски*), али им недостају неки од елемената као што су визуелни садржаји, аудио и видео материјали.

Што се тиче анализе радних свезака, мали је број уџбеничких комплета за српски језик као страни који садрже радну свеску, што, рецимо, није случај

са комплетима за енглески језик. Стога аутор анализира само три радне свеске: *Реч по реч*, *Научимо српски 1* и *Научимо српски 2*. Закључује да су ове радне свеске усклађене са уџбеницима које прате, али да их одликује сиромашно ликовно-графичко уређење, као и то да све радне свеске имају разноврсна питања, радне налоге и задатке, али само једна радна свеска (*Реч по реч*) испуњава још неке критеријуме дидактичко-методичког обликовања. С обзиром на њихов мали број, Новаковић предлаже израду нових квалитетних радних свезака и њихових евалуација ради побољшања целокупног наставног процеса.

На крају, аутор анализира следеће интерактивне уџбенике: *Serbian for Beginners*, *Српски - језик мога завичаја*, *Learn Serbian - 50 Languages*, *Simply Learn Serbian*, (*Про*)*Говори српски*. Прва два уџбеника намењена су раду са рачунара, док су преостала три креирана за коришћење са мобилног телефона. *Serbian for Beginners* је први електронски интерактивни уџбеник за учење српског језика као страног у Србији и може се сматрати полифункционалним уџбеником, којем једино недостају видео-садржаји. Прави полифункционалан уџбенички комплет је, како закључује Новаковић, *Српски - језик мога завичаја*, који се састоји од три уџбеника, и може служити као пример за израду будућих уџбеничких комплета.

Што се тиче апликација за мобилне телефоне, аутор показује да *Learn Serbian - 50 Languages* и *Simply Learn Serbian* нису прави уџбеници због изостављања неопходних критеријума у оквиру дизајна, садржаја и дидактичко-методичког обликовања. Једино уџбеник (*Про*)*Говори српски* испуњава очекиване критеријуме и може се сматрати правим полифункционалним електронским интерактивним уџбеником, који је уједно и први уџбеник оваквог типа намењен учењу српског језика као страног преко мобилног телефона. Креирао га је аутор ове монографије као део рада на докторској дисертацији *Полифункционалност уџбеничког комплета за учење српског језика као страног* одбрањеној 2021. године.

На основу спроведене анализе аутор закључује да је уџбенички комплет неизоставно наставно средство од ког директно зависи остваривост циљева наставног процеса. Како би се постигао оптималан квалитет, неопходна је стална евалуација и усавршавање постојећих елемената уџбеничког комплета, уз тежњу ка њиховој полифункционалности.

Ова монографија се надовезује на досадашња Новаковићева истраживања, заокружује његов научни пут у методици наставе српског језика као страног и отвара могућности за даља истраживања у овој недовољно испитаној научној области. Аутор прати савремена научна достигнућа на овом пољу на теоријском и методолошком плану (цитира познате ауторе, преузима и проширује методологију и сл.). У истраживању је користио аналитичку, дескриптивну, компаративну и контрастивну методу.

Велики је допринос монографије у контексту методике српског као страног и саме примењене лингвистике, а огледа се у теоријским сазнањима

и практичним решењима које нуди. Важна су термилошка разграничења зато што не постоје јасно дефинисани појмови у оквиру методике српског као страног, те аутор употпуњује ту празнину уз одређивање за одговарајуће дефиниције и њихове модификације и нуђење сопствених термилошких решења. Управо Новаковићу припада заслуга за увођење термина полифункционалност у методику наставе српског језика као страног.

Ово је прва монографија која се бави анализом штампаних и електронских интерактивних уџбеника за српски језик као страни уз креирање евалуационог обрасца применљивог не само за анализу ових уџбеника него и за анализу уџбеника за друге стране језике. Значај ове монографије је и у оригиналности, јер досад није било овако свеобухватне анализе уџбеничких комплета, која би укључила и процену радних свезака. Ауторов допринос је у креирању евалуационог обрасца за анализу радних свезака, који досад није постојао ни за један језик, и у указивању на важност постојања радне свеске као обавезног дела уџбеничког комплета, што за српски као страни није била уобичајена пракса.

Информације изнете у овој монографији драгоцене су за широку публику - корисна је за научне раднике који се баве методиком наставе страних језика, а нарочито методиком српског језика као страног, затим наставнике и ученике јер им помаже да се лакше одреде за адекватне материјале које ће користити у наставном процесу, као и састављаче уџбеника који стичу увид у то шта треба да укључе у уџбеник да би он у потпуности био полифункционалан, тј. како би сви његови елементи задовољили методичке и педагошке критеријуме неопходне за савладавање страног језика. Имајући у виду све речено, закључујемо да је теоријски и практични допринос ове монографије на плану примењене лингвистике и, конкретније, методике страних језика, вишеструк и драгоцен, да доноси потпуно нова сазнања методици српског језика као страног, као младој и још неразвијеној дисциплини, и отвара простор за разна нова испитивања.

Исидора З. Јакшић Перовић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности²

¹ isidora.jaksic.perovic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

СРЕТО ТАНАСИЋ: ЈЕЗИЧКО ОГЛЕДАЛО СРПСКО

(Приказ књиге *Српски језик и ћирилица: огледало српско*, Прометеј, Београд 2023)

Професора Танасића није потребно богзна како представљати. У свом 50-годишњем раду и дјеловању, изградио је имиџ угледног научника, чије је тежиште истраживања чинила синтакса српскога језика, а у последњих двадесетак година и статус српског језика, његова улога у науци и образовању, улога у друштву, његов нормативни аспект и сл. Подсјетио бих тек на то да је проф. Танасић магистрирао у Сарајеву 1980. године, да је у подугом низу година на национално профилисан начин, веома успјешно и својски водио Институт за српски језик САНУ, да је данас предсједник Одбора за стандардизацију српског језика, члан Академије наука Републике Српске. Све остало је између. Не тек узгред кажимо да је он преводилац, зналац руског језика и руске књижевности, познавалац руске душе и – рекао бих (мислећи на Танасићеве књиге) – наратор с изванредним осјећајем за ткање, за компоновање детаља и општијих представа. Танасићева књига *Српски језик и ћирилица: огледало српско* (2023), на неки начин је наставак оног што је фиксирано и казано у књизи *Разумевање језика* објављеној у едицији *Одговори* (као својеврсном интервјуу са Милошем Јевтићем). Други члан у наслову књиге („огледало српско“) данас нас неодољиво подсјећа на неко друго и давно огледало, на Његошеву збирку епских народних пјесамa *Огледало српско* објављену у стоном Београду 1845. године. У Његошевом огледалу (у епици српској уопште) огледа се јунаштво и пожртвовање, част, вјера и морал, оданост роду и племену – све оне вриједности које красе дух нашег човјека и чине ослонац за његово одржање и битисање, за опстанак и одржање државе и нација. У Танасићевом *Огледалу српском* излазе на видјело неке старе а данас угрожене вриједности као претпоставке свеопштег опстанка српског. То су **српски језик** и његово писмо **ћирилица** као стожер, као наша духовна тежишта. И ма колико да такве творевине духа имају своју генезу и своје научно утемељење, оне се и данас, на почетку XXI вијека подривају, као што су бивале подриване у цијелој својој новијој историји од Вука Караџића до данас, па и далеко прије тога.

Тематски и садржајни оквир Танасићеве књиге о српском језику и његовом ћириличком писму у начелу обухвата период од тзв. Бечког књижевног договора из 1850. године до Ломпарове књиге *Дух самопорицања* (која је годину коју прије доживјела 13. своје издање). И одмах да се каже: послвије Вукове реформе српског језика и правописа, отпочело је подривање

српског језика и процес разводњавања и рушења српског језичког програма. И сам Бечки књижевни договор као да је наручен. У њему стоји да српски и хрватски народ треба један језик и једну књижевност да имају. А који то језик? У науци и култури новијег доба прихваћен је Вуков, вуковски, што-кавски или српски реформисани језик, али се назив тога језика употребљавао са двојним именом. И тако све до најновијег времена. Танасићева књига *Огледало српско* указује на начине како је то чињено код Срба у хиљадугодишњој историји и какве је посљедице имало по наш народ и нашу културу. Показује то Танасић на забранама ћирилице: од оне из 1059. године (када сабор у Сплиту ћирилицу проглашава као непријатељско писмо), преко својатања писма којим је исписана нпр. *Повеља Кулина-бана* („босанчица“). Ово писмо је Ђуро Трухелка 1889. срачунато именовано тако (а посриједи је један тип ћирилице пренесен у Босну тек у вријеме краља Твртка), колико год да је у науци познато како је ријеч о једном типу српске брзописне ћирилице, ни мање ни више од тога. У том погледу тешко је и свједочанство о прогону ћирилице из 1915. године које нам је оставио Лука Лазаревић (један од потомака чувеног Карађорђевог војводе попа Луке Лазаревића). Проф. Танасић преноси то свједочење и овдје желим да га цитирам у изворном облику: „Мржња према Србима и свему што је српско одредила је Аустријанце да одмах, чим су ушли у Београд, збришу ћирилицу. Нигде се није трпео никакав натпис, никаква фирма. Нарешено је да се излупају све плоче на којима су исписана била имена улица варошких. Са зграде универзитета скинут је натпис Миша Анастасијевић свом Отечеству. Све трговачке фирме морале су бити замењене другим, латиницом написаним. Излупане су плоче с натписима на зградама које су својина просветних фондова... Пели су се на врх зграде Русије, да би уништили натпис на њој“ (стр. 41).

А тек о затирању свега што је српско у тзв. Независној држави Хрватској, да се и не говори. Процес гушења ћирилице настављен је и после ослобођења, од 1945. године наовамо, само што су методе биле суптилније, некако маскиране, за млађе нараштаје недовољно прозирне. Упитајмо се нпр. зашто је угледни издавач Нолит латиничким писмом објавио сабрана дјела Милоша Црњанског, једног од највећих писаца српских, и то без предговора или поговора било којој књизи, без ичег критичког што би морало да прати дјело тако угледног писаца. Да ли зато што средишње мјесто у дјелу Милоша Црњанског чине *Сеобе*!

Изгледа да затирању ћириличног писма нема краја. Зато се данас у вријеме тежњи ка глобалистичком уређењу свијета међу младим свијетом протура фраза како је ћирилица анахрона, застрјела, превазиђена, како је то неки реликт прошлости који смета и води нас на странпутицу. И о томе веома лијепо и темељито пише проф. Танасић у најновијој књизи. За њега је српски језик и ћирилично писмо огледало. За мене такође, за немали дио млађега свијета. Хвала му на таквој метафори! И ето, да не би испало како

проф. Танасић, председник Одбора за стандардизацију српског језика сје-ди и празнослови, како је празнословје све то што се данас предузима у заштиту српског националног језика, пренијећу мишљење Олега Трубачо-ва (једног од најугледнијих слависта XX вијека), цитирано у Танасићевој књизи на стр. 19–20: „Прије више од хиљаду година Црноризац Храбар је говорио о потешкоћама да се пренесу било којом азбуком – грчком или ла-тинском – управо ти посебни гласови словенског језика као што су ж, ш, ч ... замислите, већ је дванаесто стољеће како је та азбука са нама. И шта, да све то ми изгубимо за рачун не знам чега? За рачун неке глобализације, која такође нешто непознато носи собом? ... а нашу ћирилицу је, говорећи ријечима истог тог Црнорисца Храбра, сачинио *један свети човек* ... Од-говорно могу рећи да сви ти разговори о предностима латинице и о њеном савршенству нису ништа друго до најновији културни, боље рећи антикул-турни, мит. Глобализација, која још није на свјетској сцени показала своје истинске намјере, већ се служи масовним обманама и стварањем митова“. На трагу Трубачовљевих схватања јесу и мишљења проф. Танасића. Утицај глобализације и појаве које су у непосредној вези с њом аутор потанко об-разлаже у једном засебном одјелку. Општи је закључак да се мало чини на стварном очувању националног идентитета. А тежње ка очувању национал-них вриједности, надасве вјере, језика и писма, морале би да имају широк фронт, јасне и дугорочне планове који би обухватили ћачки и студентски узраст, школе и факултете, национално писмо у штампи и медијима, уопште у културном и јавном животу. Танасић сматра да државни апарат чини што чини, али он, и сви ми, очекујемо већу посвећеност државних тијела најваж-нијим националним питањима. Међу њима, како наглашава Танасић, свака-ко је израда и штампање уџбеника из националних предмета, што је данас попримило стихијски карактер, тако да страни издавачи постављају захтјеве пред ауторе уџбеника обликујући тако свијест млађих нараштаја. Глобално схватање свијета, механизми таквог схватања, нови видови функционисања и тзв. нова реалност –преплављују народе и државе, надасве оне мале. Тај проблем проф. Танасић оцјењује овако: „Вријеме глобализације, вријеме транзиције неповољно се одражавају на српски национални и културни идентитет... То се нарочито види према статусу који српски језик има у Србији, а и друге националне дисциплине су у сличном положају. Ситуација је тешка и посебно зато што транзицију нисмо ни дочекали са уређеном је-зичком ситуацијом и дефинисаном националном политиком у вези с нацио-налним језиком“ (Танасић 2023: 30). Ипак, сматрам да су Срби као национ тврд орах, да нови, перфидни видови притиска на националне вриједности неће уродити плодом, јер није све потопљено. Присјетимо се зато анкете о нарјечју коју је у Српском књижевном гласнику покренуо чувени историчар књижевности Јован Скерлић пред Први свјетски рат. Колико год да је као књижевни критичар и историчар књижевности био тврд, неприкосновен, у

креирању националне културне историје он није био богзна колико видовит. Скерлић је — како каже проф. Танасић — изнио суд „да ће кроз извјесно вријеме ћирилица уступити мјесто латиници“. Као што знамо, латинице у Србији није било све до стварања Краљевнине СХС. Талас ширења латинице на Србију (на друге српске области у држави Југославији још више), био је најинтензивнији у периоду после Другог свјетског рата. Дошло је вријеме (и о томе говори проф. Танасић), да су у Србији (и Републици Српској) данас два опречна процеса на снази. Они се преплићу, сударају:

1. процес: латиница се стихијски шири обухватајући штампу, телевизију, интернет садржаје, готово све (уочавамо данас да је има и на православним гробљима, гдје никад није имала мјеста);
2. ћирилица се одрешитије штити (између осталог и **Законом о српском језику и ћирици** усвојеном 2021. године (који је као готово идентичан закон усвојен и у Републици Српској).

Слободан сам да кажем како ће питање писма бити дефинитивно разријешено кад се у Србији донесе закон о ћирици као писму у службеној и јавној употреби. Тако су својевремено учинили Бугари, тако су инфилтрацију латинице у коријену сасјекли Руси. Дефинитивна заштита свог националног писма није гријех, а није ни на штету мањинских заједница и њихових права која се регулишу другим законским актима. Тако би латиница (употребљавана надалеко у заједничкој држави) ушла у фонд националне културе као пратећи показатељ бившег државног и језичког заједништва Срба и Хрвата. Постоји данас мноштво стручњака из различитих области, научних и државних тијела (какав је нпр. Одбор за стандардизацију српског језика или Савет за српски језик) који држе до научних схватања, а језик посматрају као природни феномен који има своје законитости, мијења се и развија, и ови га проучавају управо као таквог, одбацујући сваки инжењеринг, насиље над језичком материјом и притисак, па макар то долазило из највиших државних тијела (овдје у првом реду мислим, и проф. Танасић мисли, на недавно усвојени **Закон о родној равноправности**, чији се захтјеви рефлектују не само на језик). Замислите: они би да прописују, кују и намећу нове ријечи – а језик то не трпи! Јер, било је и раније у појединим књижевним епохама писаца који су показивали склоност ка грађењу нових ријечи, кованица и других неологизама (какав је нпр. Лаза Костић или Момчило Настасијевић), па су и њихове креације остајале на периферији лексичког система српског језика. Шта ће тек да буде са овим, створеним *ad hoc* под маском бриге за родну равноправност!

Уложио је овај угледни научник наш, синтаксичар по ужем одређењу, уложио је доста знања и труда истински се бринући о националном језику Срба. Резултати његовог рада су и лијепи и видљиви, и нису остали смо у нашим научним и стручним оквирима. Припремајући рукопис имао је при руци овај већи број расправа социолингвистичке природе, по-

замашан број књига и расправа уже језичке садржине, зналачки их користећи у приказу о обради тема и проблема. Зато ова књига увелико превазилази оквире научно-популарног штива. Илустрације ради, навешћу тек имена из свијета науке о језику и сродних области, на које се позивао или штогод важније цитирао из њихових списа, расправа или књига: Тирило и Методије, Сава Мркаљ, Вук Караџић, Томо Маретић, Милан Решетар, Јован Скерлић, Ватрослав Јагић, Ђуро Трухелка, Марко Вего, Петар Колендић, Павле Ивић, Милка Ивић, Слободан Реметић, Михаило Стевановић, Петар Ђорђић, Олег Трубачов, Мато Пижурница, Шефик Бешлагич, Предраг Пипер, Александар Јовановић, Милош Ковачевић, Иван Клајн, Јасмина Грковић-Мејџор, Виктор Савић, Вељко Брборић, Никола Родић, Вања Станишић, Јелица Стојановић, Невен Исаиловић, Бранко Летић, Далибор Брозовић, Милорад Радовановић, Зорица Никитовић, Милош Окука, Ирена Грицкат, Миљивој Алановић, Јасна Влајић, Даринка Гортан-Премк, Јелица Јокановић-Михајлов, Софија Милорадовић, Слободан Павловић, Људмила Поповић, Милан Шипка, Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић, Анета Спасојевић.

Књига *Српски језик и ћирилица: огледало српско* свједочанство је о великој устрајности, обазривом и озбиљном односу према српском језику и језичким проблемима које проф. Танасић обухвата и расвјетљава. Писана једноставним језиком и стилски уједначена и дотјерана, она чини **огледало** у којем се и сам аутор огледа, а морала би да чини и огледало над којим се сви надносимо, критички тако оцјењујући свој удио у проучавању српске језичке баштине, своју улогу (да употријебимо формулацију проф. Милоша Ковачевића) у одбрани језика српског и изношењу истине о њему.

Неђо Г. Јошић¹

Институт за српски језик САНУ

¹ nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

СРПСКИ ЈЕЗИК КАО СТРАНИ У ИСТОРИЈСКО- ДРУШТВЕНОМ КОНТЕКСТУ: РАЗВОЈ НАСТАВЕ ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА ДО ДАНАС

(Александар Новаковић, *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата*, Филозофски факултет, Ниш, 2024)

Потреба и жеља странаца да овладају српским језиком спомиње се још у периоду XIX века када је настава организована сходно тадашњим могућностима, а циљ је остао исти до данас: пронаћи занимљиве и функционалне приступе како би се на најлакши могући начин наш језик приближио странцима из разноврсних земаља света. У публикацијама које се баве овом темом спомињу се различите године као кључне и значајне у развоју методике српског као страног језика; разнолики људи, места, институције, уџбеници, те о историјском развоју ове гране лингвистике можемо промишљати тек када све те елементе склопимо у целину. До данашњих дана није постојала публикација у којој је развој методике српског као страног језика сагледан кроз дијахрону вертикалу и у којој је показан њен историјски развој и значај.

Године 2024, у издању Филозофског факултета Универзитета у Нишу, објављен је уџбеник *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата* доц. др Александра Новаковића: у њему се систематично, јасно, прецизно и надасве занимљиво и квалитетно, описује развој методике српског језика као страног од периода након II светског рата, када долази до повећања заинтересованости за учењем српског језика сходно актуелним друштвено-политичким и културолошким приликама на простору тадашње државе. Тачније, како сам аутор истиче у *Предговору* публикације, обухваћен је период 1945–1986. године који се сматра „златним добом методике наставе српског као страног језика”. Идеја о публикацији овог уџбеника, према речима аутора, настала је још током одбране докторске дисертације, када је кандидат добио *добронамерни* и практични савет од чланова Комисије да се детаљније и ближе упозна са епохом након II светског рада и достигнућима која се везују за њу. Такође, можемо слободно да истакнемо, да је публикација настала и као резултат дугогодишњег рада Александра Новаковића у Центру за српски као страни језик и нематерњи при Филозофском факултету у Нишу – практичног рада са студентима, али и теоријског: аутор рада је сате проводио читајући и трагајући за подацима који су му били потребни како би настао уџбеник који је пред нама.

Публикација *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата* броји 153 стране, почиње одељком *Предговор* (стр. 9–13), након чега следи тринаест разноврсних и занимљивих поглавља (лекција): 1. *О важности сагледавања историјског развитка (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 13–19), 2. *Место и значај Института за стране језике у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 19–27), 3. *Место и значај уџбеника Почетни течај српскохрватског језика у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 27–35), 4. *Место и значај уџбеника Српскохрватски језик 1: почетни течај за странце у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 35–41), 5. *Место и значај уџбеника Средњи течај српскохрватског језика у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 41–47), 6. *Место и значај уџбеника Српскохрватски језик 2: средњи течај за странце у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 47–55), 7. *Место и значај зборника радова са два округла стола у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 55–71), 8. *Место и значај радничких и народних универзитета у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 71–79), 9. *Место и значај Међународног славистичког центра у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 79–85), 10. *Место и значај зборника Међународни састај слависта у Вукове дане у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 85–97), 11. *Место и значај уџбеника Српски језик за странце проф. Боже Ћорића у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 97–105), 12. *Место и значај научног рада професора Милорада Дешића у развоју (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 105–117) и 13. *Континуитет у истраживањима (методике) наставе српског као страног језика* (стр. 117–127). Након ових одељака следе поглавља под називом *Уместо закључка* (стр. 127–129), *Регистар аутора* (стр. 129–133), *Индекс појмова* (стр. 133–135), *Из рецензија* (стр. 135–147), *Библиографски подаци о радовима објављеним у овом уџбенику* (стр. 147–149) *Биографија аутора* (стр. 149).

У горенаведеним лекцијама, којих има (како смо истакли) тринаест, аутор сагледава и истиче значај и важност историографских истраживања у настави српског језика као страног, а посебан акценат је на улози Института за српски језик, народних и радничких универзитета, Међународног славистичког центра, првих научних скупова и округлих столова који су били посвећени овој теми; описује важност свих публикација које су до данас објављене – зборнике радова, научне часописе, као и прве уџбенике за учење српскохрватског језика као страног. Такође, аутор истиче значај и допринос који су за ову научну дисциплину дали професори Божо Ћорић и Милорад Дешић.

Лекције су писане јасним стилем, наслови су истакнути прецизно и тачно и концепирани су тако да се кроз њих може учитавати садржај предстојеће лекције. Свака лекција састоји се од неколико јединица – апстракт и кључне речи, које се налазе на почетку сваке лекције и које доприносе квалитету – како

у садржинском тако и у визуелном погледу. Оно што бисмо посебно истакли јесте то да се свака лекција завршава делом *Питања, задаци и радни налози за практичан рад студената* и *Задатак за израду пројекта*, чиме аутор подстиче студенте на рад, читање, али и на промишљање и креативност. Посебно бисмо истакли значај дела – *Задатак за израду пројекта* јер кроз њега аутор инсистира на истраживачком приступу обрађеним темама и омогућава студентима да прочитају секундарну литературу из области српског као страног језика, потраже архивску и библиотечку грађу, упознају се електронским и дигитализованим издањима, те да компаративним и контрастивним приступом обраде издвојено питање. На крају сваке лекције наведена је цитирана литература, што читаоцима омогућава даља самостална истраживања. Уџбеник је обогаћен фотографијама и графичким приказима што повећава квалитет публикације, а истовремено визуелни моменат побољшава читљивост и пријем садржаја од стране студената. Многа важна питања су дотакнута овим уџбеником: нпр. аутор износи податак да је у периоду од 1961. до краја 2023. године у области методике српског као страног језика објављено више од четири стотине научних публикација, те да бројност радова и избор тема показују да је ова грана језика чврсто утемељена и да долазећи истраживачи имају добру базу која ће бити јасан путоказ ка будућности.

Имајући у виду све наведене чињенице можемо закључити да уџбеник *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата* доц. др Александра Новаковића представља велики допринос методици наставе српског као страног језика, као и свим осталим методичким поддисциплинама са којима је она у тесној вези. У њој су употпуњена, обогаћена и систематизована на једном месту сва теоријска сазнања у вези са наставним процесом у чијем центру су странци који усвајају наш језик као страни, и то у периоду након Другог светског рата. Иако се аутор у наслову речју *Фрагменти* ограђује од могућег свеобухватног приступа овој теми, видимо да је овом публикацијом ипак детаљно и систематично анализирана одабрана тема. Кроз јасан стил и обиље практичних задатака и слика које прате наставне јединице, аутор гради уџбеник који ће несумњиво бити вредан и значајан. На крају, још једном наглашавамо да је уџбеник *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата* вишеструко користан, а ширина и дубина обрађене теме указује на његову свестраност. Овај уџбеник несумњиво ће бити значајан не само студентима Филозофског факултета у Нишу него и свим осталим студентима, као и љубитељима и проучаваоцима методике и језика уопште.

Нина Љ. Судимац Јовић¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за србистику

¹ nina.sudimac@filfak.ni.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Годишњак за српски језик* објављује оригиналне и прегледне радове из свих области истраживања језика и књижевности, грађу и приказе. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Годишњаку за српски језик*. Уколико је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уређивачким одбором, рад може бити објављен на руском и другим словенским језицима, на енглеском, француском или немачком језику.

Рукопис мора бити правописно, граматички и стилски коректан. У *Годишњаку за српски језик* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурце (Матица српска: Нови Сад 2010 или каснија издања).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори би требало да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећих правила:

- а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.
- в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском језику (нпр. Филип Ф. Фортунатов).

- г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (KAROLAK 2004).
- д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација би требало да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за србистику). Уколико има више аутора, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора.

Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и / или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада би требало да што верније и сажетије изражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који мора да буде на језику на којем је написан рад, потребно је сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 150 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је написан резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако што им је лева маргина уравниана с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора датог верзалом, године објављивања рада који се цитира, размака, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде; на пример:

(ИВИЋ 1986: 128) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Када се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се средња црта, на пример: (ИВИЋ 1986: 128–130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом; на пример (ИВИЋ 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на којем је написан основни текст рада, као нпр. Џ. Марфи за Јамес Ј. Мурфу, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму; нпр. (MYRPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MYRPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради; нпр. (MYRPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*; нпр. (ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Уколико је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора.

Када се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом; нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

10. Називи табела исписују се изнад табела. Називи графичких приказа, дијаграма и сл. исписују се испод графикана, дијаграма и сл.

11. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући да су повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

12. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту означава се одговарајућом цифром.

13. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора, онако како је оно наведено у парентези у тексту. Најпре се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 цм употребом тзв. „висећег” параграфа.

Уколико цитирани чланак има DOI број, обавезно мора бити наведен.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора. У *Годишњаку за српски језик*, у библиографском опису цитиране литературе примењује се МЛЈА начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style – Works cited*), измењеним тако што се презиме аутора наводи верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или о некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском питању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижевски*. Венеција 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БУГАРСКИ Ранко (ед.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији”. *Наслов часописа* број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича”. *Летопис Матице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера”. *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. N. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/bd/bd>> 02. 2. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

ТОИТ, А. „Teaching Info-preneurship: students' perspective”. *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 2. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан онлајн:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ”. *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar”. *Enciklopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори у засебном одељку*, после одељка *Цитирана литература*, по истим принципима библиографског описа који се примењују у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а потребно је да буде на једном од светских језика (руском, енглеском, немачком, француском). Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, потребно је да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Годишњак за српски језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), са маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt. Друге фонтове употребљене у тексту треба послати као посебан фајл. Обим текста: за ауторске радове и грађу – до 36.000 словних знакова (са размаком); за приказе – до 14.000 словних знакова (са размаком).

15. Уређивачки одбор у року од недељу дана по пријему рада, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента, а поступак рецензирања је анониман у оба смера. Уређивачки одбор на основу рецензија доноси одлуку о томе да ли се рад одбија, да ли се прихвата за објављивање, или се прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента / рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уређивачки одбор може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензенту / рецензентима на поновни увид и оцену, или је у случају мањих исправки прегледа уредник, након чега Уређивачки одбор доноси одлуку о објављивању.

16. Електронску верзију рукописа у Word формату потребно је послати до 15. маја на следећу електронску адресу: godisnjak.srbistika@filfak.ni.ac.rs, са назнаком да се ради о рукопису за *Годишњак за српски језик*. Поред електронске верзије рукописа, потребно је послати и штампану верзију рукописа на следећу адресу: Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ћирила и Методија 2, 18000 Ниш. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у ПДФ-у. Уколико су у раду коришћени посебни фонтови, потребно је доставити их приликом слања рада.

ОДРИЦАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

Изнесени ставови у објављеним радовима не изражавају ставове уредника и чланова Уређивачког одбора часописа. Аутори преузимају правну и моралну одговорност за идеје изнесене у својим радовима. Издавач и Уређивачки одбор неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било којих захтева за накнаду штете

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXV, бр. 22

Рецензенти

- Др Ненад Благојевић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Снежана Божић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Мирјана Бојанић Ђирковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Бојана Вељовић Поповић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет)
Др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јелена Јовановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Тања Милосављевић (САНУ, Институт за српски језик)
Др Милка Николић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет)
Др Ана Савић-Грујић (САНУ, Институт за српски језик)
Др Јелена Стошић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Нина Судимац Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Тања Танасковић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет)

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
Година XXXV, број 22

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Координатор издавачког Центра

Доц. др Сања Игњатовић, продекан за научноистраживачки рад

Лектура / коректура

Аутори

Техничко уредништво

Дарко Јовановић (Дизајн корице)
Милан Д. Ранђеловић (Прелом)
Издавачки центар (Дигитализација)

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO Print

Тираж

10 примерака

Ниш 2024.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

ГОДИШЊАК за српски језик / уредник Татјана
Трајковић. - Год. 25, бр. 12 (2012)- . - Ниш :
Филозофски факултет, 2012- (Ниш : Scero print).
- 24 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак за српски језик
и књижевност = ISSN 1451-5415

ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик

COBISS.SR-ID 195610124